

**НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ДЕРЖАВНОЇ ПРИКОРДОННОЇ
СЛУЖБИ УКРАЇНИ ІМЕНІ БОГДАНА ХМЕЛЬНИЦЬКОГО**

КАФЕДРА ПЕДАГОГІКИ ТА СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ ДИСЦИПЛІН

КУЛЬТУРА НАУКОВОГО МОВЛЕННЯ

Затверджено ректором академії як навчальний посібник

ББК 80
К90

Рекомендовано вченою радою Національної академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького як навчальний посібник (протокол № 5 від 27.11.2018)

Рецензенти:

М. В. Артюшина, професор, доктор педагогічних наук;
О. В. Боровик, доктор технічних наук;
Н. К. Петрук, доцент, доктор філософських наук

Авторський колектив:

О. В. Діденко, доктор педагогічних наук, професор;
В. В. Дияк, кандидат педагогічних наук, доцент;
Н. А. Голярик, кандидат психологічних наук;
В. Ч. Купчишина, кандидат педагогічних наук;
Н. В. Макогончук, кандидат педагогічних наук;
К. Ю. Тушко, кандидат педагогічних наук, доцент;
С. П. Шумовецька, кандидат педагогічних наук, доцент

Культура наукового мовлення : навчальний посібник /
К90 О. В. Діденко та ін. Хмельницький : Видавництво НАДПСУ,
2019. 248 с.

У навчальному посібнику розкрито важливі аспекти культури наукового мовлення, висвітлено лексичні, морфологічні та синтаксичні засоби наукового мовлення, подано рекомендації щодо оформлення наукових текстів. Завдання, які ввійшли до посібника, спрямовані на те, щоб поглибити знання майбутніх науковців про науковий стиль української мови та його лексико-граматичні ресурси, допомогти молодим науковцям опанувати основні стратегії роботи із сучасним науковим текстом та моделями його створення.

Призначений для ад'юнктів, що вивчають дисципліну “Культура наукового мовлення”.

ББК 80
© Видавництво НАДПСУ, 2019

Вступ

Пророкові Магомету легенда приписує слова про те, що “чорнило вчених рівноцінне крові мучеників”. І хоч у далекому VII ст., коли проповідував засновник ісламу, наука робила, по суті, ще тільки перші кроки, така висока оцінка виявилася пророчною і для нашого часу.

Слово для науковця – робоче знаряддя. Воно вимагає такої ж уваги, як і зміст та новизна наукової праці. Хоча головне у науковому творі – зміст, тобто нові факти, свіжі думки, оригінальні теорії, але їх важливо подати чітко, виразно, захопливо. Вчений, який уміло послугується мовними засобами, виконує роботу не менш важливу, ніж висунення гіпотез, пошук фактів, розбудова й доведення теорій. Мовна вправність, або комунікативна компетенція, є неодмінною умовою високої кваліфікації в науці. Обов’язок ученого – писати вправно, змістовно, цікаво.

Доповіді, лекції, дискусії на конференціях, семінарах, круглих столах – усі ці форми усного спілкування для поступу науки дуже важливі. Проте за своєю комунікативною потужністю вони заледве можуть дорівнювати до писемного тексту, що збирає незмірно ширшу аудиторію, яка з часом лише зростає. Коли ж текст потрапляє у всесвітню мережу, коло читачів стає практично безмежним. Нині наукометричний рейтинг дослідника чи не в першу чергу залежить від того, як часто цитують його публікації. Цитованість залежить не тільки від новизни й об’єктивної цінності публікацій, а й від їхньої дохідливості.

Опанування наукової української мови є однією з важливих передумов творення досконалого наукового тексту, успішної презентації результатів наукового дослідження. Кожен

науковець повинен знати мову, дотримуватися літературних норм, уміти точно вживати слова і конструкції, правильно будувати речення, чітко викладати думки. Для відпрацювання лексичних, граматичних і стильових норм у науковому мовленні й призначений цей посібник. У ньому передбачено вивчення наукового твору в аспекті дефіатології: стилістично дефектні тексти корисні тим, що допомагають виявити сильні й слабкі місця наукової праці. Окрім того, визначати й обґрунтовувати норму легше саме на тлі відхилень і аномалій.

Завдання прикладного характеру допоможуть молодим науковцям з'ясувати вимоги морфологічних, синтаксичних норм у наукових текстах, навчитись удосконалювати зміст, логіку, структуру наукового тексту, чітко та виразно висловлювати думки, ідеї у дослідницьких працях, досягнути змістової точності й стилістичної правильності висловлювання для доведення своєї позиції, поширення наукової інформації.

Тема 1

СТИЛІСТИЧНА НОРМА І НАУКОВИЙ СТИЛЬ

*Опанування наукового стилю
допомагає пізнати наукову
картину світу.*

Т. Симоненко

*Блискучі слова змивають бруд з
душі й повертають їй чисту та
повітряну природу.*

Михаїл Пселл

1.1. Науковий стиль сучасної української літературної мови

Функціональний стиль (грец. *stylos* – паличка для письма) – сукупність прийомів уживання, відбору та сполучення мовленнєвих засобів, функціонально зумовлена сферою спілкування. Серед функціональних стилів виокремлюють розмовний, публіцистичний, науковий, офіційно-діловий, художній і конфесійний. Кожний із них характеризується певними ознаками (стислість – розгорнутість, емоційність – беземоційність, офіційність – невимушеність тощо) і мовними одиницями (табл. 1.1).

Науковий стиль – це функціональний різновид літературної мови, що обслуговує різні галузі науки, виробництва, освіти та слугує для створення спеціалізованих наукових текстів. Сферою функціонування наукового стилю є переважно писемне мовлення, однак зростання значення наукових кон-

тактів, зокрема конференцій, симпозіумів, семінарів, підвищує увагу й до усного наукового мовлення.

Формується і розвивається науковий стиль під впливом розвитку науки і наукових знань, літературної мови, мовної практики вчених, письменників, діячів культури.

Таблиця 1.1

Загальна характеристика наукового стилю мовлення

Сфера використання	Наука, техніка, виробничі відносини
Ознаки	Офіційний характер відносин учасників мовлення, підготовленість мовлення, писемна та усна форма мовлення, логічна послідовність викладу, однозначність, точність, інформативна насиченість змісту, конкретність, об'єктивність викладу
Особливості	Насиченість термінами, наукова фразеологія, переважання абстрактної лексики, застосування форм однини у значенні множини, вживання переважно іменників, багатокomпонентних складних речень
Функція	Наукове спілкування
Тип мовлення	Міркування, використання опису і розповіді як засобу аргументації у міркуванні

Метою наукового стилю є повідомлення об'єктивної інформації, доведення істинності наукового знання, пояснення причин явищ, опис істотних ознак, властивостей предмета наукового пізнання.

Науковий стиль виконує такі основні *функції*:

інформативну (повідомлення);

епістемічну (наукове тлумачення явищ, з'ясування, обґрунтування гіпотез, класифікація понять, систематизація знань);

комунікативну (передавання спеціальної інформації);

перформативну (встановлення певних фактів або зв'язків за допомогою мовного матеріалу);

гносеологічну (пізнавальну, спрямовану на розширення знань читача);

когнітивну (отримання нового знання);
функцію впливу (прагнення автора переконати читачів (слухачів) у правильності своєї позиції);
аргументованого доказу (наведення доказів або фактів, які підтверджують істинність пояснень і думки);
діалогічну (звернення автора до думки читача, зіставлення автором свого погляду з підходами, позиціями інших науковців).

Основними загальними екстралінгвістичними ознаками наукового стилю є абстрагованість, стислість, узагальненість, діалогічність, логічність, об'єктивність викладу, ясність, смислова точність, однозначність, інформативна насиченість.

Предметність – це чітка визначеність предмета думки в науковому тексті. **Об'єктивність** впливає із суспільної функції наукового мовлення: вона містить ті елементи знання, що характеризують явища та факти об'єктивної дійсності. У текстах наукових праць **об'єктивність** досягається за допомогою вставних слів і словосполучень, які засвідчують ступінь достовірності повідомлення. Завдяки цим конструкціям той чи інший факт можна подати як достовірний (*справді, достовірно відомо*), припустимий (*треба думати, очевидно*), можливий (*можливо, ймовірно*). Вимогою об'єктивності викладу є вказівка на джерело повідомлення, на автора висловленої думки (*на думку науковців, за даними...*).

Об'єктивність викладу також передбачає невживання особових форм дієслів та переважання форм інфінітива, дієприкметників пасивного стану, безособових предикативних форм (*треба розглянути, запропонований документ, було проаналізовано*). Суб'єкт дії залишається невизначеним, оскільки вказівка на нього в такому разі не обов'язкова. Виклад ведеться від третьої особи, основна увага зосереджена на предметові наукового опису, змісті, логічній послідовності.

Смислова точність, ясність – це ознаки, які характеризують різні етапи породження і сприйняття тексту. Смислова точність є умовою забезпечення наукової та практичної значущості інформації. Суть її полягає у правильному і не-

двозначному поясненні фактів і явищ об'єктивної дійсності. **Точність** – це характеристика процесу й результату творення тексту, а **ясність** – процесу його сприймання. Точність для науки, а відповідно, і для її мови, є первинним завданням, якому підпорядковані всі засоби висловлювання, зокрема наукова термінологія.

Здебільшого порушення ясності викладу зумовлене намаганням деяких авторів надати своїй науковій праці більшої “науковості”, “вербально-термінологічного снобізму”, тобто зробити очевидні й прості речі недоступними. Причиною неясності може стати також неправильне розташування слів у реченні, наприклад: *Чотири подібних автомати обслуговують кілька тисяч людей*. Важко одразу збагнути, хто є реальним суб'єктом дії – автомати чи люди.

Іноді доступність і дохідливість називають **простотою**. Проте не можна сплутувати простоту викладу, яка сприяє тому, що науковий текст читається легко, тобто думки автора сприймаються без ускладнень, з примітивністю. Слід також розрізняти простоту викладу й загальнодоступність наукової мови. Популярний виклад виправданий лише в тому разі, коли наукова праця призначена для масового читача. Головне у мовностилістичному оформленні наукової праці щодо ясності – її доступність для того кола читачів, якому вона призначена. **Лаконічність, стислість** наукової мови означає вміння уникати непотрібних повторів, надмірної деталізації. Кожне слово і вислів мають служити одній меті: якомога стисліше донести суть справи.

У свою чергу мовна надмірність виявляється в уживанні слів і словосполучень, які не мають жодного смислового навантаження: йдеться про невинувдані повтори, надмірність канцелярської лексики. Канцелярського відтінку, наприклад, надають науковому текстові віддієслівні іменники, часто кальковані з російської мови. У сучасних наукових текстах перевагу здебільшого надають іменниковим конструкціям, які, хоч і виходять за межі синтаксичних норм української мови, все-таки є результатом наслідування традицій російської мови. Для оптимального перекладу російських синтаксичних одиниць

іменникового типу чи конструкцій з десемантизованим дієсловом в українській мові є власні засоби: *с полным основанием – впевнено, в основном – переважно, прийти к убеждению – переконатися, находится в противоречии – суперечити, имеет место – бути, заниматься исследованием – досліджувати*. Іменниковим конструкціям слід віддавати перевагу лише тоді, коли без них не можна обійтися.

Специфічною ознакою наукового стилю є також **обмеженість образності, емоційності**. Проблема співвідношення раціонального та емоційного, суб'єктивного та об'єктивного в науковому стилі є однією з найскладніших. Багато вчених вважають, що науковому стилю не властива емоційність викладу. Така аскетична традиція йде ще з часів І. Ньютона, від звичаїв англійських середньовічних церковних університетів. Вона змушує аж до сьогодні багатьох авторів ретельно вилучати з наукових повідомлень усе, що, на їх думку, має виразне емоційне забарвлення. На сьогодні очевидно, що “аскетичний стиль” часом гальмує пізнання, а емоційність є додатковим елементом впливу на читача (з урахуванням доцільності та виправданості введення емоційних елементів у науковий текст).

Експресивність наукового стилю насамперед виявляється на лексичному рівні, шляхом добору емоційно забарвленої лексики, наприклад: *ворожа територія, величезні (колосальні) успіхи, здобутки*. Одним із джерел проникнення емоційності, експресивності є цитування з художніх творів, а також індивідуальність мови науковця. Відома емоційність наукового стилю педагога В. Сухомлинського, наприклад: *“35 років педагогічних радощів і розчарувань переконали мене в тому, що праця – це одне з найчистіших і найблагородніших джерел емоційного стану діяння, творіння”*. Правда, слід вказати на те, що втрата міри, перебільшення ролі емоцій лише зашкодять ясності викладу.

Ясності усного мовлення досягають завдяки чіткій дикції, логічному і фонетичному наголошуванню, правильному інтонуванню, спокійному і ввічливому тону. На письмі ясність виявляється в послідовності викладу матеріалу (відображає

логічне розгортання думки), точному називанні, повторі ключових слів, чіткому членуванні наукового тексту на абзаци.

Інформативна насиченість наукового стилю – це ступінь смислової і змістової новизни наукового тексту, що виявляється в авторській концепції, системі авторських оцінок. Цього досягають за рахунок доказовості й об'єктивності викладу, насиченості вузькоспеціалізованими і загальнонауковими термінами.

Мовними особливостями наукового стилю є:

чітка унормованість (відповідність нормам літературної мови);

широке використання абстрактної лексики;

безособовість;

монологічний характер викладу;

завершеність та повнота висловлювання;

тісний зв'язок між частинами висловлювання, логічна послідовність;

використання лаконічних, але інформативних атрибутивно-іменних словосполучень;

використання умовних знаків і символів.

Особливості стилю наукового викладу виявляються і в синтаксисі (в побудові речень), і в структурі абзацу, і в членуванні тексту, і в інтонації, і навіть у ритміці всього викладу. У синтаксисі дозволяється тільки прямий порядок слів, переважають пасивні конструкції і складнопідрядні речення з ознаками мети, причини, наслідку, результату.

Текст наукового дослідження має поділятися на пропорційні, логічні, внутрішньо завершені частини (розділи, підрозділи, пункти, параграфи, абзаци), де легко встановити причинно-наслідкові зв'язки. Графічний поділ тексту на складові передбачає єдність композиційної структури: перехід від одного абзацу до іншого означає перехід до іншої думки. Іноді абзац може складатися з одного речення, якщо йому надають особливого зниження. Отже, специфіка наукового стилю виявляється в сукупності мовних засобів різних рівнів, тобто в тих функціональних семантико-стилістичних категоріях, які характерні для мовного стилю.

Сферою використання наукового стилю є наукові праці, а також наукові контакти, зокрема конференції, симпозіуми, семінари. За сферами наукового знання тексти цього стилю поділяють на **науково-технічні** (містять описи технічних об'єктів, аналіз технологій та ін.), **науково-природничі** (тексти з біології, хімії, фізики, географії, що подають опис наук про живу і неживу природу) та **науково-гуманітарні** (тексти з філології, культурології, філософії, історії, що осмислюють феномен культури, людської особистості).

Підстилі наукового стилю. За функціональною класифікацією (унаслідок різноманітності галузей науки та освіти) можна виокремити декілька підстилів наукового стилю. Насамперед – власне **науковий (академічний) підстиль**. Він призначений для написання первинних і вторинних наукових текстів, що повідомляють наукову інформацію, доводять її новизну. Характерними ознаками власне наукового підстилю є академічність викладу, насиченість термінами, книжність, чіткість визначень, точність, переконливість аргументації, синтаксичних конструкцій, логічна послідовність викладу, лаконічність форми. Тексти цього різновиду адресовані фахівцям відповідного профілю.

Власне науковий (науково-технічний та науково-гуманітарний) підстиль пов'язаний з такими жанрами, як монографія, рецензія, наукова стаття, наукова доповідь, курсова, дипломна, магістерська робота, реферат, тези тощо.

Монографія – одноосібно написана книга, в якій зібрано, систематизовано й узагальнено значну кількість фактичного матеріалу, результати масштабного наукового дослідження, одержано переконливі висновки.

Дисертація – оригінальне самостійне науково завершене дослідження, яке може сприяти розв'язанню певної наукової проблеми (для кандидатської дисертації) або відкриттю нових напрямів у науці (для докторської дисертації).

Наукова стаття – вид наукових публікацій, де описано кінцеві або проміжні результати дослідження, обґрунтовано способи їх отримання, а також окреслено перспективи подальших напрацювань.

Курсова робота – дослідження, що передбачає поглиблення й узагальнення знань із певної фахової чи професійно орієнтованої дисципліни (з окремих розділів або навчальної дисципліни), потребує розвинутих дослідницьких навичок, спроможності самостійного осмислення наукової проблеми.

Дипломна робота – навчально-наукове дослідження, що передбачає систематизацію, закріплення, розширення теоретичних і практичних знань із базової фахової навчальної дисципліни та їх застосування для розв’язання конкретних наукових і практичних завдань у відповідній галузі знання. Дипломна робота може бути поглибленою розробкою теми курсової роботи, а також підготовчим етапом до магістерського дослідження.

Магістерська робота (магістерська дисертація) – кваліфікаційна самостійна науково-дослідницька робота, що стосується перспективних і актуальних проблем, відображає творчий потенціал дослідника, його вміння інтерпретувати різні концепції і теорії, здатність до творчого осмислення аналізованого матеріалу, рівень володіння професійною мовою у предметній галузі знання. Магістерська робота, виконана на основі ґрунтовного теоретичного дослідження, може становити основу для подальшої роботи над кандидатською дисертацією.

До власне наукового стилю зараховують також такі різновиди:

науково-інформативний (науково-реферативний) – реферати, анотації, рецензії, відгуки, огляди, резюме;

науково-довідковий (довідково-енциклопедичний) – словники, енциклопедії, довідники, каталоги;

науково-технічний (виробничо-технічний) – інструкції, патенти, авторські свідоцтва, доповідні записки, службові листи, промислова реклама;

науково-діловий – наукові звіти, довідки про впровадження результатів досліджень, угоди про наукову співпрацю.

Ще один підстиль – *науково-навчальний (дидактичний)*. Ним послуговуються при написанні підручників, навчальних та методичних посібників, практикумів (збірників завдань і вправ), навчальних програм, курсів лекцій, словників, конспектів, методичних рекомендацій, хрестоматій, а та-

кож на лекціях, бесідах для доступного, логічного та образного викладу наукової інформації.

Зокрема, *лекція* призначена для повідомлення інформації, нового знання. Лекції поділяють за змістом (з природничих, технічних, гуманітарних наук), різновидами усного мовлення (лекція-монолог, лекція-діалог), слухачькою аудиторією (для школярів, студентів, учителів, науковців), присутністю-неприсутністю адресата (слухача) (традиційна лекція, радіо-, телелекція).

У *конспекті лекцій* пропонують стислий виклад курсу лекцій або окремих розділів навчальної дисципліни. У методичних рекомендаціях характеризують питання теми, модуля (розділу) навчальної дисципліни або практичної діяльності. *Практикум* містить практичні завдання і вправи, необхідні для формування і розвитку професійних знань, умінь і навичок. *Хрестоматія* – це збірник вибраних творів або уривків із них, які стосуються певної галузі знання.

Спільними ознаками підручника і навчального посібника є науковість, об'єктивність викладеного матеріалу; відповідність навчальній програмі; наступність і перспективність; доступність подання матеріалу. Відрізняються вони тим, що підручник містить весь обов'язковий зміст навчального курсу, а навчальний посібник доповнює підручник і може розглядати не всі розділи, теми, проблеми, а насамперед ті, що, на думку автора, потребують особливої уваги.

Навчально-наочний посібник – це навчальне видання, що містить ілюстративно-наочні матеріали. *Навчально-методичний посібник* – навчальне видання з методики викладання навчальної дисципліни, яке, крім викладу навчального матеріалу, містить методичні вказівки щодо викладання дисципліни або організації самостійної роботи.

Наукову інформацію науково-навчальний підстиль подає аргументовано і доступно для слухачів чи учнів. Науково-навчальні тексти характеризуються дидактичною спрямованістю, ілюстраціями, чіткістю, логікою. Відбір матеріалу, зміст і форма навчальної літератури залежать від адресності – для вищої школи, середньої, інших типів шкіл.

Науково-популярний підстиль використовують для написання статей, есе, наукових праць, інтерв'ю, оглядів наукової інформації. Завдання науково-популярної літератури – у доступній і зрозумілій формі за допомогою різних прийомів активізації уваги (яскраві образи, порівняння) ознайомити читача з науковими знаннями. На відміну від власне наукового викладу, у науково-популярній літературі наукові положення ілюструють прикладами. Замість вузькоспеціалізованих термінів у таких текстах пропонують загальновживану лексику, подають спрощені визначення. Науково-популярним текстам властиві прості речення, рідше – складні синтаксичні конструкції.

Кожний підстиль охоплює різні жанри і види текстів (табл. 1.2).

Таблиця 1.2

Підстилі наукового стилю та їх жанрові різновиди

Різновид наукового стилю	Жанрові різновиди
Власне науковий	Статті, дисертації, монографії, наукові доповіді
Науково-інформативний	Реферати, анотації, рецензії, відгуки, огляди, резюме
Науково-довідковий	Словники, енциклопедії, довідники, каталоги
Науково-технічний	Інструкції, патенти, авторські свідоцтва, доповідні записки, службові листи, промислова реклама
Науково-діловий	Наукові звіти, довідки про впровадження результатів досліджень, угоди про наукову співпрацю
Науково-публіцистичний	Науково-публіцистична стаття, хроніка, науковий огляд, наукове інтерв'ю, репортаж
Науково-фантастичний	Фантастичні оповідання, повісті, романи
Науково-популярний	Нариси, книги, лекції
Науково-навчальний	Підручники, навчальні посібники, програми, збірники вправ, лекції, конспекти

За ступенем узагальнення розрізняють первинні та вторинні наукові жанри. *Жанр* (франц. *genre* – вид, стиль, жанр) – це форма організації мовного матеріалу в межах певного стилю мовлення, що історично склалася і характеризується функціонально-сміисловою специфікою та стереотипною композиційною структурою.

До *первинних наукових текстів* (мета яких – передавання первинних наукових відомостей, отриманих у процесі наукових досліджень) належать монографія, дисертація, дипломні, магістерські роботи, наукова стаття, наукова доповідь та ін. До *вторинних наукових текстів* (їх мета – опис змісту первинних текстів) зараховують конспекти, реферати, анотації, рецензії, тези, науково-технічні огляди, наукові звіти, резюме, протоколи засідань наукових товариств тощо.

За формою жанри наукового мовлення поділяють на великі та малі. До *великих жанрів* належать дисертації, енциклопедії, монографії, довідники, навчальні посібники, до *малих* – наукові статті, реферати, анотації, тези, огляди, рецензії.

Отже, науковий стиль – це інформаційний простір функціонування наукових мовленнєвих жанрів. Він має різні підстилі (власне науковий, науково-навчальний, науково-популярний, науково-довідковий та ін.) і жанри (наукова стаття, монографія, дипломна робота, дисертація тощо), де переважає відповідна текстова організація відповідно до загальномовних і стильових норм. Науковий стиль обслуговує наукову галузь: повідомляє, аргументує, уточнює, конкретизує, оцінює, забезпечує науковий діалог і полілог. Сферою використання наукового стилю є писемне й усне мовлення.

1.2. Історія становлення наукового стилю української мови

Витоки наукового стилю – у давній книжній українській мові періоду Київської Русі. Йдеться про історичні переклади про Стародавні Грецію, Рим і Візантію, “Хроніку” Георгія (Многогрішного) про історію Візантії, Ізборник Святослава

1073 р. тощо; з XVI–XVII ст. – трактати, лексикони, послання, які готували і видавали у Львівському братстві, в Острозькій, Києво-Могилянській академіях, Києво-Печерській лаврі та інших навчальних закладах і монастирях України.

Перспективи розвитку наукового стилю української мови на подальші десятиліття визначили статті, надруковані у другій половині XIX ст. в журналі “Основа”. Основою для формування української наукової мови були традиції Києво-Могилянської академії, Харківського і Київського університетів, Ніжинського історико-філологічного інституту імені князя О. Безбородька та ін. Літературознавці, мовознавці, етнографи, педагоги П. Гулак-Артемовський, Г. Квітка, М. Костомаров, М. Максимович, О. Потебня, І. Срезневський, М. Сумцов проводили традиційні лекції і практичні заняття, звертаючи увагу на “загострення розуму”, розвиток інтелектуально-творчого мислення, активізацію пізнавальної діяльності, самостійності, самокритичності слухачів.

“Шлях науці уготовляється словом”, а “для створення думки наукової поезія необхідна”, – доводив український мовознавець Олександр Потебня (1835–1891). Він визнавав домінанту наукової творчості як вирішальний фактор формування професіонала і громадянина.

У вітчизняній вищій школі дотримувалися традиції діалогового спілкування зі слухачами. У “Правилах” (1844) Університету Св. Володимира, Статуті Харківського університету було наголошено на обов’язковому написанні з першого року навчання наукових творів. Ознайомлення слухачів із класичними мовами, народною словесністю, текстами художніх творів російської, грецької, латинської літератур, особливостями історії, побуту свого народу відбувалося через “наукову бесіду”, “короткі диспути”, “діалоги на лекціях”, “порпання в наукових книгах”, “розмірковування”, граматичний розбір стародавніх текстів. Такі дослідницькі види роботи допомагали слухачам глибше розкрити суть художнього слова.

Вагомий вплив на розвиток наукової мови мали праці українських учених. Теоретиком вироблення наукового стилю на Наддніпрянщині вважають українського мовознавця,

публіциста Пантелеймона Куліша. У 1857 р. він написав і видав у Санкт-Петербурзі “Граматку української мови” – один із перших підручників нової української мови. У ній, як і в “Записках про Південну Русь”, Куліш упроваджував новий фонетичний правопис (згодом його назвали кулішівкою), що мав важливе значення для становлення сучасної української орфографії.

Сутність і механізми наукової творчості як специфічний різновид творчої діяльності, основні ознаки наукової мови та наукової термінології вивчав український письменник Іван Франко (1856–1916). Його науковий стиль мови характеризувався функціональною настановою на інтелектуально-логічне сприйняття, повідомлювально-оцінною специфікою, а сформований ним новий стиль наукового мовлення наприкінці 80-х років XIX ст. був репрезентований у працях з естетики, історії культури, літературознавства і критики.

Наукове товариство імені Шевченка вбачало головне завдання у формуванні української наукової термінології: “плекати та розвивати науки в українсько-руській мові”. У “Записках Наукового товариства імені Шевченка” друкували праці з історії, фольклористики, етнографії, мово- і літературознавства, економіки, права, філософії, біології, медицини, геології, фізики, математики, хімії, техніки.

Творцем науково-публіцистичного, науково-популярного стилю української мови, нової української наукової термінології, інтелектуалізатором української наукової мови XIX ст. став публіцист, філософ Михайло Драгоманов. Для називання літератури як мистецтва слова він використовував терміни “белетристика”, “письменство”; діячів літератури – “літературний діяч”, “писатель”, “письменник”, “писателька”, “письмак”, “письмовець”, “літератор”, “мальовник”, “оповідач”, “писач”; діячів літератури в галузі критики – “рецензент”, “коментатор”; фахівця з мови – “філолог”, “лінгвіст”. Хоча не всі терміни узвичаїлися у науковій мові, М. Драгоманов вплинув на вибір перспективи розвитку національної термінології.

Над виробленням цілісної термінологічної системи української літературної мови працював державний і культурний

діяч Іван Огієнко (1882–1972). Він писав: *“Ми ще не позбулися середньовічного забобону про “стиль науковий” і “стиль популярний”; нема таких стилів, – є тільки стиль простий, ясний і стиль темний, заплутаний. Правдивий учений, що розуміє обов’язок ділитися своїм знанням і навчати маси, пише завжди просто і ясно, і всі його легко розуміють, хоч пише він про речі чисто наукові”*¹.

Проблеми національної термінології досліджував Агатангел Кримський (1871–1942). Помітним явищем у галузі україністики кінця XIX – початку XX ст. стала його праця “Українська граматика” у двох томах (1907–1908), що ґрунтувалася на історичних джерелах.

Термінологічна комісія, створена у 1918 р. при Київському науковому товаристві, а також Інститут української наукової мови з 1921 р. розробили спеціальну термінологію з різних галузей знання, підготували і видали перші українські термінологічні словники.

Науковий пошук був пріоритетним у діяльності Володимира Вернадського (1836–1945): *“Передумовою можливості наукової роботи для вченого повинна стати реальність”, “Логічна робота вченого повинна будуватися на даних наукового досвіду і спостереження”*. В. Вернадський зауважував, що дослідник має відповідати за наслідки своїх відкриттів. На його думку, завжди є вчені, які яскраво відчують і охоплюють живу, реальну природу Землі, для яких розуміння єдиної Природи є основою всієї їх наукової роботи.

Навчитися думати по-українськи і *“не збиватися на чуже”* закликала Олена Курило (1890 – імовірно 1946): *“Треба читати уважно українських класиків слова, вважати на їх мову, відзначати в ній своє, українське... Таке свідоме вивчення мовних особливостей витворює певне чуття самої мови... Живою бо має бути літературна мова”*². Кожне положення мовозна-

¹ Огієнко І. Історія української літературної мови // упорядник, автор передмови і коментарів М. С. Тимошик. 2-е вид., випр. Київ : Наша культура і наука, 2004. С. 273.

² Курило О. Уваги до сучасної української літературної мови. Київ : Основи, 2008. С. 15.

вещь логічно обґрунтовувала і доповнювала прикладами з усної народної творчості та письменства, міжмовними паралелями із західно- та східнослов'янських мов.

Вихованню чуття наукового слова, виробленню мовного смаку сприяли тексти високохудожніх українських творів, дискусії, мовні конкурси, присвячені пропагуванню мовностилістичних норм, праці М. Жовтобрюха, Є. Чак, А. Коваль, В. Русанівського, І. Чередниченка та інших мовознавців і письменників, радіо- і телепередачі “Слово про слово”, “Живе слово”. У наш час питання наукового стилю розробляють О. Бабиц, Л. Кравець, Л. Мацько, О. Пономарів, О. Сербенська, П. Селігей та ін. Лінгвісти з'ясовують поняття “науковий стиль”, визначають його мету, описують категорії, виявляють системні зв'язки між одиницями наукового стилю, характеризують ознаки і мовні засоби його вираження.

Таким чином, творення української наукової мови відбувалося за нелегких умов як через необхідність розв'язання внутрішньомовних термінологічних проблем, так і через вплив екстралінгвальних (позамовних) факторів, зокрема постійної боротьби українців за права рідної мови. У сфері науки українська мова наочно виявила високу здатність до вербалізації логічних категорій мислення і пізнання.

Завдання для аудиторної та самостійної роботи

Завдання 1.1. Розподіліть назви жанрових різновидів за підстилями наукового стилю.

Стаття, фантастичне оповідання, репортаж, дисертація, монографія, реферат, рецензія, відгук, словник, каталог, звіт, доповідь, дипломний проект, огляд, лекція, інтерв'ю, конспект, патент, підручник, збірник вправ, авторське свідоцтво.

Завдання 1.2. Виправте словосполучення відповідно до норм літературної мови.

Зібрались усі бажаючі, прикласти зусиль, працюють по багато років, по заявках, вистроїтися на плацу, заходи по забезпеченню, звернутися по питанню, виписка з протоколу, вірне

рішення, розділ підручника, важке матеріальне положення, складати іспит, переводити текст, приводити приклад, прийняти участь, працюю рятівником, підводити підсумки, мішати під час роботи, поступив в інститут, виключення складають такі випадки, по суботам, працювати по сумісництву, ведучий інженер.

Завдання 1.3. виправте неправильні словосполучення.

Охорона оточуючого середовища, об'єм завдань, ввести в склад комісії, на наступний день, прийняти до відома, із-за невчасної виплати заробітної плати, прийти до висновку, згідно розпорядженню, не дивлячись на несприятливі умови, включати ток, винести подяку, вищий учбовий заклад, більша половина курсантів, в залежності від обставин, можна використати в якості зразка, в значній мірі, сьогодні на повістці дня два важливих питання, датуйте зміст першим жовтням.

Завдання 1.4. Зредагуйте подані контексти, усунувши лексичні помилки. Поясніть характер помилок.

I. 1. Даний принцип передбачає. 2. Невірно визначені умови. 3. Розповсюдженням являється тренінг стійкості до негативного соціального впливу. 4. Дана соціальна група. 5. Навчальний заклад у суспільстві виконує слідуючі функції. 6. Мотивація виступає внутрішньою рушійною силою дій. 7. У працях вчених зустрічаємо різне тлумачення терміна "інтерактивне навчання". 8. Існуюча законодавча база. 9. Наштовхуємось на ряд негативних тенденцій. 10. Задоволення тих чи інших соціальних потреб.

II. 1. Він профіль у цій справі. 2. У хід були задіяні усі спецзасоби. 3. Ситуація знову загостриться до такої степені, що буде впливати на все. 4. Одна третина учених не врахувала цього аспекту. 5. Біля сто дослідників підтвердили цю думку. 6. Однією з проблем являється проблема змісту знань. 7. З приведеного прикладу ви можете бачити.

Завдання 1.5. Проаналізуйте текст, відредагуйте його. Виправте, де потрібно, орфографічні та пунктуаційні помилки.

I. У контексті нашого дослідження слід звернути увагу на те, що на сьогоднішній день даний напрям використовується

у школах США, Канади, Англії, Австралії, які прагнуть не стільки до передачі слідуючої інформації, скільки до створення таких психолого-педагогічних умов, клімату довіри, який призводить до досягнення духовної спільності вчителя й учнів, уловлювання настрою співрозмовника, допомогти тим, хто її потребує. Представники гуманістичного напрямку вважають, що самим головним у навчанні є емоційні й моральні аспекти, а не підготовка фахівців, а мету виховання вбачають у домінуванні гуманістичних або людських людей, осіб, здатних любити, глибоко відчувати людей, не схильних до агресії, чуттєвих до проблем інших, співчуваючих.

II. Аналіз сучасних досліджень, присвячених проблемі емпатії дозволив виділити напрями і підходи до визначення її змісту. В основі першого напрямку – концепція емоційної інтерпретації феномена тобто емпатія розглядається як пасивне співчуття. Другий напрям передбачає ідентифікацію з іншим на рівні соціальної поведінки, тобто емпатія розуміється як здатність людей сприймати одне одного, здатність прийняти роль іншої людини, представити, як інша людина себе почуває і зрозуміти її настрій. Автори переносять акцент з емоційної реакції на розуміння іншої людини через “уявлюване перевтілення”, “інтроекцію”, отже до афективного елементу додається когнітивний, і розвиток уявлень про емпатію вже йде від розуміння феномена як реагування почуттями на почуття до афективно-когнітивного процесу розуміння внутрішнього світу іншого в цілому.

III. Представники третього напрямку доповнюють уявлення про афективно-когнітивну природу емпатії введенням комунікативного елемента і визначають його як можливість передати іншому здатність розуміння, сприйняття глибини його емоційного болю, здатність передавати партнеру розуміння його переживань або його внутрішньої ситуації.

Автори четвертого напрямку вводять спеціальний термін “конгруентна емпатії”, що дає можливість більш однозначного розуміння емпатії і вражає комплексну здатність: послідовно виявляти емпатійне розуміння іншого в мові або дії; гнучко переключатися від стану емпатійного розуміння іншого на щире

вираження своїх реальних почуттів, у тому числі негативних, без утрати загального позитивного прийняття іншого.

IV. У іншому психологічному словнику зазначається, що емпатія є “розумінням емоційного стану, проникненням – учуванням у переживання іншої людини” [125, с. 463]. О. Бодальовим, Т. Гавриловим, С. Рубінштейном, Б. Тепловим та іншими психологами емпатії розглядається як акт міжособистісного пізнання й емоційного прилучення до переживань любові людини. От чому, обговорюючи емпатію ми не тільки розглядаємо ключовий процес психотерапії, але і самий головний момент у роботі викладачів, священнослужителів і представників тих професій, сутність яких звязана з впливом на людей [95].

Завдання 1.6. Виправте, де необхідно, помилки. Запишіть правильні конструкції.

Обобщати питання; рядом з іншими; перевірка документів; при допомозі; одобрити рішення; піднімати питання; по ініціативі; не дивлячись на обставини; здавати екзамен, нанести шкоду; ніякий клієнт не повірить, що; маса цікавих питань; накопичення знань; нагадувати про зустріч; грошові засоби; дає себе знати; нести втрати; в заключення скажу; займати учасок; другим разом буде краще відложити засідання; відповідати по бажанню; поїхав по призначенню; позорити колектив; прошлого року у травні місяці; проводити міроприємства; приносити збитки.

Завдання 1.7. Зредагуйте словосполучення і згрупуйте за колонками відповідно до порушеної норми: 1) орфографічної; 2) лексичної; 3) граматичної; 4) синтаксичної.

Послати за лікаром; згідно до прохання; закрити вікно; ставити на приклад; на протязі місяця; путати кольори; іраціональні числа; обіймати посаду; +10 градусів тепла по Цельсію; включити світло; виконувати по інструкції; приймати участь; мішати працювати; запоріжський комбінат; по-дружньому ставитися; проректор по науковій роботі; старший по віку; важливе міроприємство; завідующий кафедрою; справка додається; самий цікавий варіант; слідуюча зупинка.

Питання для самоконтролю

1. Які особливості наукового стилю як функціонального різновиду літературної мови?
2. Визначте функції та сферу використання наукового стилю.
3. Назвіть основні загальні екстралінгвістичні ознаки наукового стилю.
4. Охарактеризуйте смислову точність як умову забезпечення наукової та практичної значущості інформації.
5. Які мовні особливості наукового стилю?
6. Для чого призначений науковий (академічний) підстиль наукового стилю?
7. У яких випадках послуговуються науково-навчальним (дидактичним) підстилем наукового стилю?
8. Для чого використовують науково-популярний підстиль?
9. Визначте основні етапи історичного становлення наукового стилю.
10. Хто з дослідників вивчав і вивчає проблеми національної термінології?

Тема 2

ТОЧНІСТЬ НАУКОВОГО МОВЛЕННЯ

Правильна постановка питання свідчить про певну обізнаність із предметом.

Ф. Бекон

Якщо думка надто слабка, щоб бути висловленою просто, – це ознака того, що її належить відкинути.

Л. Вовенарг

2.1. Синоніми у науковому мовленні

Точність мовлення поряд із логічністю, правильністю, багатством, чистотою, доречністю та виразністю належить до основних комунікативних якостей культури мовлення. Точність утримує від зайвого говоріння, переливання з пустого в порожнє. Вона пов'язана з умінням ясно мислити, знанням предмета мовлення й значень слів. **Точність** – це, по-перше, відповідність слів, ужитих у певному контексті, їхнім значенням (понятійна точність), по-друге, оформлення думки адекватно предметові чи явищу дійсності, тобто несуперечність реального предмета і його назви (предметна точність).

Точність у науковій сфері – це органічна єдність між думкою та словом дослідника. У наукових текстах не можна використовувати поняття невизначеного змісту, нечіткі або неточні терміни. Мова наукової роботи повинна максимально відповідати нормативним вимогам щодо вживання **лексичних**

засобів. Типовим мовним недоліком наукових текстів є неправильне вживання слів, що й спричиняє лексичні анормативи на зразок: *звідки витікає (звідки випливає), в кінці кінців (зрештою), вияснити (з'ясувати), тезиси (тези), примінити (застосувати), установка (настанова), насамкінець (отже) тощо.*

Одним із важливих способів забезпечення точності стилю наукових текстів є також правильне використання **синонімів**. Вживання синонімів дозволяє уникнути повторів у науковому тексті. Синоніми допомагають найточніше, найповніше і найвичерпніше висловити думки, знайти найдоречніший спосіб висловлювання. Синонімія у науковому мовленні відіграє важливу прагматичну роль – уточнює, деталізує наукові положення. Уточнення допомагає розкрити властивості та різні характерні ознаки предметів і явищ дійсності.

Проте досить часто застосування синонімів є недоліком наукового мовлення. Невдало вибраний синонім може знецінити фразу і зміст висловлювання, спричинити двозначність, надати тексту небажаного відтінку, загалом переінакшити зміст. Саме тому в наукових текстах використання синонімів повинно бути продуманим, виваженим, обережним. Загалом **основні вимоги** щодо вживання синонімів у наукових текстах такі:

не можна допускати неправильного і неточного використання синонімів, адже кожен синонім має свій відтінок, а невдало дібраний синонім неточно орієнтує та може звузити чи розширити зміст наукового поняття (*неповнолітній – малолітній – малий*);

необхідно вживати з багатьох близьких за значенням слів те єдине, яке в одному конкретному контексті стане найбільш виправданим;

не слід допускати безсистемного і надмірного вживання синонімів у тексті;

не можна допускати вживання синонімів на позначення одного й того ж поняття, оскільки синоніми різняться відтінками значень;

у науковому дослідженні назва предмета повинна залишатися незмінною, її не можна замінювати синонімами.

Змістова точність наукового тексту є однією з головних умов, яка забезпечує його наукову й практичну цінність. Необхідно постійно пам'ятати, що від якості тексту, точності, чіткості та ясності його стилю залежить значущість наукового дослідження.

Завдання для аудиторної та самостійної роботи

Завдання 2.1. Виправте словосполучення.

Одержувати перемогу, заключати договір, на цей рахунок, підводити підсумки, приймати міри, вірне рішення, не дивлячись на погоду, за моєю думкою, згідно плану, терпіти поразку, дякуючи допомозі, вчинити злочин, залишати (когось) у спокої, забезпечувати безпеку, навчати мові, здавати екзамени, існуючі ціни, торгуючі організації, діюче законодавство, виключення з правил, на повістку дня.

Завдання 2.2. Відредагуйте речення.

I. 1. На слідуючій неділі відбудеться засідання наукового гуртка. 2. Я рахую, ви вірно кажете. Я поступив би так само. 3. Приведу кілька прикладів. 4. Не можу казати якісь попередні висновки. 5. Редакція програми одержує багато листів на дану тематику. 6. Рішення треба приймати на основі діючого законодавства. 7. Всі, кого торкається дана проблема, повинні висловити своє відношення. 8. На жаль, ми не розуміємо друг друга. 9. Ми намітили такі заходи, присвячені Дню прикордонника. 10. Він займається на четвертому курсі. 11. У звіті зустрічаються синтаксичні й граматичні помилки. 12. Яким має бути розположення статей у газеті?

II. 1. Больничний лист мені відкрили тільки на три дні. 2. Вам слід вибачитися. 3. Мені потрібна справка про стан здоров'я. 4. Нарешті виступаючий закінчив доповідь. 5. Розходження в поглядах не сприяло переговорам. 6. Їх не допустили до здачі іспитів. 7. Роздався телефонний дзвінок. 8. У мене гарні взаємовідношення з колегами. 9. Дві строчки написав вірно, пиши далі. 10. Переверніть сторінку, перепишіть теоретичні положення та приведені приклади. 11. Документ вклю-

чає важливі відомості. 12. На протязі даного часу мені відмовляли в повторному перегляді моєї справи.

Завдання 2.3. Виберіть правильний варіант слововживання.

1) Область знань – галузь знань; 2) на основі документа – на підставі документа; 3) підписні видання – передплатні видання; 4) запобігти злочину – попередити злочин; 5) поправити положення – виправити становище; 6) поступили в продаж – надійшли у продаж; 7) зазнати поразки – потерпіти поразку; 8) докладати зусиль – прикладати зусилля; 9) сміховинна ціна – сміхотворна ціна; 10) співставляти факти – зіставляти факти; 11) за хвилину відповім – через хвилину відповім; 12) подолати перешкоди – побороти перешкоди.

Завдання 2.4. Виправте помилки, поясніть їх.

I. 1. У цьому міроприємстві задіяні всі курсанти. 2. А чому ви не прийняли участь у засіданні? 3. Тепер зустрінемося аж у вересні місяці. 4. Солдати князя Ігоря були хоробрими воїнами. 5. Ви чемпіон з бігу на яку інстанцію? 6. Хай знайде слідуючий відвідувач. 7. У цій компанії дуже велика текучість кадрів. 8. Він не розділяє моєї точки зору. 9. Чому водій не об'являє зупинку? 10. З цим завданням впорається любий. 11. По слідуючому питанню виступить голова комісії. 12. Необхідно додержуватись регламенту. 13. Представники делегацій заключили договір про співробітництво. 14. Цей тезис не протирічить раніше затвердженому рішенню. 15. Керівництво нашого підприємства рахує, що ваша фірма невчасно розраховується за представлені послуги.

II. 1. Ще одна стаття розходів нашого об'єднання – охорона оточуючого середовища. 2. У засіданні приймали участь представники вищестоящих організацій. 3. Не дивлячись на тяжкі погодні умови, ми добились певних результатів. 4. Підвести підсумки дискусії про присвоєння вченої ступені поручили голові. 5. В обов'язки секретарші входить ведення документації. 6. Сучасні форми переписки склалися понад сто п'ятдесят років тому. 7. Люди ділового круга знають, наскільки важливе взаємопорозуміння в неофіційній зустрічі ділових партнерів.

8. Після підписання відповідних бумаг угода вважається укладеною.

Завдання 2.5. Виправте лексико-стилістичні помилки.

1. Питання внесене у повістку дня. 2. Дев'ятим пунктом записана інформація про соціальний захист населення. 3. Комітету треба ще працювати дві неділі. 4. На 12 люте ситуація склалася дуже складна. 5. З цього приводу я б хотів додати ще кілька слів. 6. Стаття складається з трьох строчок. 7. Все це добре викладено на бумазі, а в житті все не так. 8. Я теж притримуюсь такої думки. 8. У прошлому році закупили 10 т сировини, а цього року закупаємо усе на ринку. 9. Виробництво скоротилося із-за нехватки сировини, але в слідуючому році планується збільшити. 10. Більша частина активу осталася і продовжують свою справу. 11. Роботу відложили на місяць. 12. Місцеві власті заборонили проведення зустрічей. 13. Може настати екологічна катастрофа завдяки тому, що буде горіти нафта. 14. На жаль, справи не змінюються у кращу сторону.

Завдання 2.6. Як правильно сказати?

1) Бувший директор – колишній директор; 2) в заключення скажу – на завершення скажу; 3) визвати реакцію – викликати реакцію; 4) розв'язувати проблему – вирішувати проблему; 5) виставляти претензії – висувати претензії; 6) висновок витікає – висновок впливає; 7) віддати перевагу – надати перевагу; 8) відділ з реклами – відділ по рекламі – рекламний відділ; 9) немає даних – відсутні дані; 10) вірний висновок – правильний висновок; 11) включити питання – внести питання; 12) внести в список – включити до списку; 13) діюче законодавство – чинне законодавство; 14) тривалий час – довгий час; 15) дотримуватися дисципліни – додержуватися дисципліни; 16) допускати безгосподарність – виявляти безгосподарність; 17) зі свого боку ми ... – зі своєї сторони ми...; 18) займати посаду – обіймати посаду; 19) закон вступив у силу – закон набрав чинності.

Завдання 2.7. Виберіть правильний (кращий) варіант слововживання.

Відзначати – відмічати; в основному – загалом; належати – відноситися до чого-небудь; відноситися до кого-небудь – ставитися; скасувати рішення – відмінити рішення; вирішити проблему – розв’язати проблему; всеохоплюючий – всеосяжний; здебільшого – головним чином; дана пропозиція – ця пропозиція; детальніше розповісти – докладніше розповісти; значущий – значимий; на думку – з точки зору; керуючись положенням – спираючись на положення; має місце – є; матеріалом служила – матеріалом слугувала; ідеться про – мова йде про; упродовж місяця – на протязі місяця; на сьогодні – на сьогоднішній день; неможливий – неприпустимий.

Завдання 2.8. Відредагуйте подані словосполучення.

1. Вирішити проблему. 2. Вирішити математичну задачу. 3. Вирішити завдання. 4. Відзив на курсову роботу. 5. Відмінити захід. 6. Детальніше проаналізувати. 7. Зустрічаються випадки. 8. Доказом служила. 9. На протязі навчання. 10. Одні й ті самі особи. 11. Підключитися до цифрового телебачення. 12. Підняти ряд екологічних проблем. 13. Посилатися на авторитетне джерело. 14. Працювати в якості радника. 15. Привести вірні аргументи. 16. Притримуватися даної теорії. 17. Розписатися в документі. 18. Розрахований на філологів. 19. Такого роду ситуації. 20. Той чи інший спосіб. 21. Україномовні телеканали. 22. Чисто лінгвістичний підхід.

Завдання 2.9. Виправте лексико-стилістичні помилки.

1. Будуть поглиблювати відповідальність за спроби військовослужбовців порушувати вимоги статуту. 2. Успіх прийде, коли будемо відноситись до цього відповідально. 3. Наведений аналіз стверджує про доцільність проведених заходів із зміцнення законності. 4. За це керівники будуть нести саму сувору відповідальність. 5. Ці порушення продовжують мати місце в академії. 6. Десять військовослужбовців притягнуті до відповідальності на протязі двох місяців поточного року. 7. Головою ставиться завдання щодо оформлення у військовослуж-

бовців правової відповідальності. 8. Ця робота буде носити принциповий характер.

Завдання 2.10. Знайдіть у реченнях неправильно вжиті слова і виправте речення.

1. Завдяки повені загинули посіви на чималих площах. 2. Оксана показала силу волі, відважність. 3. Найкраще мені подобаються твори українських письменників про історичне минуле України. 4. У його відношенні до Платона відчувалася заздрість. 5. Його зусилля були направлені на те, щоб усе запам'ятати. 6. Цей експеримент знаходився на початковому етапі. 7. Я не надіялась, що ти таке витвориш. 8. Нас тривожить рівень твоїх знань. 9. У наступному ми також дбатимемо про те, щоб утримувати першість. 10. Подвір'я тракторної бригади заповнилось гомоном тракторів. 11. Деся далеко в небі співав свою пісню жайворонка. 12. Приміром доброї підготовки до нинішньої весняної компанії може бути спілка "Світ".

Завдання 2.11. Визначте, які слова у поданих реченнях вжито неправильно. Замініть їх нормативними відповідниками.

1. На випускний вечір прийшли також бувші студенти нашого факультету. 2. Усі курсанти без виключення брали участь у Днях рідної мови. 3. Коли ми приїхали на огляд, там уже були учасники з других колективів. 4. У більшості гуртків маютья кваліфіковані керівники. 5. З цим завданням може впоратися любий. 6. Одержалося так, що він через хворобу пропустив заняття. 7. Камінь, що відірвався від скелі, з гуркотом скотився в обрив. 8. Віктор появилвся саме тоді, коли про нього згадали. 9. Проходить час, і все забувається. 10. Не досить вивчити правила – треба вміти приміняти їх на практиці. 11. При погляді на Таню Андрій відразу переконався, що вона твердо вирішила поїхати. 12. Усі факти письменник взяв з життя людей, фамілії яких він навіть не змінив. 13. Щоб попередити помилки, треба в'яснити причину їх появи. 14. Вершники примчались у село в той час, коли сонце сідало за обрій і потухав ще один день. 15. Немаловажну роль в духовному вихованні відіграє мова.

Завдання 2.12. Запишіть правильний варіант наукових висловлювань. Поясніть характер помилок.

1. Даний принцип передбачає. 2. Невірно визначені умови. 3. Основні напрями психологічних досліджень чітко спрямовані в необхідному руслі. 4. Дана соціальна група. 5. Навчальний заклад у суспільстві виконує слідуючі функції. 6. Мотивація виступає внутрішньою рушійною силою дій. 7. У працях учених зустрічаємо різне тлумачення терміна “інтерактивне навчання”. 8. Існуюча законодавча база. 9. Психологічний експеримент включає три етапи. 10. Натрапляємо на ряд негативних тенденцій.

Завдання 2.13. Перекладіть українською. Скористайтеся перекладними словниками.

Принять решение, решение общего собрания, решение суда, разрешить сомнение, решить судьбу проекта, высказать свое отношение к проблеме, диплом выполнен качественно во всех отношениях, деловые отношения, синонимические отношения, относящийся к меньшинству, не имеет отношения к делу.

Завдання 2.14. Відредагуйте словосполучення і речення.

I. Багаточисленні відгуки, бувший президент, учитуючи ситуацію на факультеті, зустріч улюбий час, порядок денний слідуючий, думки співпадають, ричаги управління, при досягненні певного результату, по мірі зростання попиту, підписні видання, одержати знання, діюче законодавство, заключити договір, виписка з протоколу, займати посаду, положення в суспільстві, задоволення соціальних потреб.

II. 1. Таким чином, здійснене дослідження підтвердило висунуту гіпотезу й дає підстави сформулювати висновки. 2. Разом з тим, науковці зауважують. 3. Односторонній вплив на учня. 4. Особистісні ресурси, у свою чергу, забезпечують активність особистості, її здоров'я і стійкість до негативного зовнішнього впливу. 5. У зв'язку з цим особливої актуальності набуває використання інтерактивних методів навчання.

Завдання 2.15. виправте лексико-стилістичні помилки.

1. При цьому органи охорони державного кордону України відзначають збільшення спроб проникнення в Україну нелегальних мігрантів.

2. Як свідчить аналіз, дані зміни в законодавстві до зменшення нелегальної міграції не призвели.

3. Таке посилення міграційної політики послужило причиною криміналізації міграційного процесу.

4. Виявлення ознак порушень державного кордону нелегальними мігрантами являється завданням органів охорони державного кордону.

5. Одним з шляхів вирішення цього питання є відробіток дієвого механізму залучення перекладачів.

6. Він вміє настояти на своєму і рахує, що любий військово-службовець за контрактом повинен дотримуватись режиму дня.

2.2. Вживання паронімів у наукових текстах

Пароніми (з грецьк. *пара* – “суміжність, відступ, відхилення, зміна” і *ὄνμα* – “ім’я”) – слова досить близькі за будовою і звучанням, але різні за значенням. Наприклад: *дружний* (згуртований, однотайний) і *дружній* (доброзичливий, прихильний), *виклад* (письмова чи усна розповідь) і *викладання* (читання лекцій, ведення уроків), *досвідчений* (що має знання, великий життєвий досвід) і *освічений* (що має освіту, здобув великі знання), *формувати* (надавати чому-небудь певної форми, організовувати, створювати щось з певної кількості людей; виробляти в когось певні якості, риси характеру) і *формулювати* (коротко і точно висловлювати, виражати думку).

Звукові оболонки паронімів можуть розрізнятися:

окремими звуками: *афект* (емоційний стан) – *ефект* (наслідок якихось дій, сильне враження);

кількома звуками одночасно: *місто* (великий населений пункт) – *місце* (чимось зайнятий простір);

суфіксами: *корисливий* (користолюбний) – *корисний* (який дає користь);

префіксами: *кислий* (смакове відчуття) – *розкислий* (м'який, млявий);

кількома компонентами одночасно: *методика* (сукупність прийомів проведення якоїсь роботи) – *методологія* (вчення про науковий метод пізнання або про різні методи в окремих науках).

Паронімами можуть бути синонімічні слова *лицар* – *рицар*, антонімічні *кепський* (поганий, недобрий) – *лепський* (хороший, гарний), слова однієї тематичної групи *калина* (кущоподібна рослина) – *малина* (кущоподібна рослина).

Типовою помилкою, пов'язаною із недотриманням точності, є нерозрізнення *слів-паронімів*. Добрим порадиником для науковців щодо чіткого значення синонімів стане словник паронімів. Наприклад, типовими нормативами під час послугування паронімами є сплутування значень слів *напрям* – *напрямок*. Ці слова не потрібно ототожнювати. У переносному значенні, коли йдеться про шлях розвитку, ідейну спрямованість, суспільний, літературний рух, течію, уживають слово *напрям*. Стосовно лінії фізичного руху на невеликих відстанях частіше використовують слово *напрямок*. Не варто плутати й слова *запитання* і *питання*. *Запитання* – це словесне звернення, яке потребує відповіді. Слово *питання* здебільшого вживають, коли йдеться про якусь проблему, справу, що потребує розв'язання або вивчення.

Змішування паронімів призводить до перекручення думки, ускладнює розуміння наукового тексту. Недоречним є, наприклад, таке вживання паронімів у науковому тексті: *правильне поняття закону* (треба *неправильне розуміння закону*), *мова не пов'язана з моїм матеріальним станом* (слід *матеріальним становищем*).

Отже, нерозрізнення паронімів у наукових текстах свідчить про низьку мовну культуру дослідника. Категорійний апарат – це візитівка наукового проекту. Від того, якою буде якість презентації категорійного апарату наукової роботи, залежить враження про наукову працю, про логічність операцій окремого дослідника щодо здійснення наукового задуму загалом і результативність пошуку з конкретної проблеми.

Завдання для аудиторної та самостійної роботи

Завдання 2.16. Відредагуйте словосполучення і вкажіть, у якому значенні можна вживати виділені слова. Наприклад: *доказуємо теорему – доводимо теорему (доказуємо казку до кінця).*

Мішаємо вчитися, *нагло* поводитися, *дурно* почуваємося, ваша *фамілія* Блажкович, *заказуємо* автобус, *заставляємо* прочитати, *відказуємо* у послугі, цілу *неділю* ходимо на роботу, *поступаємо* в університет, *являємось* студентами, *переводити* статтю, *на протязі* місяця, *наказати* за провину.

Завдання 2.17. Відредагуйте словосполучення.

I. Відношення до нього, цікаве міроприємство, вільна вакансія, повістка дня, відчуття обов'язку, грудна дитина, відміна закону, люба школа, бувший студент, відкрити очі, повернути сторінку, тратити час даремно, відноситись до когось, заставляти вчитися, втратити свідомість, з цього витікає, являється учнем, мова йдеться про, загубити силу, прийшло в голову, прийняти належні міри, вірно відповідає студент, рахуйтеся з думкою людей, заплановано провести слідуючі міроприємства, поступило в продаж, підписка на газети, у заключення сказав, поговорити по душах, можемо навести слідуючі приклади, толковий курсант, мені повезло.

II. Доказати теорему, калорійна їда, піти на рибалку, домашній адрес, виключити світло, залічити рани, музикальне училище, сердечні хвороби, книжний магазин, нажати на гальма, учений степінь, ошукувати кімнату, знімати квартиру, непригодний до служби, здати дежурство, обезвредити противника, по ділам служби, полоса перешкод, абсолютно вірно, перевод по службі, книжна ярмарка.

Завдання 2.18. Доберіть із дужок потрібне слово.

1. В акціонерному товаристві посада голови правління (виборна, виборча). 2. Проведення виборів до місцевих органів влади забезпечують (виборчі, виборні) комісії. 3. Вона охоче виконує різні (громадські, громадянські) доручення. 4. (Громадський, громадянський) мотив є одним із провідних

у творчості В. Симоненка. 5. Між нашими країнами дружні (відношення, відносини). 6. Визначте типи синтаксичних (відношень, відносин) у наведених реченнях. 7. На жаль, моя родина зараз у скрутному матеріальному (стані, становищі). 8. Після трагічного випадку він був у поганому (стані, становищі). 9. Ми змогли дістатися селища за (показчиками, показниками). 10. Мовлення – (показчик, показник) культурного й освітнього рівня фахівця. 11. Наші (музичні, музикальні) смаки не збігаються. 12. У нього чудові (музичні, музикальні) здібності. 13. Цього разу рекламна (компанія, кампанія) не була тривалою. 14. Я працюю у страховій (компанії, кампанії). 15. Фотографії не давали (уяви, уявлення) про справжню цінність картин.

Завдання 2.19. Виберіть з дужок доречне за змістом слово.

1. (Особовий, особистий) підпис. 2. Перший (примірник, екземпляр) документа. 3. Бланки (вміщують, містять) трафаретний текст. 4. (В залежності, залежно) від виду документа. 5. Реквізити (розташовані, розміщені) в певній послідовності. 6. Термін (зберігання, збереження) документів. 7. (Завірити, засвідчити) підписом і печаткою. 8. Текст (поділяється, розділяється, ділиться) на логічні частини. 9. Документи (виконують, здійснюють) (офіційну, офіціальну) ділову функцію. 10. Було (призначено, назначено) (прийомний, приймальний) день.

Завдання 2.20. Виберіть більш доцільний варіант слововживання.

1) Піднести / підняти / звести очі до неба; 2) відступити / ступити назад; 3) Яка / котра тепер / зараз година; 4) мешканець / житель / житець будинку; 5) напрям / напрямок руху; 6) ставлення / відношення твоє до мене; відкритий / відвертий погляд; 8) розкрити / відкрити / розгорнути книгу; музикальна / музична школа; 9) музикальні / музичні здібності; 10) пам'ятник / пам'ятка архітектури; 11) не маєш уяви / уявлення про архітектуру; 12) збірка / збірник державних документів; 13) розповідати вірш далі / даліше; 14) газети кладуть у поштовий ящик / скриньку; 15) декламувати вслух / вголос.

Завдання 2.21. виправте, де потрібно, лексичні помилки.

Виборчий округ; виборний бюлетень; громадський обов'язок, дискваліфікація спеціаліста; жилий фонд; жилий будинок; торговельна кампанія; рекламна кампанія; особова охорона; особисте посвідчення; запозичити гроші; за повноваженням керівництва; макроекономічні показники; показник температури; президентське управління; житлове управління; тактовний удар; рішення; помилкова уява; багате уявлення; неспростовний фактор; моральний фактор; фонд, оснований президентом; оснований на праці; дільниця під забудову; адреса реєстрації; професійний бокс.

Завдання 2.22. Виберіть правильний варіант слововживання.

Скрутне положення – скрутне становище, пакувальний папір – упаковочний папір, прожитковий мінімум – прожиточний мінімум, здійснювати заходи – проводити заходи – вживати заходів, при огляді місця подій – під час огляду місця подій, безліч питань – маса питань, металургійний завод – металургічний завод, носити при собі – носити біля себе, одержати знання – здобути знання, порушити питання – піднімати питання, кризисна ситуація – кризова ситуація, здатний і на таке – здібний і на таке.

Завдання 2.23. Доберіть синоніми до слів-паронімів.

I. Людний – людяний, авторитарний – авторитетний, мимохідь – мимохіть, чудесний – чудний, фамільний – фамільярний, уява – уявлення, привітальний – привітний, визначальний – визначний, таємний – таємничий.

II. Розбещений – розпещений, дефективний – дефектний, рідкий – рідкісний, гармонійний – гармонічний, вирішальний – рішучий, ославлювати – уславлювати, настійливий – настійний, ефективний – ефектний, дружний – дружній.

Завдання 2.24. Запропонуйте правильний варіант.

1. Здатна чи здібна до навчання? 2. Операції банкові чи банківські? 3. Передача землі безплатна чи безоплатна? 4. Відношення між людьми чи стосунки між людьми? 5. По-

казник чи показчик успіхів? 6. Виборча ділянка чи діляниця? 7. День відкритих чи відчинених дверей? 8. Комісія авторитарна чи авторитетна? 9. Внески акціонерні чи акціонерські? 10. Право виборне чи виборче? 11. Виголошувати чи проголошувати промову? 12. Включати чи вимикати двигун? 13. Відзначати чи зазначати у промові? 14. Думка громадська чи громадянська? 15. Декваліфікація чи дискваліфікація інженера?

Завдання 2.25. Відредагуйте речення. Поясніть зроблені виправлення.

1. Екологічна служба може швидко визначити степінь забруднення повітря в різних районах міста. 2. Абонементи телефонної станції отримали інформацію про нові тарифи. 3. Із нагоди ювілею Середі Віталію Павловичу вручили вітальну адресу. 4. В архіві інституту зібрано 63 тисячі фотонегативів пам'ятників архітектури. 5. Значна увага в роботі зі школярами повинна наділятися професіональній орієнтації. 6. Керівництво залізниці постійно контролює використання рухливого складу. 7. На річному вокзалі після ремонту відкрито кафе та їдальню. 8. Я завжди вважав твого брата тактичною й винахідницькою людиною.

Завдання 2.26. Розкрийте дужки, вибираючи потрібне слово.

1. У пересувній гуртовій (торговій, торговельній) мережі ярлики та (показники, показчики) цін обов'язково підписують відповідальні працівники. 2. Продавець розповів про правила й умови (ефектного, ефективного) використання кухонного комбайна. 3. Ця земельна (діляниця, ділянка) була передана у власність громадянинуві Пилипенку М. для ведення (особистого, особового) підсобного господарства. 4. Лікарі мають визначити (степінь, ступінь) і вид отруєння. 5. Порядок утворення (виборного, виборчого) округу визначається законами про вибори. 6. Жителі Мюнхена люблять пішохідну зону, створену в центрі міста, цей досвід став у (нагоді, пригоді) іншим містам. 7. Номер, ім'я і тоннажність траулера занесено до більшості (реєстрів, реєстрів) світу. 8. До (реєстру, реєстру)

словника не входять стилістично знижені слова. 9. Окремі вірші Івана Франка мають по кілька (музикальних, музичних) інтерпретацій. 10. В акціонерному товаристві посада голови правління (виборча, виборна). 11. Проведення виборів до Верховної Ради України забезпечують (виборчі, виборні) комісії. 12. Мій товариш охоче виконує різні (громадські, громадянські) доручення.

Завдання 2.27. Відредагуйте речення.

1. Як ви відноситеся до моєї пропозиції? 2. Це не протирічить закону. 3. Адвокат приклав всі зусилля, щоб доказати непричетність свого клієнта до грошових махінацій. 4. Я рахую, що хворий недостатньо серйозно відноситься до свого здоров'я і тому не лічиться. 5. У жовтні розпочинається підписка на газети і журнали і закінчується через дві неділі. 6. В останній час дуже чимало людей звертаються із цими хворобами. 7. Молоді не люблять, коли старші вмішуються у їхнє життя. 8. Головні зусилля повинні бути направлені на розвиток економіки. 9. Ці наукові ідеї дуже швидко розповсюджуються по Інтернету. 10. Мене чекає лікар в дві години.

Завдання 2.28. Відредагуйте словосполучення.

Багаточисленні відгуки, бувший президент, учитуючи ситуацію на факультеті, зустріч у любий час, порядок денний слідуочий, думки співпадають, ричаги управління, при досягненні певного результатау, по мірі зростання попиту, підписні видання, одержати знання, діюче законодавство, заключити договір, виписка з протоколу, займати посаду, положення в суспільстві.

Завдання 2.29. Виправте словосполучення.

І. 1. Дослідження по темі. 2. Цілий ряд статей. 3. Підведення підсумків. 4. Об'єм зібраного. 5. Існуючі державні акти. 6. У роботі зустрічаються помилки. 7. Слідуочі завдання дослідження. 8. Мета роботи зв'язана з предметом і об'єктом. 9. Підготувати чорновик запису спостереження. 10. Виявлення найбільш суттєвіших ознак. 11. Познайомитися з методичними рекомендаціями. 12. Не дивлячись на степінь розробле-

ної проблеми. 13. Констатуючий зріз. 14. Завідувач відділом Інституту мовознавства АН України.

II. 1. Знання цих законів і складає світогляд. 2. Важливий фактор процесів державо будівництва. 3. Журнали знайомили із досягненнями наукової думки. 4. Вона підняла питання державного суверенітету України. 5. Формуючий експеримент. 6. В першому розділі ми розкриємо. 7. Ціленаправлене дослідження. 8. Заслугує на увагу. 9. У цій області науки. 10. У монографії йшла мова про... 11. В обговоренні прийняли участь. 12. Дослідники презентують ряд вимог. 13. Великий внесок у розробку питання внесли. 14. Автор вказує на багаточисленні помилки.

III. 1. Прискорений розвиток мови призводить до диференціації культуромовних дисциплін. 2. Позитивним наслідком дискусії було те, що вона призвела. 3. В учнів спостерігається збудження інтересу до науки. 4. Вірна думка. 5. Грати роль у науці. 6. Цікавою нам видається стаття. 7. Є редактори, які не виправляють помилки, їх прибавляють. 8. Вирішити його дальшу долю. 9. Автор показує різні значення слова. 10. Під цим розуміється. 11. Маса наукових праць. 12. Слідуюче покоління. 13. Відносини між учнем і вчителем. 14. Приймають за основу. 15. На мові оригіналу. 16. Задача опису. 17. Даний текст. 18. У даній темі.

IV. 1. На даному етапі розвитку. 2. Існуючі в даний час системи підготовки. 3. Вельми відповідальний момент. 4. Встає питання. 5. По ній є достатня кількість літератури. 6. Нерідкі випадки їх втрати. 7. На сьогоднішній день особливо актуально стає проблема. 8. Поки не трапиться втрата документів. 9. Звіти, що одержуються під час роботи. 10. Діюче законодавство. 11. У другий раз. 12. Триетапний конкурс. 13. Договір вступає в силу. 14. Піднімати проблему. 15. В протилежність. 16. В значній мірі. 17. В першу чергу. 18. Доказувати теорему. 19. Заключення виступу. 20. Зсилка у наукових працях.

Завдання 2.30. Відредагуйте речення, позбувшись зайвих та неправильно вжитих слів.

1. Для вирішення перелічених вище завдань треба розробити питання задіяння оперативних служб у даній операції.

2. Інформаційно-пошукові заходи націлені на одержання даних про злочин шляхом використання системи обліку усіх справ.

3. Завдання перевірки заключається у з'ясуванні всіх фактів такого роду, що містять в собі ознаки суспільно небезпечних дій.

4. Вимагається складання підсумкового документу для відображення проведення оперативно-розшукової роботи та її результатів.

5. Результати боротьби зі злочинністю і ефективність використання сил і засобів для розкриття злочинів, впливають на стан злочинності, а також для розробки комплексних заходів удосконалення роботи щодо запобігання злочинів.

Завдання 2.31. До поданих слів-термінів доберіть 2–3 означення. Запишіть змодельовані термінологічні словосполучення. У яких жанрах наукового мовлення їх можна використати?

Зразок: Інформація – точна інформація, повна інформація, вичерпна інформація.

Дослідження, проблема, матеріал, експеримент, мета дослідження.

2.3. Труднощі слововживання у наукових текстах

Найпоширеніша вада усного наукового мовлення – *вживання слів у невластивому їм значенні*. Часто помилково вживають слова *відкривати, являтися, рахувати* тощо: “*Відкрийте справу*”; “*Він являється* головним у цій справі”; “*Я рахую, що ти неправий*”.

Дієслово *відкривати* має значення 1) “*піднімаючи або знімаючи те, чим закрите щось, робити вільним доступ усередину*

чого-небудь”: *відкривати яму, відкривати вхід до чогось, відкривати обличчя*; 2) “відкорковувати, розпаковувати що-небудь”: *відкривати банку, пляшку*; 3) “крутячи кран, відводячи клапан, що служить перепорою для чого-небудь, вводити, пускати в дію”: *відкривати воду, відкривати газ*; 4) “виявляти, помічати щось, раніше не помічене”: *відкривати нові землі, відкривати планети*; 5) “започатковувати діяльність якої-небудь установи, закладу, починати що-небудь”: *відкривати новий інститут, засідання, збори, рахунок* тощо. Слово *відкривати* вживається також у таких стійких висловах: *відкривати Америку; відкривати душу; відкривати карти; відкривати очі комусь на щось; відкривати обійми* тощо. Зі значенням “відводити, відхиляти вбік стулки дверей, вікон, роблячи вільним вхід, доступ до чогось або вихід назовні” вживається слово **відчиняти**: *відчиняти вікна, двері, відчиняти магазин, відчиняти буфет, відчиняти корпус*.

Дієслово *являтися* вживається в тому ж значенні, що й слово *з’являтися* – “приходити, прибувати куди-небудь, показуватися де-небудь, ставати доступним зорові, появлятися”: Чого *являєшся* мені у сні? (І. Франко). У ролі зв’язки в іменному складеному присудку вживають дієслово *бути*. Ось чому фраза “Він являється головним винуватцем цієї події” неправильна. Треба: “Він є...” або “Він – головний винуватець цієї події”. Крім дієслова *бути*, у ролі зв’язки можна використовувати сполуку *являти собою* – у значенні “бути ким-чим, яким-небудь”. Саме такі присудки характерні для наукового стилю. Наприклад: “Аміаки *являють собою* розчини аміачної або кальцієвої селітри в рідкому аміаку” (О. Сербенська пропонує замінювати цей вислів на *становити собою*).

Ще одна причина порушення точності – **сплутування значення слова через інтерференцію**. Явище *інтерференції* (від лат. *inter* – між та *ferens* (*ferentis*) – той, що несе, приносить) – це негативний вплив в умовах нерівноправної двомовності однієї мови на іншу. У контексті лексичної норми інтерференція породжує *семантичні кальки* (франц. *saïque*, італ. *calco* – копія, від лат. *calcare* – давити, тиснути, гнітити, топтати), себто перенесення чужомовного значення в українську фонетичну оболонку.

Благодатним ґрунтом для *семантичних* кальок є багатозначність слова, тим більше тоді, коли система значень слів (або семантичних полів) в інтерферованих мовах не збігається. Інтерференція є основним механізмом запуску суржику.

Наприклад, російське слово *отношение* в українській мові має такі значення:

- 1) *взаємини, стосунки* – зв’язок між людьми;
- 2) *відносини* – зв’язки між державами або групами людей (виробничі, суспільні, дипломатичні);
- 3) *ставлення* – характер поводження з ким-, чим-небудь (до нього, до роботи);
- 4) *відношення* – взаємозв’язок між предметами, явищами, величинами (аспект, погляд, мислення до буття); (канцеляр.) – *завідомлення; лист*.

В інших значеннях слід казати:

у всіх відношеннях – всіма сторонами, з усякого (кожного) погляду, як не глянь, як не подивись, з усіх боків, усебічно, зусібч, у всіх планах;

по відношенню – стосовно, щодо, про.

Цілком відмінну систему лексико-семантичної валентності має і слово *поступити (поступати)*. Переклад російського *поступать, поступить* має три значення: “*робити, чинити, поводитися*”, “*вступати*”, “*надходити*”.

Поступить в больницу – доправити до лікарні.

Поступить по закону – вчинити, зробити законно.

Поступить достойно – поводитися гідно.

Поступить в институт – вступити до інституту.

Поступить в подчинение – перейти в підпорядкування, підпорядкуватися.

Поступить в продажу – надійти у продаж.

Поступить в собственность – перейти у власність.

Поступить на работу – стати до роботи, улаштуватися на роботу.

Ці приклади свідчать про незбіжність у системі значень слів, а також про низку різних українських відповідників до одного, але багатозначного і високовалентного (здатного до сполучення з різними словами), скалькованого з німецької, росій-

ської та ін. слова. М. Рильський щодо цього говорив: *“...зовсім не доконечне, щоб кожному слову нашої мови відповідало того самого обсягу слово іншої мови. Словник однієї мови ніколи не покривається цілковито словником іншої – і не треба”*³. Невідповідність значень слів свідчить про відмінності мисленнєвих процесів кожного народу. Різність називання – це насправді відмінність ознак, покладених в основу номінації. Слова зі своїми значеннями – наче люди з власними думками. Позичені й спотворені думки – як позичені речі та зіпсовані дні життя. Хто б цього хотів? Кому потрібна чужа ідентичність?

Отже, при складанні наукового тексту слід особливо відповідально підходити до вибору необхідного й доречного слова. У випадку сумнівів у правомірності використання певного слова потрібно уточнити його значення за допомогою словника, визначити стильову належність (нейтральне, книжне, розмовне, просторічне), правила вживання полісемантичних, омонімічних, синонімічних, паронімічних слів. Уточнити значення можна за тлумачними словниками; розрізняти слова допомагають також словники синонімів, паронімів.

Завдання для аудиторної та самостійної роботи

Завдання 2.34. Знайдіть недоречні слова, виправте речення.

1. Прикордонний контроль проходить люба фізична особа. 2. Вилучений ніж являється доказом вини Позняка І. С. у вчиненому злочині. 3. Виконання операції затримання вимагачів було доручено заміснику начальника райвідділу. 4. У приведеному документі містяться докази злочинної діяльності спільного підприємства на протязі двох років. 5. Дані рахуються обґрунтованими, якщо одержана інформація в результаті перевірки підтверджена окремими фактами. 6. Головна задача слідчого: встановити осіб, задіяних у процесі купівлі-продажу металу. 7. У цьому зв'язку виникає питання, чи можна раху-

³ Рильський М. Т. Чехов по-українськи. В кн. : Максим Рильський. Ясна зброя. / упоряд. Г. М. Колесник. Київ : Рад. письменник, 1971. С. 209.

вати досконалим план оперативно-пошукових заходів, якщо слідство тривало на протязі року.

Завдання 2.35. Знайдіть випадки порушення точності. Виправте речення.

1. Відповідно до статті Кримінального кодексу України йому нічого не грозить. 2. Приведу деякі факти. 3. Таку довідку може видати любий лікар. 4. Коваленко одночасно являється асистентом в лабораторії. 5. Слідчий у той день так і не попав на прийом до прокурора. 6. Почастішали випадки підробки грошей. 7. Вимагательство на сьогодні – найпоширеніший вид промислу цього угруповання. 8. В результаті удару в живіт стався крововилив в порожнечу малого таза. 9. Перед нами стоїть задача покращення криміногенної ситуації. 10. Профілактичні заходи у сфері злочинності серед підлітків спрямовані на викриття їх природніх обдарувань. 11. Між Києвом і Варшавою ще у 1920 році встановилися дружні відношення. 12. На допиті директор часто путав імена своїх співників. 13. У відділі кадрів він знайшов свій особистий листок.

Завдання 2.36. Зредагуйте речення та схарактеризуйте помилки.

1. У мікрорайоні мешкає понад 20 000 чоловік. 2. На слідуючій неділі у нас іспит із риторики. 3. На даному сайті багато цікавої інформації з області нанотехнологій. 4. Зараз в ефірі нашої радіостанції “Лунна соната” Бетховена. 5. Він вийшов із скрутної ситуації, опираючись на власний досвід. 6. Ваша відповідь вірна. 7. На цій ділянці висаджено експериментальні сорти огірків. 8. Я рахую, що не треба вмішуватися в особові справи колег по роботі. 9. На протязі дня забори на пошті грошовий перевод. 10. Вам необхідно зробити прививку проти дифтерії. 11. Білети на концерт українського гурту “ОЕ” швидко розкупили. 12. Наш однокурсник став дипломатом престижного конкурсу. 13. Вона пропустила неділю занять із-за хвороби. 14. Цей університет був оснований у 1948 році й дав країні понад 200 докторів наук. 15. У день виборів на виборній ділянці було досить людяно. 16. Показчиком успіхів наших курсантів стала відмінно складена сесія. 17. На засіданні кафедри

Степаненко Віталію Олександровичу було вручено вітальну адресу з нагоди ювілею. 18. На думку фахівців, цей метод дуже ефективний. 19. Під час проведення судово-медичної експертизи є досить важливим встановлення степені і виду отруєння. 20. Досить часто процес у справах про стягнення штрафів затягується, тому в пригоді стає досвід попередніх поколінь.

Завдання 2.37. Складіть речення з прикметниками-паронімами.

Авторитарний – авторитетний; ароматизований – ароматичний – ароматний; виборний – виборчий; визначальний – визначний; відповідальний – відповідний; газовий – газований; генеральний – генеральський; голосистий – голосний – голосовий; громадський – громадянський; дисциплінарний – дисциплінований; драматичний – драматургічний; жорсткий – жорстокий; земельний – земляний; знаменитий – знаменний.

Завдання 2.38. Виправте текст, поясніть помилки.

1. При порівнянні цих даних стає ясно, чому злочинець змінив свої показання. 2. У приведеному документі містяться незаперечні докази злочинної діяльності. 3. У процесі вивчення справи в повному об'ємі охоплено весь круг обставин, які є предметами доказування. 4. Після збудження карної справи він вірно відповідає на питання. 5. Вони отримали право користуватися даним жилим приміщенням. 6. Слід доказати свою непричетність до вчиненого злочину. 7. Підсудний постійно жаліється на слідчого. 8. Він повадився нагло. 9. Сусід неодноразово, як свідчить громадянка Петрук С. П., загрожував їй побиванням. 10. До суду поступив позов громадянина Сая К. С. 11. П'яний Кокшаков почав висловлювати в його адрес погрози.

Завдання 2.39. Виправте в реченнях лексико-стилістичні помилки.

I. 1. На сьогодні відсутнє єдине розуміння даних кримінологічних понять.

2. На нашу думку, повинна віддаватися перевага поняттю “протидія”.

3. Неконтрольована нелегальна міграція приводить до створення підпільного ринку праці.

4. Умовно злочинна діяльність являється своєрідним “стимулом” розвитку суспільства, так як заставляє його шукати нові форми існування.

5. Спеціалізація виступає критерієм розмежування деяких видів діяльності, зокрема злочинної.

6. Збільшення потоку неконтрольованої нелегальної міграції привело до значного посилення криміналізації товариства, особливо в прикордонних районах.

7. Упродовж останніх років відзначається збільшення потоків нелегальних мігрантів з Афганістану, Пакистану і Іраку.

8. Незаконна міграція набула в Україні характеру організованої злочинної діяльності, що викликає напруженість в стосунках з суміжними державами.

II. 1. Під час існування Радянського Союзу нелегальна міграція, пов’язана з порушенням державного кордону, практично була відсутня.

2. У кримінальному законодавстві України відсутні склади злочинів, в яких як спеціальний суб’єкт були б “нелегальні мігранти”.

3. Це можна зробити не дивлячись на те, що в юридичній літературі відсутня єдність підходів відносно даних критеріїв.

4. Не дивлячись на те, що у вказаних статтях є багато спільного, мають місце певні відмінності в об’єктивній стороні вказаних діянь.

5. Потрібно узгодити напрями удосконалення норм усіх галузей законодавства, які здатні протидіяти нелегальній міграції.

6. Зустрічаються групи нелегальних мігрантів, які у 82 % випадків перетинають державний кордон без допомоги переправників.

7. Відділи прикордонної служби об’єднують функції прикордонної застави, відділення прикордонного контролю і прикордонної комендатури.

8. У результаті формального відношення до цієї роботи під-розділів охорони державного кордону відзначається загальна тенденція до зменшення їх активності.

9. Розкриття злочинів, пов'язаних з незаконним переміщенням нелегальних мігрантів через державний кордон України, нерідко зустрічає протидію розслідуванню.

10. Психологічно найскладнішою ситуацією допиту підозрюваного являється його відмова від дачі свідчень.

Завдання 2.40. Виправте помилки, що їх допустили автори під час написання наукових праць.

I. 1. Реферат студента Корнієнко Дмитрія Івановича по темі: “Атмосфера – це газова оболочка Землі”.

2. В Україні йде процес інтенсивного створення учбової літератури, яка в повній мірі відповідає сучасним вимогам.

3. У даній науковій роботі я прийшов до слідуючого висновку.

4. В якості наслідку ми отримуємо протирічні погляди щодо того, з якого саме періода світової історії можна говорити про початок формування громадського суспільства.

5. Нами проводились багаточисленні дослідження по цьому питанню.

II. 1. У контексті нашого дослідження реалізація цього підходу дозволяє піддати критичному аналізу прикордонну політику.

2. Одна з найбільш детальних класифікацій належить вченому В. Колосу.

3. Сучасні дослідження ще не претендують на повне охоплення її проблематики.

4. Кордон є джерелом не тільки ризику, але й прибутку через подорожчання предметів контрабанди, пропозиції на які знижені через існування прикордонних бар'єрів.

5. Формування системи цінностей допомагає сформувати даний баланс, ґрунтуючись на об'єктивних наукових критеріях.

6. Згідно поглядів науковців, сутність такого підходу полягає в тому, щоб забезпечити опис просторово-часових пара-

метрів безпекового буття, яке породжується в ході взаємодії об'єктів безпеки та реалізації ними безпекових цінностей.

III. 1. У сучасних дослідженнях національної безпеки та її складових відмічається застосування інноваційних підходів.

2. Вирішення даної проблеми немає: будь-який з можливих виборів має свої переваги та недоліки в залежності від конкретних обставин.

3. Теоретичні узагальнення переважним чином торкаються лише часткових аспектів даної проблематики, не маючи чітко сформульованого проблемного поля.

4. У залежності від загроз система національної безпеки тієї чи іншої держави торкається різних галузей безпеки.

5. Процес формування та розвитку системи прикордонної безпеки забезпечується комплексом таких заходів.

6. Навколо України розвиток воєнно-політичної обстановки йде під впливом таких головних тенденцій.

IV. 1. Далі слід зазначити, що особистість найбільш повно виявляє себе саме у процесі професійної діяльності.

2. Кінологічна служба в США відіграє велику роль у правоохоронних відомствах країни.

3. Обидва центри мають свою історію створення та становлення.

4. Історія створення кінологічного центру в Ель-Пасо бере початок з 1986 року.

5. Сьогодні спеціально навчені собаки є одним з головних компонентів та допоміжним засобом сучасного правоохоронця, в тому числі й агента ПП США.

6. До професійної підготовки даних груп входили завдання з виявлення людей та заборонених речовин (героїн, кокаїн, марихуана).

7. Щоб потрапити до цих кінологічних центрів, собаки проходять своєрідний відбір.

8. Серед порід собак для служби у пунктах пропуску найчастіше зустрічаються такі: німецькі та бельгійські вівчарки.

9. Заняття проходять на щоденній основі не більше 2–3 годин.

10. Майбутній інструктор має виявити знання та навички у кількох аспектах, в тому числі вміння: поводитись із собакою, орієнтуватися на місцевості під час пошукових операцій, користуватися топографічними пристроями.

V. 1. В академії фахівців готують з різних спеціальних програм для підготовки офіцерського, сержантського та рядового складу.

2. Після другого курсу навчання практика у відкритому морі складає вже 10 тижнів, що значно посилює якість професійної підготовки курсантів академії БО.

3. По завершенню четвертого року навчання курсанти складають іспити та відправляються на місця несення служби.

4. У той же час важливим елементом для Берегової охорони є якісна підготовка її майбутніх фахівців.

5. Основна: H_0 – долі осіб, що знаходять на відповідних рівнях розвитку організаторських здібностей у респондентів 2014 та 2017 року не відрізняються.

6. Всі професійно-особистісні вимоги до американських фахівців-прикордонників створені з метою забезпечення ефективної системи охорони Державного кордону США.

7. Офіцер, який не має морально-етичних якостей, не може ані виховувати особовий склад, ані нести свої професійні обов'язки.

8. Фізична підготовка розрахована на 125 годин та передбачає розвинути основні фізичні навички у майбутніх агентів прикордонного патруля.

9. Загалом академія, як і усі локації FLETC, оснащена усім необхідним для забезпечення якісної підготовки кадрів.

10. На той час навчальний центр включав 90 постійних службовців.

11. В американській системі підготовки майбутніх фахівців-прикордонників пріоритетною метою є забезпечення процесу становлення цілісної особистості, виявлення та розвиток умінь і бажання здійснювати безперервну освіту.

12. Варто зазначити, що кінологічна служба відіграє велике значення не лише для агентів ПП, а й працівників митної

служби як допоміжний засіб патрулювання, виявлення наркотичних речовин, виявлення людей, стеження та переслідування правопорушників на кордоні.

13. Тому обидва кінологічні центри дають змогу відпрацьовувати спільну програму кінологічної підготовки.

VI. 1. Як свідчить практика, висококваліфіковані кадри не лише у правоохоронній, а й у будь-якій іншій сфері людської діяльності з'являються внаслідок централізованої кадрової політики.

2. Хоча більшість науковців розглядають якості прикордонників в загальному аспекті якостей правоохоронців, втім важливо чітко розуміти й розрізняти якості, притаманні фахівцю охорони кордону.

3. У часи, коли відбуваються терористичні атаки, вогнепальне вирішення конфліктів, слід звертати увагу...

4. На кордоні дуже часто відбуваються непередбачені події, саме тому прикордонники несуть відповідальність за безпеку своєї держави навіть на її кордонах.

5. За роки незалежності в Україні дещо збільшився інтерес до наукового дослідження.

6. Для нас надзвичайно важливим є те, що принципового значення в процесі морально-психологічного забезпечення службової діяльності персоналу ДПСУ для кожного командира підрозділу поряд із вимогливістю як до себе, так і до персоналу, набуває урахування в системі роботи з персоналом морально-духовних цінностей, провідною серед яких є гідність людини.

Питання для самоконтролю

1. Чому точність належить до основних комунікативних якостей культури наукового мовлення?

2. Розкрийте значення синонімів як важливого способу забезпечення точності стилю наукових текстів.

3. Назвіть основні вимоги до вживання синонімів у наукових текстах.

4. Про що свідчить нерозрізнення паронімів у наукових текстах?

5. Назвіть випадки вживання слів у невласливому їм значенні.

6. У чому полягає негативний вплив однієї мови на іншу (інтерференції)?

Тема 3

ЛОГІЧНІСТЬ І ДОРЕЧНІСТЬ НАУКОВОГО МОВЛЕННЯ

*Мова – інструментарій
структурування й осягнення
наукової картини світу.*

Т. Симоненко

*По-справжньому красномовним
є той, хто про звичайні речі
висловлюється просто, про
величні – велично, а про
посередні – стримано.*

М. Т. Цицерон

3.1. Логічність наукового мовлення

Логічне мовлення – це мовлення продумане, виважене, семантично й структурно впорядковане. Логічність виявляється в послідовності висловлювання, його доказовості й аргументованості, побудові мовлення відповідно до законів логіки зі збереженням відношень і зв'язків реальної дійсності. Логічність досягається завдяки зв'язності думок і зрозумілому композиційному задуму. Логічність як ознака культури мовлення науковця залежить від ступеня володіння ним прийомами розумової діяльності, а також від знання законів логіки, норм літературної мови.

Закони формальної логіки визначають правильність мислення людини щодо його форми; задають формальні правила переходу від одного судження в процесі міркування до іншого.

Найбільш небезпечно, коли в одному тексті термін використовується в кількох взаємовиключних значеннях (порушення *закону тотожності*). Це призводить до дезорієнтації тих, кому адресовано науковий текст. Неточність формулювання, нечіткість оцінок і висновків можуть бути причиною неправильного тлумачення. Наприклад: *Досвід багатьох країн показав, що доступ до державної підтримки є найважливішою умовою ефективної системи, оскільки, якщо гарантування депозитів не підкріплено ефективним банківським наглядом і адекватним фінансуванням, яка дає можливість системі гарантування вижити в разі великої банківської кризи, то така система веде до банкрутства*. У реченні об'єднано два судження: 1) про ефективність системи гарантування вкладів за державної підтримки; 2) про можливість банкрутства цієї системи без такої підтримки. Але порушено закон логіки, тому інформація “скаче”. Не завершивши викладу першого судження, автор вводить у текст друге, його не закінчує, повертається до першого, а потім – знову ж до другого. Слід спочатку подати одну інформацію, а потім переходити до іншої.

Відповідно до другого закону логіки (*закону суперечності*), не можуть бути одночасно істинними два висловлювання, одне з яких що-небудь стверджує про предмет, а інше заперечує те ж саме, про той самий предмет, у той самий час. Наприклад: *Тілоохоронці зобов'язані використовувати лише ті охоронні технічні засоби, що мають відповідний сертифікат на право їх застосування в Україні, а також інші технічні засоби, що не завдають шкоди життю і здоров'ю громадян*. У реченні дві тези: 1) тілоохоронці використовують лише ті охоронні засоби, які мають відповідний сертифікат на право їх застосування в Україні; 2) тілоохоронці мають право використовувати інші засоби, які не завдають шкоди життю і здоров'ю громадян.

Ці тези суперечать одна одній: з одного боку, вводиться певне обмеження – надається право використовувати сертифіковані засоби. Причому це обмеження підсилюється модальною часткою *лише*. З іншого – дозволяється використовувати інші (несертифіковані) засоби. Наступна теза повністю заперечує попередню. Загалом припис дозволяє використовувати і серти-

фіковані, і несертифіковані засоби. Такі алогічні твердження призводять до різнотлумачення тексту, його двоїстості. Науковий текст повинен мати внутрішню узгодженість – один припис має впливати з іншого, уточнюючи і конкретизуючи перший.

Третій закон логіки (*закон виключення третього*) передбачає ситуацію, за якої із двох протилежних суджень про предмет одне обов'язково істинне, інше – хибне, третього не дано. Між ними немає і не може бути нічого середнього: не може бути третього істинного судження. Наприклад: *Усі охоронні агенції передбачають однакові умови надання послуг тілоохоронцем. Охоронна агенція “Браслет”, крім цього, забезпечує взаємодію із правоохоронними органами.* Судження суперечать одне одному: якщо перше істинне, то друге хибне, і навпаки. У нашому прикладі друге судження не доповнює перше, а суперечить йому.

Логічність виявляється на рівні форм слів, словосполучень, речень і цілого тексту. Смислових точності та однозначності висловлювань досягають шляхом використання термінів і слів у прямому значенні, уточнень, зокрема посилань, цитат, прізвищ, цифрових даних, які аргументують наукові положення і підсилюють об'єктивність та достовірність висловленого. Недоречно вжите в науковому тексті слово може призвести до подвійного тлумачення цілого речення.

Науковий текст повинен бути логічно послідовним, зв'язним, точним, чітким, зрозумілим, інформаційно повним, аргументованим, переконливим. *Основні думки у наукових текстах повинні бути чітко сформульовані на рівні тези й аргументів.* Науковий текст повинен містити аргументовані тези (грец. *θέσις* – положення, твердження). Кожна теза має бути логічно визначеною, ясною, точною, тотожною самій собі протягом усього процесу розгляду. Аргументи (лат. *argumentum* – з'ясовувати, доводити, стверджувати) використовують як докази тез, вони не повинні суперечити один одному і бути достатньою підставою для доказу тези. Текст не може бути незакінченим і залишати можливість для довільного “доповнення” чи “розширення”. Будь-які положення, правила, фрази в ньому мають бути закінченими.

При викладі думок теза повинна залишатися незмінною, аргументи на підтвердження тези не повинні суперечити один одному та судженням, викладеним у межах одного тексту: Це означає, що одне і те саме положення потрібно довести за допомогою різних суджень, не вносячи змін у тезу. Наприклад: *Правоохоронці затримали чотири злочинні групи, які мали незареєстровану зброю, вилучили три газові пістолети, які було перероблено на вогнепальну зброю, одну гранату, а також кілька дрібнокаліберних гвинтівок громадяни здали добровільно.*

Теза: *затримано чотири злочинні групи.* Що із переліченої зброї належить затриманим, а що громадянам? Зміщування тези й аргументів призвело до різних суджень, теза залишається недоведеною у зв'язку з тим, що доводити потрібно спочатку одне: кількість зброї та її види, вилучені у членів злочинних груп. Далі окремим реченням можна розкрити інше: яку кількість зброї вилучили чи одержали від громадян унаслідок добровільної акції.

Для вираження логічних зв'язків доцільно використовувати спеціальні *функціонально-синтаксичні засоби*, що вказують на послідовність розвитку думки (*спочатку, насамперед, потім, по-перше, по-друге, отже та ін.*), заперечення (*проте, тим часом, але, тоді як, однак, аж ніяк*), причинно-наслідкові відношення (*таким чином, тому, завдяки цьому, відповідно до цього, внаслідок цього, крім того, до того ж*), перехід від однієї думки до іншої, рубрикацію тексту (*перш ніж перейти до..., звернімося до..., розглянемо, зупинимося на..., розглянувши..., перейдемо до..., важливо зупинитися на..., доцільно розглянути...*), результат, висновок (*отже, все сказане дає змогу зробити висновок, підсумовуючи, зазначимо...*).

Засобами логічного зв'язку можуть слугувати займенники, прикметники, дієприкметники (*цей, той, такий, названий, указаний та ін.*), а також повтори ключових слів у тексті, однорідні члени речення з узагальнювальним словом, вставні слова і словосполучення, що увиразнюють логіку мислення і послідовність викладу, прямий порядок слів у реченні.

Знання законів логіки, їх розуміння дозволяють робити опис дослідження логічним, дають змогу уникнути невизначеності, подвійності суджень. Той, хто вміє логічно мислити, вміє і логічно висловлювати думки. У науковому стилі логічність “дозволяє” простежити хід пізнавальної діяльності дослідника. Науковець повинен досконало володіти законами логіки, уміти доводити істинність своїх тверджень, обґрунтовувати хибність аргументів опонента.

Отже, логічність наукового тексту є загальною й основною вимогою до наукової діяльності. На практиці логічність досягається за допомогою точного, чіткого, ясного, стислого і доступного формулювання результатів дослідження, точного використання слів та техніки смислового зв’язку. Дотримання законів логіки дозволяє запобігти невизначеності, неконкретності оцінок, неточності формулювань і висновків.

Завдання для аудиторної і самостійної роботи

Завдання 3.1. Виправте непотрібні тавтології (плеоназми) та інші хиби.

1. Я висловив свій особистий погляд на дану проблему. 2. У грудні місяці потрібно подати річний звіт. 3. Праця наших працівників не залишиться не поміченою. 4. Тут чути крики різних пташиних голосів. 5. Зустрінемося о вісімнадцятій вечора. 6. Ми завжди пам’ятатимемо і не забудемо значимі уроки історії нашої держави. 7. Фонетичними засобами мови можна передати крики тварин і птахів, звуки машин, течію води та інші шуми довкілля. 8. У своєму творі письменник відтворив тогочасні суспільні процеси. 9. Будь ласка, два білети на нічний швидкий експрес до Дніпра. 10. Сьогодні на сцені перша прима столичного оперного театру. 11. Напишіть свою автобіографію. 12. У книгарнях з’явився його новий прозовий роман.

Завдання 3.2. З’ясуйте, чи логічно побудовано наведені конструкції.

Трохи синюватий, дещо звичайнісінький, дуже здоровенний, сильно зеленуватий, дещо дорогуватий, дуже білесень-

кий, трохи задовгий, сильно довгуватий, занадто добрий, трохи солодкуватий, солодкувато-кислий, суха вода, сухий спирт, мокра вода.

Завдання 3.3. Знайдіть у реченні повтори плеоназми або тавтологію. Виправте речення.

1. Її почерк був чітким, красивим і каліграфічним. 2. На свій ювілей я обов'язково запрошу всіх своїх сусідів і колег по роботі. 3. Необхідно хоча б частково відшкодувати шкоду, завдану нашому підприємству внаслідок стихійного лиха. 4. Під час екскурсії по місту ви ознайомитеся з кількома меморіальними пам'ятниками. 5. У роботі зборів взяли участь провідні вчені, екологи. 6. Високоякісні спеціалісти виконують ваше замовлення якісно і в строк *(з оголошення.)*. 7. Ми могли здобути більших здобутків у цьому році. 8. На початку нашої програми ми почали говорити про проблеми пенсіонерів *(з радіопередачі)*. 9. У надрах клубу визріла досить зріла команда. 10. Я хочу спитати у вас лише одне питання. 11. На нараді було розглянуто комплекс питань, зв'язаних з аграрним комплексом. 12. На чий рахунок ми повинні віднести цей прорахунок. 13. Особисто мені набагато легше зробити переклад з англійської мови на українську мову, ніж переклад з української мови на англійську мову. 14. Питання про цей препарат досліджувалось у кількох дослідженнях. 15. Після лекції слухачі запитали лектора лише два запитання. 16. У журналі постійно друкуються оголошення про вільні вакансії. 17. У подальшому майбутньому підприємство планує значно розширити асортимент своєї продукції, яка виробляється ним.

Завдання 3.4. Відредагуйте речення.

1. Для мене буде велика радість, якщо я закінчу технікум до кінця. 2. У подальшому майбутньому я мрію продовжити навчання. 3. Після закінчення технікуму я хочу вступити до інституту, щоб краще пізнати професію юриста та покращити свої знання. 4. Цей навчальний заклад вирізняється з-поміж інших своєю кваліфікацією і своїми кваліфікованими вчителями. 5. За вирощування помідорів та інших фруктів бабуся півроку висіла на Дошці пошани *(з учнівських творів)*.

Завдання 3.5. Поясніть причини і характер допущених помилок; де необхідно, змініть порядок слів.

1. Батькові Василя принесли телеграму, коли його не було вдома. 2. Поет подарував друзям троянди і склав про них вірш. 3. Мати радіє, що син її виріс трудівником, коли той береться за плуг. 4. Господар зібрав урожай антонівки, що досі не бачили в селі. 5. Я думаю, що з тебе буде добрий помічник батькові, коли берешся за роботу. 6. Це був тренер колективу, який здобув першість у районі. 7. У сучасному селі в кожній хаті є радіо, електричне освітлення і багато телевізорів. 8. Батько підійшов до сина, і Василь Дмитрович побачив, що він зблід. 9. Критик повністю поділяє погляди автора твору, який взятий за об'єкт дослідження. 10. Потім він ніжно сказав Сергійкові, що ти будеш освіченою людиною, може, і ученим. 11. Шевченко писав, що я “караюсь, мучусь, але не каюсь”.

Завдання 3.6. Знайдіть зайві слова і вилучіть їх, перебудували, де потрібно, речення.

1. Багато років тому назад жив на світі мірошник Панько. 2. Він тут перебував понад два роки і знову повернувся назад на Україну. 3. Його успіхи – наслідок величезної повсякденної допомоги з боку колективу. 4. Вперше ми познайомилися в експедиції на Чорне море. 5. З маленького малечку треба вчити дітей добре ставитись до тварин, звірят. 6. Вона йде попереду, а маленькі ведмежата йдуть за нею позаду. 7. Стає боляче, коли зустрічаєшся з явищами знищення дерев-красенів. 8. Після закінчення опрацювання теоретичного матеріалу учні записують речення. 9. Таке ж аналогічне питання ставилося і на обласній конференції. 10. На його житті і прикладі відданості служінню народові виховуються молоді воїни. 11. Леся Українка пише вірш “Колискова”, де поетеса засуджує пасивність.

Завдання 3.7. Виправте речення з позицій логіки.

1. По канонах права, людина, яка втонула, повинна пройти експертизу. 2. Свідчення понятого і свідка співпадають. 3. Вимагательство сталося таємно і всі про це знають. 4. Я свідчу проти громадянина Харчука. Він цього вартий. 5. Після відповідної процедури суду амністованому вручається квиток

додому, якщо він у нього є. 6. Поблизу брами, де, очевидно, й сталася трагедія, вона побачила жінку, яка стояла біля своєї квартири. 7. Ним вибито двері у квартиру у зв'язку із відсутністю господарів. 8. Спочатку обвинувачений уперто мовчав, а потім несподівано всі свої показання почав уперто спростовувати. 9. При переслідуванні громадянина Більдіна Б. Г. мною було зроблено 8 попереджувальних пострілів у голову і в інші м'які частини тіла. 10. Із в'язниці втік рецидивіст Петренко І. С. Особливі прикмети: 18 вогнепальних ран на спині, потилиці і собака, що ззаду.

Завдання 3.8. Проаналізуйте речення з огляду на логічність викладу.

1. Підозрюваний увійшов у ліфт і зник у невідомому напрямку. 2. Підліток заліз у кулінарію, де з'їв 10 тістечок і 27 жувальних гумок. Разом з неповнолітнім Ш. вкрали і з'їли шоколадну глазур на суму 127 грн. У центральному гастрономі злочинці вкрали одну банку напою "Садочок". 3. 26 тисяч пляшок горілки, виготовлені нелегальним шляхом, були заарештовані й знищені на місці злочину. 4. На 25-му кілометрі траси було виявлено труп. Розтин тіла показав: причиною смерті було розтинання. 5. Будучи доставленим у відділок міліції, громадянин Петрук І. С. продовжував хуліганити і вдарив ногою капітана міліції Пилявку І. К. в область паха, причому з остального злетіла шапка. 6. Громадянка Кузьо поводитися буйно, шуміла, кричала, заважала громадянам відпочивати у слідчому ізоляторі.

Завдання 3.9. З'ясуйте, чим викликана змістова недосконалість речень. Відредагуйте їх.

1. Після того, як діти закінчили малювати, збираю їх і вивішую на дошку, приготовлену заздалегідь (*із конспекту виховательки*). 2. Віра Яківна та Ольга Михайлівна одержали від своїх груп по 630 поросят. В одному ряду з ними крокує Ніна Боднар (*з газети*). 3. Довідка видана Черенку А. Г. в тому, що він дійсно здав свою шкуру на вичинку (*з довідки ательє*). 4. З нового року у нас до кожної доярки підключена гаряча вода, і вона тепер дає чисте молоко (*з районної газети*).

5. Викликають інтерес трофеї Іванчука, зокрема його ікла (*з листа*). 6. Направляю шофера Бірюкова і прошу ще сьогодні заправити його бензином (*із супровідного листа*). 7. Порухника трудової дисципліни занесли в протокол для виправлення і до нього прикріпили наставника (*з виступу на зборах*).

Завдання 3.10. Виправте речення, усунувши мовну недостатність.

1. Сколотився у нас хор віком від 17 до 65 років (*з доповіді*). 2. Прошу зробити мені копію з моїх дітей (*з листа в нотаріальну контору*). 3. Наш хірург так облінився, що навіть прості переломи у місто почав надсилати (*з тексту виступу на зборах*). 4. А от наші меблярі представлені лише двох'ярусним ліжком. 5. Товаришу Іваненко! Висилаю Вам протокол загальних зборів. Доповідачі прикладаються. 6. Всі ці комбайнери незабаром будуть повішені на Дощі пошани (*з листів*). 7. Преміюємо доярок лише з високою жирністю. Якщо виявляється доярка з низькою жирністю, то ми її не преміюємо (*з доповіді*). 8. Передбачається мокрий дощ (*з радіопрогнозу*). 9. Коли я одержав твоє фото, то подумав, що ти жива (*з листа хлопця до дівчини*). 10. Сім років без ремонту працює тракторист колгоспу А. Габрусь (*з райгазети*). 11. При сільському опорному пункті створено загін по хуліганству і випивках. 12. Ремонтники достроково полагодили 14 тракторів, крім одного Степана Даниловича Яремчука, який цими днями вийшов з ремонту (*з листа*). 13. Поступили у продаж артисти: кольорова Дороніна і чорно-білий Штірліц (*оголошення на кіоску*). 14. Сьогодні всі жіночі душі продані (*вивіска у лазні*).

Завдання 3.11. Відредагуйте речення, визначте характер допущених у них помилок.

1. Увага! Завтра відбудеться виставка-розпродаж самодіяльних місцевих художників. 2. Здається кімната для холостих одиноких студентів. 3. Відпочиваючі! Товари в купальних костюмах не відпускаються. 4. У неділю відбудеться виставка-продаж любителів-кролиководів. 5. Бажаючих зустріти Новий рік просимо записуватися в бухгалтерії. Місцевком. 6. Громадяни, що ухиляються від ветобробки, будуть

притягнуті до відповідальності. 7. Дорогі матусі! Запрошуємо Вас на 8 березня, яке відбудеться 6.03.2019 р. о 16 год. 8. Усім власникам собак завести паспорти і ошийники. Котрі будуть без ошийників, рахуватимуться як бродячі. 9. Кафе не працює ввіду молодоженов. 10. Прохання до мешканців будинку, що живуть на верхньому поверсі, бути о 18-ій годині вдома, оскільки жильців будемо підключати до теплотраси. ЖЕК. 11. Профоргам відділень до 25 грудня цього року на отримання новорічних подарунків подати в профспілковий комітет списки батьків дошкільного віку і до п'ятого класу. 12. До відома замовників! Завужування і розширення халяв у жінок виконується в майстерні по ремонту взуття № 14. Дирекція. 13. Технічне училище № 18 оголошує набір учнів на 2019–2020 учбовий рік. До училища приймаються юнаки і дівчата обох полів. (З оголошень).

Завдання 3.12. Вкажіть види порушення лексичних норм.

1. Службові документи т. Олексів Марії Петрівни змінити на Петрунько у зв'язку з виходом в брак (з наказу). 2. Пам'ятайте, що дотримання правил користування газовими приладами є запорукою нещасних випадків (з інструкції). 3. Ще не оформлені душеві і місця для роздягання жінок (з акта). 4. Пропав лисий пінчер. Просимо повернути за винагороду. 5. Годинники на ремонт приймаються щодня, крім неділі, понеділка, п'ятниці та суботи. 5. Продається сепаратор, яким можна фальсифікувати молоко. 6. Продається молочна корова. 7. 18 лютого ц. р. о 12-ій годині біля очисних споруд у Балаклії клуб "Іній" запрошує всіх бажаючих відвідати заплив "моржів". 8. Без штампу птахофабрики яйця вважаються недійсними. 9. Незабаром весілля! А скільки радісних клопотів передую йому! Їх значно зменшиться, якщо ви скористаєтесь послугами ритуальної служби райпобуткомбінату (з оголошень).

Завдання 3.13. Виправте подані речення, поясніть характер помилок.

1. Найдорожчий проїзд в Україну для громадян Шрі-Ланки, які використовують повітряний транспорт, а найдешевший – використання залізничного транспорту афганцями.

2. Тенденцією розвитку організованої злочинності є її глобалізація, яка означає передусім глобалізацію злочинного підприємництва, перетворюючи його на частину світової економічної системи.

3. Аналіз ситуації в Україні, пов'язаний з нелегальною міграцією, нині характеризується її ускладненням.

4. Виходячи із сучасного стану нелегальної міграції, рівня її загрози державним інтересам виникає необхідність в проведенні протидії.

5. Діяльність органів охорони державного кордону, яка спрямована на виявлення нелегальної міграції, перебуває під впливом ряду чинників.

6. Удосконалення злочинної діяльності передбачає не лише використання науково-технічних досягнень, а також – самого підходу до здійснення діяльності.

7. Одним з шляхів вирішення цього питання доцільним є створення регіональних інформаційних банків перекладачів.

8. Вивчення даного курсу водночас дає можливість стати кінологом-інструктором та відпрацювати такі необхідні навички, як: базова програма виявлення людей, заборонених речовин, зброї; програма пошуку та порятунку людей; програма швидкого реагування.

9. Безпосереднє виявлення злочину може здійснюватися в процесі митного огляду, прикордонного контролю.

10. Органи охорони державного кордону в процесі здійснення оперативно-службової діяльності стоять на шляху недопущення протиправного перетину державного кордону.

11. Аналіз свідчить про те, що з метою недопущення переривів у надходженні прибутків структура та методи діяльності організованих злочинних угруповань, контролюючих цей вид злочинної діяльності, постійно змінюються.

12. Відповідно до мети визначено такі завдання дослідження: усвідомити стан розробленості проблеми дослідження та схарактеризувати основні етапи становлення і розвитку професійної підготовки фахівців у сфері охорони кордону США.

13. Для здійснення успішної професійної підготовки О. Даниленко пропонує...

14. Слід намагатись знаходити й використовувати найбільш ефективні способи здійснення службових завдань.

Завдання 3.14. Відредагуйте тексти з авторефератів.

1. Результати вивчення особливостей застосування офіцерами-прикордонниками методів виховної роботи, значення складових їх потенціалу дають нам можливість висловити припущення, що вони не зовсім відповідають вимогам, що їх висуває до персоналу ДПСУ.

2. У структурі готовності дослідник виокремлює такі компоненти: мотиваційно-вольовий (сформованість мотивів і цілей професійної діяльності), пізнавально-операційний (забезпечення належного рівня професійних умінь), психофізіологічний (урахування природних здібностей особистості) та оцінювальний (самооцінка курсантами свого навчання як результату підготовки до майбутньої професійної діяльності).

6. В. Іваненко вважає, що про сформованість професійної готовності офіцерів по роботі з персоналом до надання психологічної допомоги прикордонникам та членам їх родин свідчить мотиваційний критерій (усвідомлене прийняття цінностей професійної діяльності; життєві установки, зокрема наміри і схильності, пов'язані з обраною професійною діяльністю; розуміння труднощів несення прикордонної служби; переважання мотивів, що забезпечують ефективність виконання майбутньої професійної діяльності), теоретичний критерій (професійні знання щодо специфіки надання психологічної допомоги прикордонниками; розвинуте професійне мислення, соціальний інтелект), практичний (ступінь сформованості когнітивних, конструктивних та організаційних умінь), креативний (визнання значущості активної позиції у професійній діяльності; самостійність, психологічна і творча активність в оволодіння професійними знаннями; розвинені творчі здібності та досвіду застосування їх на практиці).

3.2. Доречність у науковому тексті

Доречність – неодмінна характеристика стилістично досконалого, довершеного, бездоганного за своїм змістом і структурою мовлення. *Доречність* – це ознака культури мовлення, що передбачає такий добір мовних засобів, які відповідають темі, меті й умовам спілкування. Найочевидніше доречність мовлення виявляється на протиставній основі – в зіставленні з недоречністю: *Голова ДПСУ, виступаючи перед персоналом, оцінив цю подію щонайточніше, тютілька в тютільку*. Остання фраза у цьому випадку є недоречною, навіть безглуздою.

Доречність і недоречність наукового мовлення виявляється в контексті, у конкретній мовленнєвій ситуації. Мовлення вважають доречним, коли мовець щоразу максимально враховує такі чинники:

конкретні умови висловлювання;

мету висловлювання;

адресата мовлення;

конкретну мовленнєву ситуацію, контекст;

психологічний стан учасників спілкування, їх загальну і спеціальну підготовку, кругозір, вік, стать тощо.

Доречне мовлення ґрунтується на нормативності, етичних та естетичних комунікативних якостях усного й писемного висловлювання, однаково стосується діалогічної і монологічної форм. На це звертали увагу ще в античні часи, зокрема Цицерон зазначав: *“Як у житті, так і в мовленні немає нічого складнішого, як бачити, що доречне”*. Доречність має і психологічне обґрунтування, залежить від сутності, ества кожного окремого Я, позитивних і негативних рис характеру особистості, а також від того, як людина знає мову, той предмет, про який говорить.

Мовні штампи – це готові зразки для висловлення думки: *вищезазначені, що нижче підписалися; беручи до уваги; зупинитися на питанні; доводити до відома; взяти за основу*. Це колись живі, цікаві, влучні вислови, які виникли у художньому мовленні та публіцистиці, але з часом від багаторазового повторення, не завжди у відповідних, доречних мовних

ситуаціях, вони перетворилися в “заготовки” на всі випадки життя. Термін “штамп” має негативне значення, позначаючи переважно невдале використання мовних засобів.

Видами штампів є *парні слова*, або слова-супутники, наприклад: *допомога* – *активна, постійна, дійова*; *завдання* – *почесне, відповідальне, велике*; *успіхи* – *завжди видатні, значні*; *оцінка* – *висока, найвища*; *ставлення* – *халатне, безвідповідальне*; *критика* – *гостра, справедлива* тощо. Парні слова не увиразнюють думки, не уточнюють її, а нерідко навіть заважають її сприймати.

Ділові взаємини між людьми, пафос праці нерідко передають за допомогою висловів-трафаретів на зразок: “зроблено ще *далеко не все*”; “відкривається *широке поле діяльності*”; “внести *гідний вклад у справу*”; “набирати *широкого розмаху*”; “брати *активну участь*”; “почуття відповідальності за *доручену справу*” тощо.

Зокрема, одразу після Другої світової війни з’явилося чимало вдалих і невдалих образних витворів з використанням воєнної лексики на зразок: *фронт польових робіт, битва за врожай, атмосферний фронт, лекторський десант, трудовий десант*, а сьогодні заштамповуються нові словосполучення: *блок пропозицій, рекламний блок, пакет акцій, пакет законів* тощо.

Ще один вид штампів – це *мовні штампи з опорними словами*. У таких конструкціях початковою структурною одиницею трафаретної форми слугує словосполучення “прийменник та іменник”. Через механічне вживання у певних контекстах їх семантика стерлася, стала невиразною: *з метою, у галузі, у справі, у ході, у процесі, у світлі, у відношенні, з боку, шляхом і под.* Такі сполучення обов’язково вимагають після себе керованого слова у формі родового відмінка. Залежні керовані слова, у свою чергу, виявляють таку саму тенденцію мати свої супутники-додатки в тих самих граматичних формах, іноді з означальними словами: *у напрямі виконання поставленого завдання; у справі вдосконалення майстерності* тощо.

Поширеними штампами є *вживання прийменників за рахунок, з боку*. Наприклад: “Спецфакультет збільшився за

рахунок додаткового набору студентів”. Прийменник *за рахунок* у сучасній українській мові вказує на те, що: 1) хтось виділяє певні кошти (*Витрати, пов’язані з проведенням виборів, проводяться за рахунок держави*); 2) щось одне збільшується тому, що зменшується інше (*Збільшити години на самопідготовку за рахунок післяобіднього шиккування*). Наведені речення треба виправити так: “*Спецфакультет збільшився, бо цього року проведено додатковий набір студентів*”; “*Можна збільшити години на самопідготовку, скоротивши час післяобіднього шиккування*”.

Ще одна помилка стосується використання слова з боку: “*З боку адміністрації Гнатишин В. В. вже не раз попереджувався*”. Ця помилка – калька з російської мови прийменника “*со стороны*”. В українській мові слово *бік* має вужче, конкретніше значення, тому речення має звучати так: “*Адміністрація вже неодноразово попереджала п. Гнатишина В. В.*”

Канцеляризми – слова і вислови, узяті з мови протокольних звітів, офіційного листування, характерні для ділової мови, тобто для мови законів, указів, наказів, ділового листування. Це складні, громіздкі слова та фрази: *вищеназвані, нижчепідписані, призначити на посаду, беручи до уваги, доводити до відома* тощо. За формою вони відповідають нормам літературної мови, що утруднює боротьбу з ними.

По-канцелярськи звучать так звані **розщеплені присудки**, коли замість одного дієслова використовують дієслово та іменник, що без потреби розширює текст, надає висловлюванню казенного звучання: *дати характеристику* (замість *охарактеризувати*); *відбуваються зростання* (замість *зростають*); *зробити ремонт* (замість *відремонтувати*); *піддати критиці* (замість *покритикувати*). Хоча в деяких випадках така заміна неможлива. Наприклад: “*Сільська рада провела роботу серед жителів села*”.

Готовими усталеними конструкціями наукового стилю є і **віддієслівні іменники**. Вони дозволяють називати факти, події, явища, інші реалії без їхньої якісної характеристики: *відшкодування збитків, забезпечення прав, удосконалення нав-*

чання, доцільність розгляду. І все ж слід обережно вживати такі одиниці, не зловживати ними, бо надмірне нанизування іменників на -ння в одному реченні не сприяє чіткості думки: *“Питання виховання було винесено на наступне засідання”*. Віддієслівні іменники на -ння варто замінювати дієсловами: *дати доручення, вказівки – доручити, вказати; здійснювати управління – управляти тощо.*

Отже, доречність мовлення якнайбільше досягається особистісними якостями науковця, його загальною і мовленнєвою ерудицією, спроможністю висловлюватись вмотивовано й обґрунтовано.

Завдання для аудиторної та самостійної роботи

Завдання 3.15. Виправте текст і поясніть помилки.

1. Ми вирішили зробити внесок у благородну справу допомогти малозабезпеченим сім'ям на суму дві тисячі гривень. 2. Колектив здійснює допомогу по наданню пільг малозабезпеченим громадянам. 3. Нам усім слід привести в готовність військову техніку вже сьогодні. 4. Комісії вдалося зробити гідну оцінку того становища, в якому опинився наш підрозділ. 5. Не здійснюють належного контролю за проведенням цього відповідального комплексу робіт наші керівники. 6. Тут ще не планують починати підготовку до проведення конкурсу. 7. На день перевірки тут тільки приступили до використання нових засобів прикордонного контролю. 8. За час проведення операції “Мотоцикліст” планується здійснити реєстрацію цього виду транспорту.

Завдання 3.16. Знайдіть канцеляризми у наведених реченнях і усуньте їх.

1. Він привів багато цікавих прикладів. 2. В конференції приймали участь вчені різних країн. 3. Це явна безвідповідальність з боку керівництва. 4. У ході боротьби за високий врожай ми досягли помітних успіхів. 5. В силу несприятливих умов ми не виконали поставлене перед нами завдання. 6. Силами студентів нашого курсу був даний концерт. 7. Ми провели значну роботу в напрямку підготовки до переговорів.

8. Мова йшла про роботу по піднесенню продуктивності праці.
9. Це завдання можна виконати шляхом усунення недоліків.

Завдання 3.17. Відредагуйте речення, позбувшись зайвих та неправильно вжитих слів.

1. Студенти брали активну участь у розповсюдженні художньої літератури серед населення. 2. Найурочистішим моментом свята є нагородження найкращих студентів грамотами: відзначаються відмінники навчання, переможці спортивних змагань, активні учасники академічних заходів. 3. Завдання виконано за рахунок добросовісного ставлення до виконання своїх обов'язків кожним членом кафедри. 4. У справі виховання підростаючого покоління проблеми зросли особливо. 5. З великим інтересом студенти прийняли участь у конференції. 6. Станом на 1 грудня цукор наявний в столовій у необмеженій кількості. 7. Включитися в обговорення проекту конституції повинні усі громадяни нашої держави. 8. Сьогодні тут слід здійснити непочатий край роботи. 9. Велику увагу в академії приділяють подальшому розвитку фізичної культури і спорту. 10. На належному рівні проводиться учбово-спортивна робота з дітьми прикордонників у дитячо-юнацьких спортивних школах.

Завдання 3.18. Звільніть речення від штампів і зайвих слів.

1. Серйозні недоліки мають підрозділи Західного напрямку. 2. Гострій критиці на нараді піддавались також керівники Західного напрямку. 3. Це сталося через неувагу керівників об'єктів до питань пожежної безпеки. 4. У діяльності прикордонних підрозділів мають місце недоліки, упущення. 5. Велику допомогу в цьому питанні надає служба тилового забезпечення. 6. Для цього потрібна буде необхідність швидкого перевезення вантажів. 7. У багатьох підрозділах не за потрібне вважають реагувати на інформацію. 8. В липні місяці під час відпустки я хочу поїхати в Київ. 9. У підрозділі було виявлено численні факти незаконного розкрадання державного майна. 10. П'ятнадцять чоловік робітників підписали угоду на відбудову приміщення КПП. 11. На будівництво нового КПП відпущено

кошти в сумі 500 тис. гривень. 12. Начальнику управління Західного напрямку стало відомо про факти грубого порушення правил зберігання державної власності.

Завдання 3.19. Назвіть випадки невинуватеного вживання мовних штампів і канцеляризмів. Виправте текст, якщо є й інші хиби.

1. Черговий халатно відноситься до своїх обов'язків. 2. Завдяки добре організованій роботі нам вдалося запобігти масовому проникненню нелегалів. 3. У зв'язку з безконтрольністю і безвідповідальністю з боку командування до цього часу не передані суду пособники незаконного переміщення через кордон. 4. Необхідно поставити питання про посилення викорінення явищ негативних злочинних проявів. 5. Міроприємства по знешкодженню злочинної групи ще не утверджені. 6. Величезну роль у вирішенні питання подолання промахів у досягненні успіху в боротьбі зі злочинністю відіграє особисте переосмислення ролі прикордонника на даний час діяльності. 7. Суд заслухав справу про відшкодування шкоди, завданої громадянці С. через пошкодження її майна. 8. З боку правоохоронних органів допущене зволікання із розслідуванням цієї справи. 9. Ми вирішили досягти мети шляхом поєднання теорії з практикою. 10. Правоохоронцям нелегко вести боротьбу із сучасним злочинним світом. 11. На цій ділянці мають місце постійні зловживання сержантського складу. 12. Однак похвалитися своїм вагомим внеском у затримання нелегалів може далеко не кожне відділення.

Завдання 3.20. Виправте речення, усунувши вжиті в них мовні штампи і плеоназми.

1. Усунення недоліків, які мають місце в організації взаємодії усіх служб, покладається на Коваленка. 2. Виховна робота носить формальний характер. 3. Завдання носили конкретний, результативний характер. 4. У цій роботі ще мають місце труднощі. 5. Увага, яка приділяється цій справі з боку командування напрямку, ще не достатня. 6. Результат непродуманості перспектив професійної діяльності з боку керівництва не забарився. 7. Близько трьох процентів опитаних прикордон-

ників недооцінюють роботу по підвищенню власної професійної культури. 8. Я не є прихильником балачок. 9. Порушники дисципліни піддавались нищівній критиці. 10. Розв'язання даної проблеми не терпить зволікань.

Завдання 3.21. Запропонуйте варіанти для заміни штамів і канцеляризмів.

1. Мені треба привести до порядку звітну документацію. 2. У підрозділах треба подбати про належну підготовку до навчань. 3. Прикордонники запевнили, що вони з завданнями успішно справляються. 4. Виникли нові перепони на шляху до впровадження прогресивних форм охорони кордону. 5. Підрозділи, що замовляють транспортні засоби, не забезпечують їх фронтом роботи. 6. Нами розробляються заходи з метою забезпечення затримання нелегальних мігрантів. 7. Недостатньою є турбота на місцях про широке впровадження прогресивних форм охорони кордону. 8. Голова поставив на обмірковування зібрання питання про утворення служби постачання ПММ. 9. Вивчення цього застосування повинно дати правильну уяву про способи вдосконалення прикордонної служби. 10. На нараді було розкрито серйозні прорахунки в організації поліпшення планування постачання ПММ.

Завдання 3.22. Визначте основні стилістичні недоліки поданих речень. Запропонуйте способи вдосконалення речень.

1. Однак мало заспокоюватися на досягнутому, слід визнати, що в нас ще є досить невикористаних резервів для корінного поліпшення всієї справи навчання персоналу. 2. У ході проведення місячника оборонно-масової роботи курсанти прийняли участь у конкурсі плакатів. 3. Вони висловили вдячність депутату за велику допомогу, як він надає прикордонникам, запевнили, що внесуть вагомий вклад в справу захисту державного кордону. 4. Приємно відмітити, що місцеві керівники проявляють розпорядливість в питаннях організації співпраці з прикордонними підрозділами. 5. С. Коваленко призначається відповідальним за проведення цього комплексу робіт з впорядкування території.

Завдання 3.23. Виправте текст і поясніть помилки.

I. 1. У цих військовослужбовців ще не відбулися зрушення у їх моральному розвитку і не з'явилась потреба у моральній поведінці. 2. Серед досліджуваних курсантів спостерігались і такі, які ще не можуть формулювати значимі для них правила поведінки. 3. У силу цього дана група військовослужбовців ще не достатньо підготовлена до саморегуляції поведінки. 4. Відсутність у значної частини військовослужбовців глибоких знань з морального самовиховання. 5. У ході роботи над собою військовослужбовці відчувають труднощі. 6. У відношеннях з колегами у нього постійно виявлялася нервовість. 7. Лише у процесі суспільно корисної діяльності військовослужбовець, зустрічаючись з труднощами, бачить свої недоліки. 8. Добивається кінцевих результатів в управлінській діяльності.

II. 1. З метою найбільш ефективної фіксації допиту нелегальних мігрантів вбачається доцільним застосування відеозйомки. 2. Процес нелегального проникнення на територію України носить організований характер. 3. Останнім часом учені піддають критиці криміналістичне поняття “слідова картина”. 4. Окремі аспекти протидії нелегальної міграції знайшли своє відображення в дослідженнях О. Бандурки. 5. Потрібно звільнити тих, хто допускає факти порушення правил виїзду за кордон. 6. Позитивні результати по протидії нелегальної міграції мають місце там, де розроблені моделі функціонування каналу нелегальної міграції.

Завдання 3.24. Відредагуйте речення.

2. Урахування чинників здійснення ЕППВ офіцерами-прикордонниками полягає у тому, що необхідно розрізняти дві різні, але взаємозалежні її підструктури, а саме: з одного боку, психологічні особливості та чинники ЕППВ – це все різноманіття чинників навколишнього (об’єктивного) середовища, в якому здійснюється експліцитний професійний психологічний вплив, а з іншого боку – це суб’єктивний процес сприйняття зазначених особливостей та чинників психікою ініціатора впливу.

3. Суб'єкт процесу ЕППВ розглядається у вигляді двох компонентів психіки ініціатора впливу, а саме: 1) потенціалу ЕППВ ініціатора впливу як набору психологічних якостей та набутих психологічних вмінь і навичок, які у певній взаємодії формують сприятливі чинники успішного застосування технік, прийомів, способів та засобів ЕППВ; 2) мотиваційного компоненту у психіці ініціатора впливу, що передбачає наявність мети застосування впливу і впливає на процес застосування впливу.

4. У процесі здійснення ними професійної діяльності зазначений спосіб здійснення ЕППВ може та повинен використовуватись, наприклад, у процесі роботи з особовим складом як прямо, так і опосередковано.

5. По-друге, інший аспект особливостей застосування ЕППВ офіцерами-прикордонниками полягає у визначенні особливостей їхньої професійної діяльності.

6. Особливості застосування прикордонними керівниками експліцитного професійного психологічного впливу на персонал ДПСУ.

7. Так як сам процес ЕППВ є надзвичайно складним психологічним феноменом та за необхідності формування конкретних рекомендацій щодо його практичного застосування, визначені чинники та особливості ЕППВ було проаналізовано за їх змістом і функціональними зв'язками.

8. При опануванні професійної діяльності офіцера-прикордонника це виявляється у готовності суб'єктів навчання включитися в акти самостійної діяльності на занятті, уміти зіставляти й порівнювати, аналізувати й узагальнювати, доводити, робити висновки з вивченого матеріалу.

9. Захист державного кордону України передбачає підвищену моральну та юридичну відповідальність захисників кордону за точне виконання обов'язків, вимагає крайнього психічного і фізичного напруження всіх сил охоронців кордону.

Питання для самоконтролю

1. Яке мовлення називають логічним?
2. Від чого залежить логічність як ознака культури мовлення науковця?
3. Назвіть закони формальної логіки.
4. Як потрібно дотримуватись логічності на рівні тексту?
5. Як треба формулювати тези та аргументи у науковому тексті?
6. Назвіть спеціальні функціонально-синтаксичні засоби для вираження логічних зв'язків.
7. Охарактеризуйте доречність як ознаку культури мовлення.
8. Яке мовлення можна вважати доречним?
9. Що таке мовні штампи і канцеляризми?
10. Як можна досягти доречності наукового мовлення?

Тема 4

СИНТАКСИЧНІ НОРМИ У НАУКОВОМУ МОВЛЕННІ

*Часто автори надолужують
довжиною те, чого не вистачає
в них у глибину.*

Ш. Монтеск'є

4.1. Синтаксис писемного наукового мовлення

Синтаксис наукового стилю має яскраво виражений книжний характер, чітко організовану будову речень, без чого неможливо було б висловити складну логічну структуру думок.

Важливою рисою синтаксису наукової мови є **переважання розгорнених складних речень** із розгалуженою системою різних видів підрядності, відокремлених зворотів (особливо дієприкметникових та дієприслівникових). Велика частка належить складнопідрядним реченням. Це обумовлено тим, що в підрядних частинах речень відображаються причинові, часові, наслідкові, умовні й інші зв'язки. Частини ж складносурядного речення немовби “нанизуються”, утворюючи своєрідний ланцюг, окремі ланки якого незалежні одна від одної й легко піддаються перегрупуванню.

Ще одна композиційна особливість наукового стилю – **документування тверджень, посилення, цитати**. При цьому важливе значення має науковий етикет щодо оформлення прізвища, ім'я та по батькові науковця: у тексті ім'я та по батькові передують прізвищу.

Науковий текст має на меті висловити думки, судження, наукові положення, визначення, закони у вигляді точних формулювань, передати у логічній послідовності складні системи понять, розкрити логічні відношення між ними та їх частинами, визначити їх функціональне призначення. Усе це відображається за допомогою завершених, оформлених за чинними граматичними правилами речень, які і становлять наукове повідомлення.

Синтаксис сам по собі не має яскраво виражених стилістичних ознак, проте є окремі обмеження або переваги щодо вживання тієї чи іншої синтаксичної конструкції. **Типовими синтаксичними конструкціями** наукового стилю мовлення є складні й ускладнені речення, з багатьма синтаксично поширеними однорідними, відокремленими членами, з розповідним інтонаційним оформленням. Для визначення логічних зв'язків і відношень між частинами таких висловлювань широко вживаються складні сполучники, наприклад, *з огляду на те, що; як свідчить аналіз, через те що* та інші. Поширені також вставні слова, звороти, уточнювальні члени речення. Частотними в наукових текстах є й безособові речення: *варто вказати; цікаво констатувати; результати можна використовувати*.

До основних **синтаксичних ознак** наукового тексту належить вживання стійких термінологічних словосполучень, цитат, посилань, безособовість та суб'єктність синтаксису, послідовне членування на розділи, параграфи, пункти, підпункти, речення складної, але правильної будови, часто ускладнені зворотами, нанизуванням іменних форм.

У наукових текстах переважають речення з **прямим порядком** розташування слів, проте інверсійний (зворотний) порядок виправданий за умови підкреслення тієї чи іншої думки або її фрагмента: Порівняйте:

За критерієм оптимальної довжини термін “довкілля” набирає більше балів, ніж звичне, але незручне “навколишнє середовище” (прямий порядок).

За критерієм оптимальної довжини більше балів, ніж звичне, але незручне “навколишнє середовище”, набирає термін “довкілля” (інверсійний порядок розташування слів у реченні).

Прямий порядок слів передбачає, що:

підмет стоїть перед присудком: Інфляція стала невід'ємною ознакою економіки ХХ століття;

узгоджене означення, виражене займенником, прикметником, порядковим числівником, дієприкметником, стоїть перед означуванним словом: *Національні економічні системи функціонують у конкурентних умовах;*

неузгоджене означення (виражене іменником, неозначеною формою дієслова, прислівником та ін.) вживається після означуваного слова: *чинники успіху; угода про позики; бажання працювати; робота вручну;*

додаток займає позицію після слова, яке ним керує: *Розгляньмо докладніше проблему оподаткування приватних підприємств;*

обставини вживаються довільно: *Українську економічну науку як самостійне явище вивчено лише фрагментарно;*

місце вставних слів і словосполучень залежить від того, що саме треба виділити. Вставні слова на початку речення стосуються усього речення, усередині – того слова, що стоїть після них: *Як було зазначено, особливістю інфляції у перехідних економіках є її надмірно високі темпи; Письменник – це, вважай, ціла галактика зі своїми магнітними бурями, супутниками, періодами неспокійного сонця (Б. Олійник).*

Інверсія має бути підпорядкована певній меті, найчастіше – надати ваги якомусь слову: *Поліпшити якість використання інформаційних систем у повсякденній практиці фахівця можуть і зобов'язані вищі навчальні заклади.*

Типові порушення синтаксичної будови наукового тексту:

стилістична невідповідність синтаксичної конструкції науковому мовленню, зокрема вживання недоречних вставних конструкцій та фразеологічних зворотів (*відіграла і відіграє першу скрипку*);

порушення узгодженості частин речення (*Проведення аналогій між тим, як пересувався автобус та лідер на шляху до мети*);

неправильне вживання однорідних членів речень, зворотів;

недоречні повтори слів (багатослів'я), наприклад: *Право на захист своїх авторських прав є конституційним правом, тобто Конституція гарантує дієвість законів України, що стосуються авторських прав* (Правильно: *Конституція гарантує захист авторських прав громадян України*);

неправильне вживання сполучників, часток: *У дисертаційній роботі потрібно детально пояснити і розкрити значення ключових слів, для того аби сформулювати чітке уявлення про предмет дослідження*. (Правильно: *У дисертаційній роботі потрібно детально пояснити значення ключових слів, щоб ґрунтовно розкрити предмет дослідження*);

порушення синтаксичної будови речення, відокремлення підрядної частини від головної (*У цій статті чітко визначено основні поняття, зокрема слів-синонімів, слів-антонімів, багатозначних і однозначних слів і з'ясовано їхнє значення*);

недоречне нагромадження підрядних конструкцій: *Порушена в статті проблема є дуже актуальною для науковця, оскільки йому слід слідувати за своїм мовленням для того, щоб його розуміли інші*. (Рекомендуємо: *Порушена у статті проблема є актуальною, оскільки розглядає основні питання культури мовлення науковця*);

незв'язність викладу матеріалу.

До слабких синтаксичних норм належать випадки **координації присудка зі складеним підметом**.

1. У реченнях з однорідними підметами присудок найчастіше має форму множини: *Офіцер і курсанти вишикувались на плацу*.

2. Якщо підмет виражено іменником (або особовим займенником) у називному відмінку та іменником (займенником) в орудному відмінку з прийменником, то присудок має форму однини (інший предмет в орудному відмінку – додаток): *Офіцер зі старшим прикордонного наряду оглянув територію*.

3. Якщо поєднуються два загальних іменники прикладкового типу, на зразок *плащ-палатка, кафе-ресторан*, то під-

метом слід вважати те слово, яке виражає ширше поняття: *Плащ-палатка став* нам у нагоді.

4. Якщо при загальному іменникові є географічна чи інша назва, то присудок узгоджують з підметом – загальною назвою: *Газета “Прикордонник України” опублікувала* виступ Голови АДПСУ.

5. Якщо підмет має складений числівник, що закінчується на *одиницю*, то присудок ставиться у формі *однини*: *Двадцять один* курсант додатково *навчається* на курсах іноземних мов.

6. Якщо підмет має у своєму складі кількісний числівник, що закінчується на *два, три, чотири*, то присудок ставиться у формі *множини*: *Три курсанти отримали* відмінні оцінки.

6. При складених підметах з числівниками від *п’яти* і далі присудок може стояти як у формі *однини*, так і у формі *множини*. Форма множини переважає тоді, коли присудок стоїть після підмета: *Шість прикордонників стояли* на посту; *Семьоро курсантів отримало* оцінки.

7. Форму однини слід вживати при використанні слів *сто, тисяча, мільйон, мільярд, багато, небагато, мало, більшість, кілька, декілька, ряд, частина*: *Більшість курсантів* нашого курсу *вчиться* (а не *вчаться*) на “добре” та “відмінно”. Якщо ж після названих слів або й без них іде перелік, то присудок ставиться у формі множини: *Більшість піхотинців, артилеристів і бійців інших родів військ відбивали* натиск ворога на шосе.

Перекладаючи *прийменникові конструкції*, слід звертати увагу на їх значення:

1. Російським конструкціям з прийменником *по* в українській мові відповідають конструкції з прийменниками:

а) *по* (якщо вказується на простір, поверхню, межі): В практике горного дела принято ориентировать линии падения и простирания пласта по сторонам света / *У практиці гірничої справи прийнято орієнтувати лінії падіння і простягання пласта по сторонах світу*;

б) орудним відмінком без прийменника (якщо вказується напрямок): по компенсационному каналу поступает сигнал / *компенсаційним каналом надходить сигнал*;

в) *за, на, з* (у значенні згідно з чимось): по принципу построєння / *за принципом побудови*; по запитові клієнта / *на запит клієнта*; по інтересуючому їх запитові / *з питань, що їх цікавлять*; по другому адресу / *на іншу адресу*;

г) *за, з, із, через* (у значенні причини, наслідку, деякі інші випадки): по недорозумінню / *через непорозуміння*; не однорідні по складові / *неоднорідні за складом*; доступ по запитові / *доступ за викликом*.

2. Прийменник *при* – це уживаний і універсальний прийменник російської мови, натомість в українській він має набагато вужчу сферу вживання, тому, перекладаючи відповідні прийменникові конструкції, треба бути дуже уважним, бо калькування російськомовних висловів не тільки позбавляє текст виразності, якої можна досягти вживанням суто українських мовних засобів, а й може змінити зміст цього тексту. Український прийменник *при* має лише такі значення: розташування (просторової близькості), хоча в багатьох випадках краще вживати й інші прийменники (*біля, поряд, коло* тощо); підпорядкованості або належності, наявності чогось, обставин, що їх характеризує наявність чогось поряд.

Прийменник *при* не вживають у значенні *під час* (рос. во время) наприклад, рос. при испытании, при изменении, при выполнении, при измерении тощо. У таких випадках російський *при* слід перекладати за допомогою *за, під час, коли, для*. Залежно від змісту конструкції з прийменником *при* перекладають різними засобами: *під час* (рос. во время), *у разі, у випадку* (рос. в случае), *унаслідок, у результаті* (рос. в результате).

Синтаксичні норми також визначають спосіб підрядного зв'язку слів у словосполученні – керування. **Керування** – синтаксичний зв'язок слів, за якого залежне слово має той відмінок, якого вимагає головне слово. Моделі поєднання слів таким підрядним зв'язком відображають специфіку мови, закономірності сполучуваності слів.

Керування може бути пряме (безприйменникове), напр.: *обирати депутата, одержати рекомендації*; та опосередковане (прийменникове): *одержати від адміністрації, чекати на подругу*.

Типові порушення в побудові словосполучень, пов'язаних зв'язком керування, є результатом низького мовно-культурного рівня. Правильно: *завідувач кафедри, командувач армії, згідно з наказом, відповідно до розкладу, у супереч прохання, ужити заходів.*

У результаті недостатнього знання мови можуть виникати помилки у вживанні відмінкових форм типу:

властивий (кому?) – характерний (для кого?);

завідувач (чого?) – завідуючий (чим?);

сповнений (чого?) – наповнений (чим?);

оснований (на чому?) – заснований (ким?);

багата (на що?) – славиться (чим?);

дорівнювати (чому?) – рівнятися (на що?);

торкатися (чого?) – доторкатися (до чого?).

Дотримання синтаксичних норм керування сприяє чіткості формулювання, точності викладу, а отже, зрозумілості, дохідливості наукового стилю.

Таким чином, основні синтаксичні норми стосуються порядку слів, точності у поєднанні словосполучень зв'язком керування; правильної координації присудка з підметом, нормативне вживання прийменникових конструкцій. Загалом порушення синтаксичної будови тексту, а також вживання конструкцій, які є нетиповими для наукового стилю мовлення, свідчать про незнання науковцями основних стилістичних законів слововживання, а також невміння користуватися мовними засобами. Однією з причин цього явища є нерозвиненість логічного мислення, що виявляється у невмінні висловити свої думки зв'язно, зрозуміло, без зайвого нагромадження слів і синтаксичних конструкцій, які утруднюють сприймання висловлювання.

Завдання для аудиторної та самостійної роботи

Завдання 4.1. Виправте, де потрібно, порушення порядку слів.

1. Комп'ютери знову атакують віруси. 2. Мерія планує фарбувати фасади будинків у центрі міста разом з власника-

ми перших поверхів. 3. Кожен Новий рік зустрічає по-своєму. 4. Незважаючи на спотворене обличчя, медики запевняють, що він здоровий. 5. Увечері, 2 вересня, в одній з квартир на вулиці Проскурівській, яка належить 21-річному безробітному, спалахнула пожежа. 6. Урожай збирає новий комбайн. 7. Ми повідомили про злочин прокурора. 8. Під час затримання злочинної групи “Мерседес” пошкодив “Опель”. 9. Літак збив парашут. 10. Він заарештував злочинця з кам’яним обличчям.

Завдання 4.2. виправте речення, поясніть характер помилок.

1. Важкохворих передовиків сільського господарства – механізаторів і хворих на ретнгензімок рееструють позачергово (з оголошення в поліклініці). 2. У цьому році профком добився виділення землі під забудову гаражів та хлівів для співробітників (з листа). 3. Напій грейпфрута має багато необхідних для організму людей, дітей, вітамінів (з газети). 4. Посприяйте тому, щоб мені виділили комунальну квартиру з дитиною (з листа). 5. Таким чином, завдання, які стоять, ми з поросятами виконаємо (з виступу на нараді тваринників). 6. Мамонт після тривалих переговорів з німецькою компанією поповнив колекцію унікальних експонатів природничого музею (з газети). 7. Повісити разом з черговим оператором плакати з техніки безпеки (з розпорядження). 8. Великий інтерес викликала лекція про наркоманію у батьків. 9. Прошу надати мені відпустку у зв’язку з тим, що я виходжу заміж на три дні. 10. Продається весільна сукня для нареченої 46–48 розміру з гарними аксесуарами. 11. Технічний огляд власників індивідуального транспорту 22.02.19 відбудеться на СТО № 11.

Завдання 4.3. Розкрийте дужки і доберіть присудок у потрібній формі.

1. Більшість депутатів (не підтримала / не підтримали) цієї кандидатури. 2. Два науковці (відмовилося / відмовилися) давати інтерв’ю. 3. П’ять вищих навчальних закладів (розпочинає / розпочинають) навчальний процес з 1 вересня. 4. Чимало абітурієнтів (розгубилося / розгубилися) під час написання ЗНО з математики. 5. Частина батьків (не змогла / не змогли) прийти

на батьківські збори. 6. Ректорат разом з Міжнародним інститутом освіти (провели / провів) наукову конференцію. 7. Адміністрація та міськво (розглянули / розглянула) три заяви про прийняття на посади нових працівників. 8. Сім студентів нашої групи (отримали / отримало) відмінні оцінки з “Риторики”. 9. У нашій групі (вчиться / вчаться) двадцять два курсанти. 10. Багато затриманих (збивали / збивало) з ніг перехожих.

Завдання 4.4. Виберіть правильну форму присудка.

1. Командир підрозділу разом з військовослужбовцями за контрактом (оглянув / оглянули) територію. 2. П’ять студентів нашої групи (не одержали / не одержало) стипендії. 3. Три (курсанта / курсанти) (доповідало / доповідали) командиру дивізіону. 4. Багато студентів (виконали / виконало) взяті зобов’язання. 5. Значна частина курсантів (підтримала / підтримали) пропозицію старости. 6. Вісім офіцерів (проголосували / проголосувало) “за”. 7. Більшість студентів, які успішно склали сесію, (буде / будуть) влітку працювати. 8. Ряд підрозділів, виховний відділ та відділ кадрів своєчасно (здають / здає) звітну документацію. 9. Слідчий з потерпілим (увійшов, увійшли) у квартиру. 10. Після оформлення документів більшість військовослужбовців (залишає, залишають) приміщення.

Завдання 4.5. Виправте типові помилки в координації підмета і присудка.

1. Три бухгалтери працювало над підготовкою квартального звіту. 2. П’ятнадцять років минули після заснування нашої компанії. 3. Тридцять чотири студента виступило з доповідями на Всеукраїнській науковій конференції. 4. Журі визначили переможців конкурсу. 5. Я з гуртом ентузіастів організували прибирання скверу. 6. Сьогодні містом їздять понад двісті маршруток, завдяки чому отримали роботу півтори тисячі чоловік. 7. Більшість підприємств регіона прибуткові. 8. Біля села Вечірок поблизу автозаправки ДАІ зупинило викрадений автомобіль “Ауді”, у якому знайшли вогнепальну зброю. 9. “Океан Ельзи” готуються до великого концертного туру містами Польщі. 10. Решта представників більшості не брали участі в голосуванні.

Завдання 4.6. Виберіть з дужок потрібну форму присудка.

1. Більшість картин на виставці (демонструються, демонструється) вперше. 2. Нині в Україні (діють, діє) кілька законів щодо працевлаштування студентів. 3. В економічному комплексі США (налічується, налічуються) близько трьохсот спеціальних економічних зон. 4. У Китаї вже (діє, діють) п'ять великих спеціальних економічних зон і чотири інвестиційно відкритих міст. 5. Більшість приміщень цього підприємства (потребує, потребують) ремонту. 6. У 2018 році Грецію (відвідали, відвідало) 100 тисяч туристів з України. 7. На сьогодні у Хмельницькому (працює, працюють) 371 ринок і 42 торговельні майданчики. 8. Чимало приватних засновників і потенційних інвесторів (чекають, чекає) на сприятливіший інвестиційний клімат. 9. Частина осіб, які мають початковий рівень підготовки, (розпочинають, розпочинає) навчання. 10. Низка положень (потребує, потребують) уточнення.

Завдання 4.7. Розкрийте дужки, вживаючи присудок у формі минулого часу.

1. Усі троє офіцерів (отримати призначення) в підрозділи Західного напрямку. 2. В огляді-конкурсі народної творчості (взяти участь) понад 50 аматорських колективів. 3. При обласній школі управління сільським господарством з початку року (пройти підготовку) 232 землевпорядників сільських і селищних Рад. 4. Частина студентів вже (поїхати) на практику. 5. Про акцію “Людина року” (повідомляли, повідомляла) і телевізійна реклама, і численні публікації в пресі. 6. Навігацію (розпочати) 25 двопалубних теплоходів. 7. До складу журі (увійти) 15 осіб. 8. 26 березня 2019 р. за врученням “Оскарів” (спостерігати) пів-Америку. 9. За статистичними даними, пряму трансляцію церемонії вручення “Оскарів” (дивитися) 79 млн жителів США. 10. П'ять яблунь цього року добре (уродити). 11. Кілька бійців стійко (тримати) оборону. 12. Шість учасників пленуму (дати) прес-конференцію. 13. Багато фірм, які володіють достатніми інвестиційними ресурсами, (досягти) комерційного успіху. 14. Дехто з присутніх участі у голошуванні (не брати).

Завдання 4.8. Знайдіть помилки у дієслівному керуванні.

1. В академії курсантів вчать математиці. 2. Дякую вас за цю послугу. 3. Студенти поважають і пишаються своїм викладачем. 4. Ми обурюємося на тих, хто нехтує розумні поради. 5. Г. Сковорода протиставляє себе з такими людьми, що заради вигоди ладні запродавати свою честь. 6. Нарада засвідчила про великий інтерес до проблеми нелегальної міграції. 7. Адміністрація готелю ігнорувала попередженням. 8. Основна причина – недовіра рівню підготовки у школі. 9. Доповідач докладно зупинився про роботу підприємства. 10. Я вказав про те, що не всі недоліки враховано. 11. Він дуже любить і піклується про молодь. 12. На ініціативу студентів фестиваль відбувся у Києві. 13. Почуття гумору нашим студентам не зраджує. 14. Українці сповнені щастям і надією.

Завдання 4.9. Виправте випадки неправильного вживання прикметникових конструкцій.

1. Згідно поданої заяви. 2. Відповідно з інструкцією. 3. Не дивлячись на зміну у регламенті. 4. Комісія по складанню проекту постанови. 5. У відповідності з наказом. 6. По закінченню зборів. 7. Заходи по дотриманню чинного законодавства. 8. Згідно до запропонованого списку. 9. У залежності від виду документа. 10. По формі документи бувають стандартні й індивідуальні. 11. Тексти документів складають по затвердженій формі. 12. Менеджер по збуту товарів. 13. Сертифікат по будівництву і спорудженню будівель. 14. Ділові пропозиції по міжнародному бізнесу. 15. Відкрите акціонерне товариство по газопостачанню. 16. Понад 20 моделей телефонів по ціні 1 гривня. 17. За довідками звертатись по телефону. 18. Імміграція в США по програмі “Зелена карта”.

Завдання 4.10. Знайдіть випадки неправильного вживання прикметників.

1. Вона була відсутня із-за хвороби. 2. Командир весь час піклується за свій персонал. 3. Склотару приймаємо в необмеженій кількості по ціні прейскуранта. 4. Іван Сергійович підготувався до конференції, але завдяки хворобі виступити з доповіддю не зміг. 5. Він загинув за виконанням бойового

завдання. 6. Прийом замовлень на доставку квитків додому приймається по пошті. 7. Приймаються до ремонту магнітофони всіх марок. 8. По дорученню ректора Микола Петрович мав перевірити стан аудиторій. 9. Годин по музиці в академії немає. 10. Вчора не було лекції по педагогіці, замість неї нам дали завдання по риториці.

Завдання 4.11. Побудуйте стверджувальні та заперечні словосполучення.

Одержувати / не одержувати (лист), одержати / не одержати (знижка), передплатити / не передплатити (журнал), слухати / не слухати (лекція), накреслити / не накреслити (план), випити / не випити (вода), знайти / не знайти (підтримка), вивчити / не вивчити (формула), вивчити / не вивчити (правило), надіслати / не надіслати (телеграма), відрізати / не відрізати (хліб), написати / не написати (заява), перекласти / не перекласти (стаття), скласти / не скласти (іспит).

Завдання 4.12. Перевірте, чи правильні відмінки вжито у словосполученнях. Запишіть виправлені варіанти.

Завідувач кафедру, командувач армії, згідно з наказом, відповідно з розкладом, усупереч прохання, ужити заходи, перекладати на англійську мову.

Завдання 4.13. З поданих слів складіть словосполучення так, щоб іменник було вжито у ролі додатка. Зверніть увагу на відмінок іменника в кожному словосполученні.

1. Навчатися, психодіагностика. 2. Дякувати, Ви. 3. Запобігти, катастрофа. 4. Опанувати, справа. 5. Оволодіти, комп'ютерна програма. Припускатися, помилки.

Завдання 4.14. Правильно побудуйте словосполучення і речення.

1. Плани по захопленню порушників. 2. Можливості по одержанню засобів для виробництва наркосировини. 3. Вирішити питання по застосуванню прийомів нейтралізації сировини. 4. Відмовити із-за відсутності доказів. 5. Прийняти заяву за чинним законодавством. 6. Подати інформацію по перетину кордону. 7. Заходи по посиленню контролю. 8. Дії

по обстеженню території. 9. З'ясувати питання по розподілу обов'язків. 10. Звітувати по перебуванню у відрядженні. 11. Виконати розпорядження по управлінню. 12. Відповідати по закону. 13. Затриманий по статті. 14. Я прийшов по справі. 15. Подання прокурора по звільненню з посади. 16. Покарати винних по закону. 17. Наказ по особовому складу. 18. Спеціаліст по кримінальному праву. 19. Комітет по боротьбі злочинністю. 20. Діяти по інструкції. 21. По закінченню академії. 22. Проректор по науковій роботі.

Завдання 4.15. виправте помилки, пов'язані з неправильним уживанням прийменника *по*.

1. Закон діє *по* 31 грудня 2012 року. 2. *По* факту скоєння злочину порушено кримінальну справу. 3. Усі справи *по* справах передані до арбітражного суду. 4. Потребує уточнень стаття "Проведення спеціальних робіт *по* спорудженню інженерних загороджень". 5. Адміністрація Держприкордонслужби провела заходи *по* забезпеченню режиму посиленої охорони кордону. 6. Негайне прийняття заходів *по* поліпшенню експлуатації ТЗПК. 7. Державна політика вимагає виконання заходів *по* протидії нелегальній міграції. 8. Відпустка офіцера тривала з 1 *по* 9 січня цього року. 9. Прикордонний підрозділ займається проведенням робіт *по* благоустрою території. 10. Часто *по* вихідним він був черговим *по* академії.

Завдання 4.16. виправте речення.

1. Під час першого допиту підозрюваного необхідно з'ясувати усі обставини по кожному з епізодів. 2. Необхідно провести ряд заходів по протидії нелегальній міграції. 3. Діяльність по переправленню нелегальних мігрантів здійснюється під керівництвом окремих осіб. 4. Держава приймала заходи по законодавчому врегулюванню недоторканості кордонів. 5. Ці заходи виступають компонентами стратегії по контролю за нелегальною імміграцією. 6. Ці організації здійснюють діяльність по переправленню нелегальних мігрантів. 7. У наш час необхідно приймати заходи по розробці міграційної політики. 8. Минулого року було створено Управління по оперативній співпраці на зовнішніх кордонах FRONTEX.

4.2. Активні конструкції у наукових текстах

Правила, які регулюють синтаксис наукового мовлення, досить специфічні. Зокрема, стилістичною помилкою у науковому мовленні є побудова речень із суб'єктом у формі іменника чи займенника в орудному відмінку, наприклад: *Категорійний апарат було упорядковано студентом Олександром Квасневським; експеримент було проведено учителькою загальноосвітньої школи Ольгою Назаренко*. Нормативний варіант речень такий: *Категорійний апарат упорядкував студент Олександр Квасневський; експеримент провела вчителька загальноосвітньої школи Світлана Назаренко*.

В українській мові **необхідно надавати перевагу активним конструкціям над пасивними**. У центрі речення (підметом) **мусить бути виконавець дії**: текст визначається дослідниками (предмет ← дія ← діяч) → дослідники визначають текст (діяч → дія → предмет). Пасивні конструкції – це переважно наслідок впливу російського канцелярського стилю, який частково нівелює активність особи: Пор.: *Дослідження здійснене нами і Ми здійснили дослідження*.

Науковий стиль української мови протягом багатьох десятиліть формувався під впливом російської мови. Такий вплив не можна кваліфікувати як негативне явище, оскільки деякі запозичені синтаксичні конструкції були потрібні для формування власного українського наукового й ділового стилю. Негативні наслідки спричинило те, що під впливом російської мови часто-густо вилучали питомі синтаксичні елементи – словосполучення, моделі речень тощо і натомість запозичали відповідні російські конструкції. Усе це призвело до того, що в українських наукових текстах почали вживати багато синтаксичних структур, не властивих українській народній мові.

У російській мові книжний стиль з пасивними конструкціями є наслідком впливу на неї канцелярської сфери (яка ніколи не цікавиться окремими особами). Книжному стилю російської мови притаманно широко вживати трикомпонентні пасивні конструкції, коли іменник у формі орудного відмінка (*середствами*) позначає активного виконавця дії, а

об'єкт дії (*сообщения*) подано іменником у називному відмінку, тобто виконавець дії стає додатком, а об'єкт дії – підметом: *Сообщения распространяются средствами массовой информации*. Літературна українська мова значно ближча до народної і не зазнала такого канцелярського впливу. Саме тому в українському реченні *виконавець дії – це підмет, об'єкт дії – додаток: Засоби масової інформації поширюють повідомлення*.

У наукових текстах не можна використовувати конструкції з пасивним дієсловом-присудком, зокрема:

1. Вживати діяча (логічного предмета) у ролі додатка, а предмета, на який спрямована дія, – у ролі підмета: *Фінансова спроможність емітента повинна аналізуватися банківськими працівниками*. Це речення треба перебудувати так:

а) за допомогою звичайної активної конструкції, коли реальний діяч стає підметом, а предмет, на який спрямована дія, – додатком: *Банківські працівники повинні аналізувати фінансову спроможність емітента*;

б) за допомогою безособової конструкції із допоміжним словом *треба, варто*: *Банківським працівникам варто аналізувати фінансову спроможність емітента*.

2. Вживати логічний додаток (предмет, на який спрямована дія) у ролі підмета, якщо реальний виконавець дії не вказаний: *Ця задача розв'язується кількома способами*. Правильно думку треба сформулювати так:

а) третьою особою множини в неозначено-особовому реченні: *Цю задачу розв'язують кількома способами*;

б) першою особою множини в означено-особовому реченні: *Цю задачу розв'язуємо кількома способами*;

в) за допомогою допоміжних слів *можна, слід, треба* і неозначеної форми дієслова у безособовому реченні: *Цю задачу можна розв'язати кількома способами*; *Цю задачу треба розв'язувати кількома способами*.

Правда, зворотні дієслова слід уживати в таких реченнях, коли дія спрямована на самого суб'єкта дії, наприклад, *голитися, митися, одягатися*; коли дія є взаємозворотною, наприклад, *листуватися, змагатися, обійматися, миритися*,

або коли дію особа виконує в своїх інтересах, наприклад, *будуватися, пакуватися*. З огляду на це фраза *Вітер швидко змінюється* – цілком правильна, бо підмет *вітер* є водночас суб'єктом і об'єктом дії. А речення *Двері відчиняються водоєм* – ненормативне (хіба що “пхнули” водія і так відчинили двері). Інша річ, коли форму орудного відмінка має назва предмета, за допомогою якого виконують дію: фраза *Двері відчиняються оцим ключем* відповідає нормі, бо *ключ* – знаряддя дії, за допомогою якого двері може відчинити неназвана в реченні особа (суб'єкт дії). Хоча краще цю думку висловити так: *Двері відчиняють оцим ключем*.

Природним для української мови є *дієслівний спосіб позначання дії замість іменникового, традиційного для російського офіційно-ділового та наукового стилів*. У російських наукових текстах широко вживають конструкції з віддієслівним іменником, що надає викладові книжного (канцелярського) відтінку. В українській мові при цьому використовують звороти з дієсловом:

Это требует коренного улучшения контроля за деятельностью подчиненных. – Для цього необхідно докорінно *поліпшити* контроль за діяльністю підлеглих.

Требовать применения решительных мер – вимагати *вжити* рішучих заходів.

Идти по направлению к цели – *прямувати* до мети.

Дело не терпит отлагательства – зі справою не можна *зволікати*.

Учиться игре на скрипке – *учитися грати* на скрипці.

В українській мові *безособові конструкції на -но, -то* можна вживати лише тоді, коли у реченні не вказано про суб'єкт дії. Їх використовують у діловому стилі від XIV ст. і вони становлять національну специфіку української мови. Основна ознака цих дієслівних форм – передавати безособове значення і зосереджувати увагу на дії. Нема потреби *копати архітекторами* чи *підписувати членами “Нашої України”* – логічно це робити *лопатами* чи *ручками*... У цих випадках можливе лише одне запитання *чим?*, а не *ким?* Наприклад: *Лист написано олівцем*, бо олівець – це знаряддя дії, але *неправильно*:

Лист написано хлопцем. В останньому прикладі треба вжити активну конструкцію: *Хлопець написав листа.*

Присудки на *-но*, *-то* означають дію *лише живої істоти*, хоч і не відомої або просто неназваної, як, наприклад, *книгу написано* (про людей), *його призначено* (хтось із представників влади). Але неправильно вживати їх тоді, коли не йдеться про неназвану особу: *небо захмарене* (а не *небо захмарено*), *гори вкриті лісом* (а не *гори вкрито лісом*) як *це збудоване* (а не *як це збудовано*).

Також не можна уводити в речення виконавця дії у формі іменника чи займенника в орудному відмінку. Не можна писати *Комісією вироблено нове рішення згідно з обставинами*, бо в цьому реченні є виконавець дії – *комісія*, причому це слово стоїть у орудному відмінку. Наведена конструкція є помилковою, її треба перебудувати так: *Комісія виробила нове рішення згідно з обставинами*.

При безособових дієслівних формах *-но*, *-то* і пасивних дієприкметниках *-ний*, *-тий* не слід надуживати дієсловами минулого часу *було*, *були*: *мною було подано* (треба *я подав*), *не повинен був бути підписаний* (треба *не мали б підписати*), *мною було пролобійовано* (треба *я пролобював, обстоював*); *вами було зроблено* (треба *ви зробили*), *мною було видано розпорядження* (треба *я видав розпорядження або видано розпорядження*), *невідомими особами було вчинено* (треба *невідомі особи вчинили*). Форма *було* у таких сполуках має значення давноминулого часу, натомість дієслова на *-но*, *-то* виражають недавно закінчену дію, через те немає потреби вводити відтінок давноминулості: *після довгих дебатів було винесено резолюцію*, досить сказати: *після довгих дебатів винесено резолюцію*. Якщо йдеться про давно закінчену або майбутню дію, то додати допоміжне дієслово *було* або *буде* доречно: *згодом буде використано новітні методи* або *ці методи було використано успішно*.

Для вдосконалення наукового мовлення, вироблення власного стилю корисно читати ґрунтовні наукові праці, підмічати, як організовано текст, ужито стилістичні прийоми, терміни тощо.

Завдання для аудиторної та самостійної роботи

Завдання 4.17. Відредагуйте речення, уникаючи пасивних конструкцій.

1. Головна увага нами приділяється... 2. Чергові, які призначаються комісією... 3. Давайте привітаємо нашу гостю. 4. Указ підписується Президентом України. 5. Матеріал готується журналістами. 6. Президент обирається народом. 7. Кримінальну справу порушено мною. 8. Нами будується Україна. 9. Це питання буде розглянуте на слідуючій неділі. 10. Поема була написана автором ще у XIX ст. 11. Це завдання достроково виконане нашим колективом. 12. У цьому році нами побудовані три нових заводу. 13. На слідуючій неділі нами буде проведена пара міроприємств. 14. Відомість була віднесена викладачем у навчальний відділ. 15. За перший учбовий семестр нами пройдено більшу частину матеріалу. 16. Протоколи зборів підписуються головою і секретарем зборів. 17. Головна увага ним приділяється завершенню реконструкції об'єкта. 18. Документи підписуються тільки директором підприємства. 19. Випробування проводяться у запланованому режимі. 20. Робота аналізується за такими вимогами. 21. Я вибачаюся за спізнення. 22. Ця дисципліна викладається курсантам першого курсу. 23. Військова служба відбувається кожним повнолітнім громадянином України. 24. Він не рахується з думкою колег.

Завдання 4.18. Виявіть помилки у вживанні пасивних дієслівних форм. Виправте речення.

1. Формула береться в дужки. 2. Видання друкувалися. 3. Якість гарантується. 4. Обласною комісією проводиться обстеження. 5. Якщо сесія не скликається головою обласної ради. 6. Протоколи підписуються всіма членами ради. 7. Проект готується президією. 8. Археологами розкопано. 9. Схвалено Пшевозняком. 10. Його побито Мельничуком. 11. Підписано членами "Нашої України". 12. Питання підготовлено нами. 13. Мною призначено перевірку. 14. Зловмисниками було закидано поліетиленовими пакунками з вогненебезпеч-

ною рідиною дачний будинок в селі Тинному. 15. Затверджується президентом. 16. Переглядається комісією.

Завдання 4.19. Запишіть правильно речення з формами на -но, -то.

1. Наказ про нагородження особового складу підписано ректором. 2. На основі проаналізованого матеріалу нами було виявлено нові деталі справи. 3. Статистичні дані доповідачем представлено у схемах і таблицях. 4. Ученими було розроблено новий кардіологічний препарат. 5. У посібнику авторами систематизовано правила оформлення наукових робіт. 6. Завдання було достроково виконано нашою групою. 7. Унаслідок проведених спільних заходів співробітниками ОРВ Мукачівського прикордонного загону та другого відділення УМВС у Закарпатській області 20 грудня 2017 року затримано фігуранта кримінальної справи, який підозрюється у скоєнні злочину. 8. У заголовку статті автором ужито фразеологізм з дієслівним компонентом. 9. На основі проаналізованого матеріалу нами було виявлено активні способи трансформації у публіцистичних текстах.

Завдання 4.20. Перекладіть речення з російської мови.

1. Сообщения распространяются средствами массовой информации. 2. Нашим коллективом выполняется ответственное задание. 3. Нами проводились многочисленные исследования. 4. Оппоненты назначаются ученым советом. 5. Эта проблема рассматривалась многими учеными. 6. Компьютер, характеризующийся малыми размерами. 7. Исследование, осуществляемое экспертом. 8. В конце предложения ставится точка. 9. Большая буква пишется в следующих случаях. 10. Машина испытывается в лаборатории.

Завдання 4.21. Відредагуйте речення, звернувши увагу на використання дієслівних конструкцій.

1. 23 березня 2018 р. начальником органу дізнання Чопського прикордонного загону порушено кримінальну справу по факту організації незаконного переправлення через державний кордон із України в Словаччину шести осіб.

2. Дана кримінальна справа порушена начальником органу дізнання Чопського прикордонного загону по факту організації незаконного переправлення через державний кордон із України в Словаччину шести осіб.

3. Посадовими особами внутрішньої безпеки були виявлені випадки порушення державного кордону.

4. 19 березня 2019 р. близько 20-ї год. громадяни Іраку на автомашині були доставлені у гірську місцевість 4-ма невстановленими особами.

5. 20 березня 2019 р. громадяни Іраку були затримані представниками прикордонної поліції Республіки Словаччини та в подальшому передані на територію України.

6. Затриманому Кіхтенко В. В. повідомлено, що він підозрюється у скоєнні злочинів, передбачених ч. 2 ст. 332 КК України.

7. Громадяни Республіки Молдова та України були незаконно переправлені двома провідниками через державний кордон України в Словацьку Республіку.

8. Особа вважається невинною у вчиненні злочину і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку.

9. Солдат визнаний винним і притягнений до відповідальності.

10. Має даватися оцінка всім, хто займається протиправною діяльністю.

Завдання 4.22. Відредагуйте речення.

1. Аналогічна ситуація має місце і в Російській Федерації, територія якої активно використовується громадянами Китаю як канал спрощеного безвізового туристичного обміну.

2. Відповідно до законодавства нелегальними мігрантами вважаються усі громадяни іноземних держав, які не пройшли у відповідні терміни реєстрацію в органах внутрішніх справ.

3. З метою викриття самообмови підозрюваного можуть проводитися: детальний повторний допит, перевірка свідчень на місці події, очна ставка, слідчий експеримент та ін.

4. Органами охорони державного кордону України в період з 1991 по 2009 рік виявлено, затримано та не пропущено через державний кордон майже 230 тис. іноземців і осіб без громадянства.

5. Збільшення кількості злочинів, які вчиняються нелегальними мігрантами.

6. Практика міграційного контролю розвинених країн показує, що основне зусилля ними відводиться недопущенню в країну осіб, які просять притулку.

7. Боротьба з нелегальною міграцією може розглядатися як прерогатива держави і суспільства.

8. У рамках заходів щодо протидії незаконної міграції періодично правоохоронними органами проводяться спільні операції “Нелегал”.

Завдання 4.23. Знайдіть помилки, пов’язані з невдалим використанням пасивних конструкцій.

1. Протокол про роз’яснення підозрюваному права на захист складений 27 березня 2019 р.

2. Копія протоколу затримання направлена прокурору Закарпатської області та військовому прокурору Ужгородського гарнізону.

3. Даним громадянином був пред’явлений на паспортний контроль закордонний паспорт громадянина Польщі, в якому присутні ознаки заміни фотокартки.

4. 5 червня 2008 р. в Люксембурзі підписана Спільна Декларація по Партнерству між Республікою Молдова і Європейським Союзом.

5. У випадку, якщо виконання військового обов’язку суперечить релігійним переконанням громадянина, воно має бути замінене альтернативною службою.

6. При загальному кордоні з 14 країнами, протяжністю понад 60 тис. км, в СРСР була створена безпрецедентна по ефективності система забезпечення прикордонної безпеки держави.

7. Черговий прикордонного підрозділу прийняв повідомлення про те, що на 8-й ділянці порушена КСС.

Завдання 4.24. Відредагуйте речення, звернувши увагу на правильне вживання дієслівних форм.

1. Перед тим, як прийняти МКаМО, військовослужбовці, які призначаються старшими прикордонних нарядів, складають іспити зі знання керівних документів.

2. Вихід МКаМО на службу дозволяється тільки при справній матеріальній частині та наявності палива.

3. Для несення служби на МКаМО старшим прикордонного наряду призначається офіцер.

4. Пункти постійного базування катерів можуть обладнуватися плавучим причалом (понтон), який встановлюється з таким розрахунком, щоб під кілем глибина була не менше 1,5 метра, виключалось тертя корпусу катера.

5. Причали з катерами охороняються прикордонними нарядами приказів.

6. Забезпечення МКаМО паливо-мастильними матеріалами здійснюється цією службою.

7. Паливний резервуар зовні фарбується фарбою, закріплюється на фундаменті, перед навігацією внутрішня частина резервуару чиститься, фарбується і готується до приймання палива.

8. На катерах, де командирами призначаються мічмани, ведеться катерний журнал, в якому відображається прикордонна служба.

9. Будуть оцінюватися заходи протидії корупції разом з іншими правоохоронними органами.

10. Надалі по фактах порушень кордону порушник кордону встановлювався дізнавачем в процесі наступних слідчих дій.

Завдання 4.25. Знайдіть помилки, пов'язані з невдалим використанням пасивних конструкцій, та інші хиби.

1. Ці речі не можуть купуватися кожен день, як їжа. 2. Ваш купон повинен бути повернутий на протязі 5 днів. 3. Братом почищене взуття. 4. Майже усі наші пари проводяться у першому учбовому корпусі. 5. Об'єм інформації недопустимий для вивчення студентами. 6. До Польщі був відправлений ди-

пломант для укладання угоди. 7. Як правильно оцінити те, що написано курсантами? 8. Всі студенти, які були показані по телевізорі, присутні сьогодні. 9. Доповідь виголошена Юрієм Зінченко. 10. Листи приймаються щоденно. 11. Мною зароблені гроші. 12. Його побито міліціонером. 13. Дорога викладена робітниками. 14. Ці фрази важко сприймаються слухачами. 15. Мною відвідуються факультативні заняття по четвергам. 16. Роботу виконано курсантом.

Завдання 4.26. Відредагуйте речення.

1. Будинок заселяється у вказаний термін згідно домовленості. 2. Інструкція виконується працівниками відділу на належному рівні. 3. Інформація приймається до уваги і передбачається, що вона буде врахована. 4. Підготовка конференції здійснюється згідно положення. 5. Любі проблеми вирішуються по мірі їх виникнення. 6. Рівень освітлення регулюється в залежності від потреби. 7. Всі інструкції по техніці безпеки приводяться у відповідність до діючого законодавства. 8. У нашій країні посилено ведеться робота по знешкодженню організованої злочинності. 9. Виплата заробітної плати буде продовжуватися до сімнадцяти годин. 10. В нові будинки жителями вже давно завозиться мебель, облаштовуються квартири, перевозяться домашні речі.

4.3. Дієслівні форми у науковому мовленні

Дієприкметник у науковому мовленні. Значні проблеми під час перекладу текстів наукового стилю спричиняє дієприкметник, який активно уживаний у текстах наукового стилю російської мови. В українській мові активні дієприкметники теперішнього часу, які утворюються від дієслів 1-ї і 2-ї дієвідміни, обмежені щодо утворення й використання. У сучасній мові функціонують тільки ті дієприкметники, які втратили дієслівні ознаки й перейшли до класу прикметників.

Найбільше порушення норм допускають щодо активних дієприкметників теперішнього часу. Природно в українській мові звучать віддієслівні прикметники із суфіксами *-уч(-юч)*,

-ущ(-ющ), -ач(-яч): “Під лежачий камінь вода не тече” (Н. тв.). *Обтяжуючі або пом’якшуючі обставини* – не суперечить нормам української мови (може бути і **обтяжливі**).

Б. Антоненко-Давидович зауважує, що у церковнослов’янській мові активні дієприкметники були поширені, але пізніше – в українській мові – вони поступились часто вживаним дієприслівникам, наприклад: *“Прошу тебе, не заморозь мене, не так же мене, як мужа мого, з походу йдучи (идущего), коня ведучи (ведущего), коня ведучи і зброю несучи (несущего)*. Чи не ближче буде до істини сказати: активні дієприкметники теперішнього й минулого часу не є властивістю сучасної української мови⁴.

Більшість із таких дієприкметників прийшли в нашу мову штучно як російські кальки: *Він підняв лежачу на підлозі монету*. Характерна ознака цих запозичень у російській мові – акцент на переважній дієслівності, тобто процесуальності. Натомість український контекст далеко не завжди потребує цієї дієслівності, а якщо й потребує, то тоді такі форми передають підрядним реченням:

Працюючи на заводі робітники – робітники заводу.

Робітників, перевиконуючих план, премійовано – робітників, що перевиконують план, премійовано.

“Сражающийся Вьетнам”. – “В’єтнам бореться”.

“Народ, сражающийся за свою незалежність, непобедим”. – “Народ, що бореться за свою незалежність, непереможний”.

Загалом **активні дієприкметники доцільно замінювати так:**

1) підрядним реченням: *поважаючи себе людина – людина, яка себе поважає;*

2) прикметниками: *вимірюючий прилад – вимірювальний прилад; гальмуючий прилад – гальмівний прилад; багатообіцяючі слова – обнадійливі слова; зростаючий тиск – щораз більший тиск;*

3) дієприкметником: *відстаюча країна – відстала країна;*

⁴Антоненко-Давидович Б. Як ми говоримо? Київ : Книга, 2010. С. 142–144.

4) іменником або іменником-прикладкою: *багато мітингуючих – багато мітингувальників; несуче крило – крило-носій*;

5) перефразуванням: *миючі засоби – засоби для миття*;

6) дієприслівниковим зворотом: *виступаючі депутати зазначили – виступаючи, депутати зазначили*.

Окремо слід указати на особливості перекладу російських конструкцій із дієприкметником *следующий*. Дієприкметник *слідуючий* неможливий в українській мові навіть теоретично, оскільки немає дієслів, від яких він міг би утворитися. Отже, його слід перекладати:

а) словом *наступний* (у часовому й просторовому значенні), порівняймо: *Следующий вариант стандарта использует в качестве среды передачи / Наступний варіант стандарту використовує як середовище передачі*;

б) словом *такий* (перед переліком або поясненням).

Використання дієприслівникових зворотів у наукових текстах. В українській мові порівняно з дієприкметниковими більше дієприслівникових форм. Українська мова часто замінює дієприслівниками віддієслівні іменники з прийменниками *по, при, після*. Слід казати не “*По закінченню роботи треба прибрати своє робоче місце*”, а “*Закінчивши роботу, треба прибрати...*”; не “*Після закінчення звіту я перевірю його ще раз*”, а “*Закінчивши звіт, я перевірю...*”. Перевага дієприслівникових зворотів у їх стислості й динамічності. Пор.: *Коли він ознайомився з поданим документом, він встановив істину. – Ознайомившись з поданим документом, він встановив істину*.

При невмінні користуватися дієприслівниковими зворотами виникають логічні помилки, порушуються синтаксичні норми, а це заважає сприймати текст. Необхідно звернути увагу, що *в основному реченні та підпорядкованому йому дієприслівниковому звороті має бути один діяч: Закінчивши школу (діяч – учень), наша сім'я переїхала (діяч – сім'я). Проходячи по вулиці, його впізнали знайомі (проходячи стосується не знайомих, а того, хто говорить).*

Не можна використовувати дієприслівникові звороти у безособових реченнях, тому що в них немає підмета: Даючи пояснення, йому прийшлося розповісти про всі обставини справи. Проте можна використовувати дієприслівникові звороти у безособових реченнях при неозначеній формі дієслова: Вивчаючи матеріали теми, необхідно пам'ятати, що...; Захищаючи дисертацію, слід пам'ятати, що...

Завдання для аудиторної та самостійної роботи

Завдання 4.27. До калькованих форм доберіть українські відповідники.

І. Бувші учасники, запитуючий курсант, подорожуючий філософ, граючий у шахи, рахуючий прибутки, головуєчий зборами, пануюча думка, знеболюючий засіб, ріжучий інструмент, спрямовуюча рейка, перемігший учасник, кажучий промову, початкуючий поет, хворіючий учень, ворогуючі сторони, постійно діюча комісія, виконуючий обов'язки, доповідуючий на конференції, керуючий відділом, існуюча система, пояснююча записка, командуєчий армією, потопаюча людина, відстаюче підприємство, знаючий спеціаліст.

ІІ. Дестабілізуєчий чинники, відстаючий клас, ведучий архітектор, лікуючі властивості, несуча поверхня, поважаюча себе людина, завідуєчий відділом, копіююча техніка, постійно діюча комісія, заспокоюєчий препарат, бувший директор, працююча людина, оздоровчий ефект, відбілюючий засіб, вимірюючий прилад, оточуюче середовище, слідуюча зупинка, наступаючий Новий рік, вітаємо з наступаючими святами.

Завдання 4.28. Відредагуйте словосполучення та речення, замінюючи невласиві для української мови активні дієприкметники.

1. Головний бухгалтер, зараз вже не працюючий, притягується до цивільної відповідальності. 2. Закон, регламентуючий процесуальні дії... 3. Студент, відповідаючий на запитання. 4. Пред'явлений документ, посвідчуючий особу. 5. Вислухавши виступ нашого командира, ми прийшли до слідуючих

висновків. 6. Погляди виступаючих співпали, особливо по питанню нелегальної міграції. 7. Поїзд, що рухався з високою швидкістю, зробив попереджувачий сигнал. 8. Комп'ютери оснащені запам'ятовуючими пристроями. 9. Зіпсувався вимірюючий прилад. 10. Академії потрібен знаючий курсант. 11. З ладу вийшов гальмуючий пристрій. 12. Для студентів нашої групи ця сесія була дуже виснажуюча. 13. Митники вимагали від нас супроводжуючі документи. 14. На екрані з'явився біжучий рядок. 15. Існуючі філософські системи поділяються залежно від різних чинників. 16. На захід запрошено бувших працівників департаменту.

Завдання 4.29. Проаналізуйте речення і відредагуйте.

1. Там, де катаються дорослі, не можуть кататися починаючі діти. 2. Громадянка Пальцева навмисне знищує деревонасадження, безжалісно об'їдаючи їх своєю козою (*з листа*). 3. Батьки повинні приводити дітей в дитсадок чистими й охайними, маючи при собі носову хустку (*з оголошення в дитсадку*). 4. Микитюк працював у конторі біжучого ремонту (*із судового документа*). 5. Увага! На період спалаху грипу всі температурячі хворі обслуговуються в першому кабінеті (*з оголошення*). 6. Радіоательє повинно було обслуговувати ваш апарат по гарантії з витікаючими звідси наслідками (*з відповіді*). 7. Доярки ходили поміж рядами корів, вилискуючи спинами (*з газети*). 8. Чому мене принизили, не посилаєте на керівну роботу, маючи вищу освіту (*із заяви*).

Завдання 4.30. Виправте помилки у використанні дієслівних форм.

1. Знаходячись у стані алкогольного сп'яніння, між ними виникла сварка. 2. Намагаючись захистити чоловіка, її свідчення містять суперечності. 3. Підготувавши матеріали для доповіді, доцент був викликаний до начальника кафедри. 4. Ректор академії, будучи на виставці, пояснив... 5. Іванченко, будучи у нетверезому стані, скоїв наїзд на пішохода. 6. Станкевич, будучи вдома того ранку, проводив його на городі. 7. Будучи допитаним як обвинувачений. 8. Розглянувши матеріали цивільної справи за фактом, судом було встановлено... 9. Сте-

ценко неодноразово притягувався до цивільної відповідальності, не виконуючи договірні зобов'язання. 10. Підійшовши до перону, громадянкою Яценко був побачений дипломат. 11. Будучи талановитим хормейстером, Олександр Кошиць в різний час керував хорами Музично-драматичної школи. 12. Дізнавшись про твої успіхи, мені було дуже приємно. 13. Ремонтуючи вчасно техніку, вона буде довше вам служити. 14. Головуючий зборів не погодився з даною пропозицією.

Завдання 4.31. Запропонуйте правильні варіанти речень.

1. Багато хто з виступивших з цього приводу ставали на сторону пенсіонерів. 2. Обіймаючий посаду голови міста усі питання вирішував колегіально. 3. Нарікаючи на своїх дітей батьки забули про своє дитинство. 4. Студенти, прослухавші курс з риторики, отримують значний обсяг знань. 5. Усіх мандруючих маршрутами Карпат чекає маса приємних вражень. 6. Виступаючи промовці домагалися підвищення зарплат. 7. Ростучі в роки інфляції ціни призводять до зубожіння населення. 8. Об'єкт, проектуємий приватною фірмою, отримав найвищу оцінку. 9. Пасажири, купивші квитки, можуть зайняти свої місця. 10. Працюючи в цій галузі першими відчули позитивні результати нововведень. 11. Студенти, пропускаючи лекції, багато втрачають. 12. Бажаючих придбати путівки до моря просимо завчасно подати заяву.

Завдання 4.32. До російських сталих сполучень доберіть українські відповідники. Визначте особливості перекладу дієприкметників з російської мови на українську.

Возрастающий дефицит, вопиющая несправедливость, врожденный талант, всеобъемлющий ум, леденящий ужас, мысленный образ, наводящий вопрос, назревший вопрос, не внушающий доверия, незаконченное образование, неисчерпаемые ресурсы, обезболивающие средства, обесценивающая валюта, окружающая среда, отсутствующий взгляд, подслушивающий аппарат, потерпевший аварию, предшествующий оратор, преобладающее большинство.

Завдання 4.33. Виправте помилки, пов'язані з використанням дієприслівникових зворотів.

І. 1. Розпрощавшись з друзями, на нього чекала робота за комп'ютером. 2. Це перше, що дивує, переглядаючи книжку. 3. Прочитавши цікаву книгу, хочеться поділитися враженнями з іншими. 4. Вивчаючи історію, серце сповнюється болем. 5. Допомагаючи один одному, у нашій групі немає відстаючих. 6. Щоденно тренуючись, нас не покидала віра в перемогу. 7. Прийшовши додому, в мене загубилися ключі. 8. Прибігши до аудиторії, задзвенів дзвінок. 9. Підписавши цю угоду, товари почали надходити регулярно. 10. Склавши літню сесію, на вас чекає практика. 11. Загинувши, Брянський передає естафету Євгенові Чернишу. 12. Отримавши тимчасову картку "Книжкова скарбничка", видавництво надає вам можливість придбати будь-яку книгу зі знижкою.

ІІ. 1. Ознайомившись із станом справ, ректором було змінено розпорядок дня. 2. Повернувшись зі школи, його радісно зустрів пес. 3. Працюючи на посаді адвоката, його не раз охоплював розпач. 4. Прочитавши роман "Століття Якова", на мене найбільше враження справив образ Якова. 5. Працюючи понад десять років, їх об'єднує почуття відповідальності. 6. Прийшовши додому, у мене знову з'явився добрий настрій. 7. Читаючи журнал "Країна", мені спало на думку написати в редакцію. 8. Переглянувши останні повідомлення, його зацікавила інформація з Ізмаїла. 9. Придбавши квитки до театру, нас охопила радість. 10. Шукаючи той будинок, нас застала ніч. 11. Придбавши автомобіль, він потребує відповідного оформлення в ДАІ. 12. Перегортаючи сторінки підручника, нас зацікавив розділ з історії риторики.

Завдання 4.34. Прочитайте речення і назвіть їхні недоліки. Запропонуйте варіант виправлення.

І. 1. Враховуючи складну обстановку в країні та досвід охорони і оборони південно-східних ділянок державного кордону, розроблено нові моделі підготовки слухачів та курсантів.

2. Регулярно проводиться стажування в навчальних закладах зарубіжних прикордонних відомств США, Канади,

Франції, Німеччини, Польщі, Угорщини, Туреччини та інших країн.

3. Ці чинники мають вимірюватися та аналізуватися за допомогою періодичних соціологічних та анкетних досліджень.

4. На сучасному етапі ефективне функціонування прикордонного патруля забезпечуються в тому числі й фахівцями-кінологами.

5. Служба була створена 4 серпня 1970 року Олександром Гамільтоном як Служба митних суден.

6. Починаючи з 1910 й до тепер академія має постійне місце розташування – Нью-Лондон.

7. Говорячи про сам процес підготовки, варто зауважити, що курс навчання курсантів триває 4 роки.

8. О. Даниленко, здійснюючи вивчення особливостей військової освіти США, зазначає...

9. Таким чином нами були проаналізовані основні напрями досліджень.

10. Прикордонна безпека може розглядатися як форпост системи НБ від сучасних загроз.

II. 1. Його мета була така: викрадення автомобіля, перехити кордон, влаштування на роботу, заняття злочинним промыслом.

2. Обманути охоронців кордону намагався мешканець Молдавії, який на власному “Мерседесі”, який мав причеп, повертався з Угорщини додому.

3. Проти того підприємця, що порушив законодавство, за даними СБУ, треба, щоб порушили кримінальну справу.

4. Тоді життю і здоров’ю слідчого загрожувала небезпека з боку особи, сильнішої фізично, і тому його дії згідно з чинним законодавством були правомірними.

5. Ситуація, яка склалася у с. Заточчя Івано-Франківської області, коли старший прикордонного наряду Бойчук С. Я. намагався затримати мешканця цього села, що був нетверезий і так як не зважав на попередження, то довелося застосувати силу.

6. Ці погляди щодо поняття ситуації не мають між собою протиріч щодо сукупності обставин і умов, передують вчиненню протиправних дій.

Питання для самоконтролю

1. Які ви знаєте синтаксичні норми?
2. Яку роль відіграє порядок слів у реченні?
3. Чи використовують у науковому стилі інверсію? Наведіть приклад.
4. Назвіть основні правила координації присудка з підметом.
5. У чому полягають складні випадки керування? Наведіть приклади.
6. Який тип речень найбільш поширений у науковому стилі?
7. Як потрібно вживати дієслівні форми на *-но*, *-то*?

Тема 5

ПУНКТУАЦІЙНІ НОРМИ У НАУКОВОМУ МОВЛЕННІ

*Мудровоно пишуть тільки про
те, чого не розуміють.*

В. Ключевський

5.1. Основні пунктуаційні правила

Пунктуаційні норми – це правила використання розділових знаків. Пунктуаційними помилками є:

пропуск потрібного розділового знака;

вживання зайвого знака;

невиправдана пунктуаційними правилами заміна одного знака іншим;

неправильна послідовність розділових знаків при їх сполученні;

перенесення знака в інший рядок.

Кому потрібно ставити у таких випадках:

1. Для виділення звертань і пов'язаних із ними слів: *Товаришу полковнику, група готова до проведення заняття.*

2. Після стверджувальних слів *так, гаразд, аякже, авжеж* та ін.: *Так, ми отримали Вашого листа.*

3. Для виділення вставних слів і словосполук звичайно, зрозуміло, правда, напевно, безперечно, імовірно, справді, дійсно, може, можливо, здається, мабуть, на жаль, на щастя, на диво, кажуть, по-моєму, на думку (когось), навпаки, по-перше, насамперед, передусім, нарешті, отже, бачиш, без-

сумнівно, безумовно, видно, власне, далекі, до речі, звісно, зрозуміло, либонь, між іншим, мовляв, вочевидь, очевидно, певна річ, щоправда, а власне, а втім: Безперечно, це була продуктивна зустріч.

До вставних належать і слова **насамперед** і **зокрема**. При відокремленні переважно виділяють не саме слово, а цілу конструкцію з ним: *У членів делегації виникло багато запитань, **насамперед** пов'язаних із проблемами в гуманітарній політиці.* На початку речення слово **зокрема** не відокремлюють: *Засідання розпочали досить ефективно. **Зокрема** питання порядку денного дискусій не викликало.*

Слова **однак** і **проте** вставні лише тоді, коли вони стоять у середині речення: *Усіх потерпілих, **однак**, негайно вивезли з місця події.* На початку речення вони виступають як протиставні сполучники сурядності, тому після них коми не пишемо: ***Однак** будемо вважати, що це найкращий варіант ділової угоди.*

4. Для виділення прикладок, у тому числі із початковими словами **як, тобто (себто, цебто), або** (у значенні **тобто**) тощо: *Я, Губенко Олена Володимирівна, студентка 501-ї групи (з автобіографії); Орфографію, **або** правопис, повинен знати кожен.*

5. Для виділення зворотів, що обмежують або уточнюють зміст усього речення з початковими словами **крім (опріч), за винятком, особливо, включаючи, замість, навіть, зокрема, на відміну від, часом і под.,** якщо є інтонаційне відокремлення: ***Окрім** свідків, потрібно було опитати і потерпілих.*

6. Для відокремлення (з метою спеціального наголошення, підкреслення комунікативної ваги в реченні) обставини з прийменниками **незважаючи на, починаючи з, закінчуючи, наперекір, (у-)всупереч, (у-)внаслідок, завдяки, залежно від, згідно з, відповідно до, у зв'язку з, за наявності, за браком, за відсутністю, на відміну від, за згодою, на випадок:** *Ми виконали поставлене завдання, незважаючи на труднощі.*

7. Для відокремлення обставини з уточнювальним значенням. Уточнювальні конструкції можна приєднувати за допомо-

гою слова **переважно**: *У місті багато заробітчан, переважно із сільської місцевості.*

8. Між однорідними членами речення: *Укріплення городів у Галицько-Волинському князівстві складались з валів, ровів, заборол, стін, веж тощо.*

Не відокремлюємо:

а) слова, подібні до вставних слів і словосполук, але які не можна замінити такими безсумнівно вставними словами й реченнями, як *звісна річ, мабуть, скажімо, це правда, я впевнений (гадаю, думаю), як мені здається: Говорити треба не взагалі, а конкретно; Нарешті роботу закінчено; Ці зауваження були зроблені до речі; Мені була відома річ, яку показав слідчий.*

б) якщо сполучник **а (але)** стосується вставного слова **а власне, а втім**: *Чи не слід нам зупинитись, а власне, залишитися тут до ранку; А втім, хто його знає, може, й до нас сьогодні зайдуть офіцери;*

в) слова, які не є вставними: *адже, буквально, все ж таки, все-таки, до того ж, за традицією, майже, між тим, мовби, навіть, наче, начебто, немов, немовби, немовбито, неначе, ніби, нібито, от, приблизно, принаймні, при тому, тим часом, у кінцевому підсумку, як-не-як, якби, якраз, згідно з.*

У складному безсполучниковому реченні кому ставимо:

для відокремлення речень, що входять до безсполучникового складного речення: *Прикордонна сторожа несла службу у дві лінії: перша складалась переважно з піших людей, а друга – з об'їждчиків.*

У складному сурядному реченні кому ставимо:

1) для відокремлення речень з єднальними сполучниками **і, й, та** (у значенні **і**): *Помітивши неприємателя, сторожові козаки відразу подавали умовний сигнал, і табір умить зупинявся;*

2) для відокремлення речень із протиставними сполучниками **а, але, та** (у значенні **але**), **проте, зате, однак**: *У відділі охорони кордону об'єднано прикордонну службу, прикордонний контроль та кінологічну службу, а також зменшено кількість посад матеріально-технічного забезпечення;*

3) для відокремлення речень із розділовими сполучниками **або, чи, або... або, чи... чи, то... то, чи то... чи то, не то... не то, хоч... хоч**: *Ті сторожові судна, що до цього часу входили до складу військово-морського флоту, або передавали у розпорядження корпусу прикордонної сторожі, або перевозили до складу нової флотилії.*

У складнопідрядному реченні кому ставимо:

1) коли підрядну частину відділяємо від головної незалежно від її позиції: *В оборонно-сторожових фортецях стояли невеликі гарнізони, котрі періодично змінювались;*

2) якщо підрядне речення стоїть після головного й поєднується з ним сполучниками підрядності **тому що, через те що, завдяки тому що, незважаючи на те що, внаслідок того що, в міру того як, з тих пір як, подібно до того як, так що** (кому пишемо або перед сполучником, або в середині його, залежно від змісту): *У приморських місцях постійно перебували так звані “морські стражники”, тому що на них покладалась ті ж завдання, що й на сухопутних ділянках;*

3) щоб відокремити неповні підрядні речення, які приєднують до головного сполучниками **як, мов, немов, ніби, як ніби, мовбито немовбито** й ін.: *На прикордонну службу покладалось таке важливе завдання, як створення прикордонних сил і засобів попередження Війська Запорозького та населення України про вторгнення ворога й організацію йому відсічі;*

Крапку з комою пишемо:

1) для зазначення межі між низкою незалежних речень: *4-й Київський прикордонний округ об'єднував п'ять бригад: Сandomирську, Томашівську, Волинську та Хотинську; 5-й Одеський прикордонний округ об'єднував чотири бригади: Скулянську, Ізмаїльську, Одеську, Кримську й особливий Керченський відділ;*

2) між самостійними за змістом частинами безсполучникового речення: *На асигновані державою кошти продовжували облаштовувати прикордонні об'єкти; у складі прикордонної флотилії було відремонтовано парові катери “Сокіл” і “Чайку”.*

Двокрапку ставимо:

1) якщо в безсполучниковому складному реченні наступне розкриває зміст попереднього речення: *Уже в княжі часи охороні рубежів держави надавалось виключного значення: її розглядали як одну з найважливіших державних функцій;*

2) між двома реченнями, якщо в першому є слова *бачити, дивитись, чути, розуміти* й т. ін., які попереджають про викладання певного факту в наступному реченні: *Остан Дашкевич розумів: необхідно утримувати на Дніпрі кілька тисяч козаків, щоб вони охороняли кордон від татар;*

3) після узагальнювального слова (*таке, такі, все, всі, вони, ніде, ніхто, ніщо, ніколи, завжди, всюди, скрізь*) перед однорідними членами речення: *Уже у ХІХ ст. в охороні кордону у формі прикордонного нагляду більш чітко викристалізуються два види служби: розвідувальний та вартовий;*

4) перед словами *а саме, як-от, наприклад*, що йдуть після узагальнювального слова, пишемо кому, а після них – двокрапку: *До складу окремого контрольно-пропускного пункту можуть входити інші підпорядковані йому структури, як-от: контрольно-пропускні пункти, відділення прикордонного контролю і контролерські пости (з Положення про орган охорони державного кордону ДПСУ).*

Тире пишемо:

1) між підметом і присудком, де немає дієслова-зв'язки: *Україна – європейська держава;*

2) перед *це, (це є), оце, то, або* (у значенні *тобто*), *ось, тобто* (це означає, що присудок виражено іменником у називному відмінку або неозначеною формою дієслова): *Орган охорони державного кордону – це оперативно-службова та адміністративно-господарська ланка Державної прикордонної служби України, яка безпосередньо виконує завдання щодо забезпечення недоторканності державного кордону України (з Положення про орган охорони державного кордону ДПСУ);*

3) на місці пропущеного члена речення (присудка), якщо він стоїть у кінці речення й перед ним можна, не змінюючи змісту, поставити *а саме*: *Польський король Сигізмунд II Ав-*

густ у 1572 р. видав універсал про формування загону запорізьких козаків – реєстрове козацтво;

4) між реченнями, що входять до безсполучникового складного чи складносурядного речень, якщо у другому подано висновки або наслідок дії першого: *1868 року визначили межі територіальних вод – так було зроблено першу спробу організації постійного спостереження за морським кордоном Чорного моря;*

5) після однорідних членів перед узагальнювальним словом: *Збройний захист, оборона державного кордону та боротьба з контрабандою – таким було основне призначення Окремого корпусу прикордонної сторожі;*

6) після однорідних членів, якщо узагальнювальне слово стоїть перед ними, а після однорідних членів речення не закінчується: *Прикордонну сторожу: бригади, півбригади і роти – було об'єднано в особливі частини.*

5.2. Пунктуаційне оформлення рубрик у наукових роботах

Для належного оформлення наукових робіт важливе значення має розміщення елементів тексту в певній послідовності, як переліку понять, визначень, положень тощо. **Рубрикування** (рубрика – від лат. *rubrika*) – це розділ, підрозділ, графа; заголовок, написаний червоною фарбою, утворено від *ruber* – червоний⁵. Оформлення рубрик вимагає певної майстерності, знань пунктуаційних, орфографічних і стилістичних норм.

Для чіткого позначення логічної і змістової підпорядкованості одного положення іншому, як правило, використовують систему нумерованих, літерних і графічних позначень, що має відповідати відповідним правилам уживання нормативних розділових знаків. Ці позначення можуть бути внутрішньоабзацними чи абзацними.

⁵ Словник іншомовних слів / укладачі С. М. Морозов, Л. М. Шкарапута. Київ : Наукова думка, 2000. С. 508.

Внутрішньоабзацні – це знаки письма, що розташовують елементи тексту в межах одного абзацу. **Абзацні** розділові знаки передбачають розміщення кожного перелічуваного елемента з відповідним відступом.

Під час оформлення внутрішньоабзацного перерахування використовують малі літери української абетки чи арабські цифри з дужкою, що їх закриває. При переліку перше слово пишуть з малої літери, після кожного положення ставлять кому або крапку з комою (залежно від ступеня логічної єдності рубрик тексту), перед перерахуванням уживають двокрапку. Наприклад:

Множинними іменниками є: а) географічні назви: Барановичі, Ясси, Суми, Ромни; б) парні предмети: ножиці, двері, обценьки, ворота; в) назви речовини, матеріалу у сукупності (вершки, пожитки, дріжджі), залишки речовини (висівки, жмаки, помії); г) сукупність грошових сум: гроші, ресурси, кошти, фінанси; д) тривалі проміжки часу: канікули, жнива (з підручника).

Картки на твори того самого письменника розміщують в такому порядку: 1) зібрання творів; 2) вибрані твори; 3) збірники підготовчих робіт, документів і листів; 4) окремі твори та тематичні збірники; 5) бібліографії творів цього автора; 6) література про автора (В. Лесин).

Оформлення абзацного переліку, тобто кожную рубрику починають з нового рядка, використовують цифрову або літерну нумерацію, в окремих випадках рубрики перерахування взагалі не нумерують. Тоді перед кожною новою рубрикою можна ставити тире. Абзацно виділені елементи переліку відділяють один від одного крапкою з комою чи крапкою.

Правила вживання розділових знаків при абзацних рубриках такі:

малі літери, що нумерують рубрику, не можна використовувати без дужок;

після малих літер і арабських цифр з дужками не можна ставити крапку;

римські цифри і великі літери слід вживати без дужок;

після великих літер і римських цифр, використаних у текстах при перерахуванні, ставлять крапку;

при рубрикації за допомогою цифр і літер з дужками частини тексту слід членувати або комами, або крапкою з комою (крапку в цьому разі ставити не рекомендують, її ставлять у кінці рубрик, оформлених за допомогою букв і цифр без дужок);

з великої літери можна починати текст рубрик, оформлених цифрами і буквами з крапками, з малої – тексти з дужками.

Це можна проілюструвати такими прикладами:

А. Іноді словесники пропонують учням написати твори на літературну тему і роботи художнього характеру (вони не обов'язкові для всіх учнів). Серед таких робіт виділяють:

а) твори на уявлення (“Як створювався “Заповіт” Т. Шевченка”, “Мій улюблений літературний герой, якому б я поставив пам'ятник”, “Картина степу за новелою М. Коцюбинського “Інтермецо” в моїй уяві”, “Звукові та слухові поетичні образи, які виникають в моїй уяві під час читання збірки П. Тичини “Сонячні кларнети”);

б) літературні щоденники, листи (“Лист улюбленому письменнику”, “Сторінки щоденника”);

в) вірші, художні етюди, короткі оповідання, новели про улюблених героїв і письменників (В. Цимбалюк).

Б. Зробивши свій вибір у бізнесі, ми повинні для себе чітко з'ясувати:

1) який статус має структура, до якої ми збираємось увійти;

2) скільки грошей (місцевої валюти) вкладає кожен з партнерів;

3) хто що робитиме і як ця робота оплачується на ринку;

4) що станеться, якщо між партнерами виникне незгода й вони змушені будуть розійтися (П. Яцик).

В. План до твору “Образ князя Ігоря як захисника Руської землі в поемі “Слово о полку Ігоревім” такий:

Вступ. “Слово о полку Ігоревім” – поетична розповідь про похід князя Ігоря проти половців.

Основна частина. Князь Ігор – мужній захисник Руської землі.

1. Ігор, новгород-сіверський князь, – оборонець Руської землі, відданий батьківщині воїн.

2. Безстрашність і рішучість князя Ігоря.

3. Ігор – хоробра і благородна людина.

4. Честолюбство і самовпевненість князя – основна причина поразки його дружини.

5. Ставлення автора до Ігоря.

Висновок. Чим близький і дорогий нам герой давньоруської поеми (В. Цимбалюк).

Отже, нормативне оформлення рубрик у наукових дослідженнях потребує навичок вираження думки в писемній формі наукового мислення, ґрунтовної обізнаності з пунктуаційними нормами.

Завдання для аудиторної та самостійної роботи

Завдання 5.1. Поясніть пунктуацію простих ускладнених та складних речень у тексті про історію розвитку прикордонної охорони в Україні.

I. Історичний відлік ратної праці та звитяг охоронців рубежів України необхідно розпочинати з часів, коли на східноєвропейських землях виникла могутня держава – Київська Русь. Оборону і захист своїх територій східні слов'яни організовували, будуючи **горо**ди. У той же час було створено ще одні оборонні споруди – так звані “змієві вали”.

У Київській державі кордони укріплювали, створюючи систему сторожових міст, міст-фортець по річках Десні, Остру, Трубежу, Сулі і по Стугні. Ярослав Мудрий після перемог над печенігами просунув свої кордони на південь і провів фортифікацію по лінії ріки Рось. Галицько-Волинське князівство свої рубежі також охороняло за рахунок будівництва міст-фортець, які й були основною перепорою на шляху ворога.

Укріплення городів складались з валів, ровів, заборів, стін, укріплених воріт, веж тощо. За оборонні споруди могли служити й княжі двори, що були добре укріплені, а також церкви та

монастирі. У городи, у випадку небезпеки, збирались усі жителі навколишніх поселень. Вони обороняли стіни, стріляли з луків і кидали каміння. А коли залога була не сильною, то могли й “вилізти” з города і перейти у наступ на обложників.

Також широко використовували у Київській Русі систему штучних перепон. На проїжджих дорогах у місцевостях, де не було лісів, улаштовували “зустрічні ворота”. Для їх охорони будували земляні городки, укріплення з баштами, оточені ровами з водою. На підступах до укріплення влаштовували надовби, розкидали рогульки. Біля річкових переправ зводили забої – ряд кілля, забитий поперек усієї річки, перекопували броди тощо.

У княжі часи було створено також справжні прикордонні системи укріплень. На кордоні від степу будували величні фортифікації – довгі лінії валів з частоколами й іншими оборонними засобами, що сполучували прикордонні городи в одну монументальну оборонну систему. Побудова кількох оборонних рубежів з продуманою системою фортець, валів, сигнальних веж зробила майже неможливим раптові вторгнення печенігів.

В оборонно-сторожових фортецях стояли невеликі гарнізони. Їхнім завданням було попереджувати сусідні городки-фортеці про наближення ворога. Засобом оповіщення були димові багаття. Сигнал передавали від гарнізону до гарнізону і за короткий час він досягав самого Києва. У приморських місцях, крім того постійно перебували так звані “морські стражники”, на яких покладалось ті ж завдання, що й на сухопутних ділянках. Виставлення дозорів було досить ефективним. Сторожова служба давала таким чином головним військовим силам можливість приготуватися до удару у відповідь.

З початком процесу феодальної роздробленості єдина, централізована структура охорони кордону розпадається. Охорона територій ведеться переважно старим способом – за допомогою системи фортець, котрі оточували центр князівства. А з часу підкорення руських князівств монголо-татарами і таку форму захисних споруд було заборонено, тому що її почали розцінювати як вияв зрадницьких намірів.

Таким чином, уже в княжі часи охороні рубежів держави надавалось виключного значення. Служба з охорони кордону мала військово-оборонний характер, її метою був захист країни від вторгнення сусідів, особливо кочовиків. Охорона кордону здійснювалась лише на торгових шляхах, дорогах і найбільш вірогідних напрямках руху ворога. Значних успіхів вона досягла з розвитком будівництва фортифікаційних споруд.

II. У боротьбі проти власного феодального гніту і гніту іноземних загарбників український народ створив свою військову силу – козацтво, центром якого з XVI ст. стала Запорізька Січ.

Це була військово-демократична республіка з військовою, адміністративно-політичною та судовою владами. Козацька військова адміністрація контролювала всі сфери діяльності республіки. Одним із найважливіших завдань військової адміністрації паланки була організація прикордонної та гарнізонної служб. На прикордонну службу покладалось таке важливе завдання, як створення прикордонних сил та засобів попередження Війська Запорозького і населення України про вторгнення ворога й організація йому відсічі. Прикордонна варта складалась з форпостів, які виділялися з куреня і мали у своєму складі 50 чоловік. Серед форпостів була сторожова кінна служба, так звана запорізька фігура. В її складі було 4–5 козаків, один яких постійно чергував на спеціально спорудженій вишці (“фігурі”). “Фігури” споруджували на пагорбах. Висота цієї споруди досягала 6–8 метрів. Дальність нагляду у степу з фігури сягала 20 кілометрів. Якщо черговий на вишці козак бачив противника, він підпалював суху траву чи очерет, швидко спускався вниз і з товаришами на конях попереджав форпост про наближення ворога. Вогонь на “фігурі” був сигналом про наближення ворога. Таким чином, за короткий термін попередження про наближення ворога отримувало все Військо Запорізьке.

Завдання 5.2. Поставте, де потрібно, розділові знаки, поясніть пунктуацію. Відредагуйте мовностилістичні помилки.

I. Найбільш доцільними формами взаємодії, як показує практика є добре налагоджена система обміну інформацією

про оперативну обстановку, її характерні зміни, про появу контрабандистів і можливих співучасників; їхній виїзд до інших країн, областей про переміщення контрабандного товару; про нові способи скоєння злочинів; про хитрощі й маскуванню вживані контрабандистами і особами, залученими до цієї злочинної діяльності; належне виконання запитів що надходять і окремих доручень про документування фактів придбання, виготовлення, розкрадання, переміщення, зберігання і збуту предметів контрабанди; про встановлення візуального спостереження за суб'єктами, що розробляються обмін джерелами з маршрутними можливостями між оперативними підрозділами правоохоронних органів.

II. Одним із складних питань взаємодії є взаємодія під час перевірки інформації про злочини. Як правило на початковому етапі оперативної розробки, яку проводять оперативні підрозділи СБУ, посадові особи митних органів, які проводять дізнання, не лише не знають про неї, а й про проведену реалізацію нерідко можуть дізнатися лише після надходження до них матеріалів порушеної кримінальної справи. Така практика на наш погляд є невірною і говорить лише про неналежну організацію взаємодії між відповідними органами.

III. На основі чіткого розмежування функцій повинна бути розроблена методика взаємодії та координації служб МВС, СБУ митної служби, податкової адміністрації, прокуратури при плануванні проведення спільних операцій.

Завдання 5.3. Поставте, де потрібно, розділові знаки; поясніть недоцільність вживання окремих розділових знаків. Відредагуйте мовностилістичні помилки.

I. Захист морських прикордонних просторів України продовжувала забезпечувати Морська охорона ДПСУ. Між тим відповідно до Концепції розвитку відомства та з урахуванням існуючих викликів і загроз на морі у 2011 році опрацьовано основні погляди щодо реформування Морської охорони Державної прикордонної служби України. Основними напрямками діяльності стають розвиток системи отримання упереджувальної інформації, щодо протиправної діяльності; удосконалення

системи висвітлення надводної обстановки; розроблення та перехід на нову організаційно-штатну структуру Морської охорони, оптимізація системи управління; оновлення та модернізація корабельно-катерного складу; удосконалення професійної підготовки персоналу насамперед органів управління та корабельно-катерного складу перехід на підготовку персоналу із взаємозамінних (споріднених) спеціальностей.

II. У 2011 році продовжувалася системна робота зі створення сучасної моделі охорони морської ділянки державного кордону та суверенних прав України в її В(М)ЕЗ. Опрацьовано пропозиції та варіанти застосування сил Морської охорони з урахуванням обмеженого фінансування, технічного стану кораблів катерів, наявних пально-мастильних матеріалів погодних умов. В основу моделі покладено цілодобовий моніторинг обстановки, із застосуванням усіх доступних джерел.

III. З метою забезпечення надійної охорони В(М)ЕЗ України, спеціальним угрупованням різнорідних сил і засобів Морської охорони, що діє на базі Севастопольського загону Морської охорони протягом 2011 року здійснено 18 виходів у економзону тривалістю 129 діб, розпізнано 268 суден, опитано капітанів 82 суден за межі В(М)ЕЗ видворено три іноземних рибальських судна.

IV. На виконання Указу Президента України спільно з Міністерством промислової політики України, опрацьовано проєкт Державної цільової програми розвитку кораблебудування на період до 2035 року. Прикордонним відомством продовжено роботу з планового скорочення корабельно-катерного складу у якого закінчилися встановлені терміни служби, а витрати на ремонт перевищують доцільність подальшого утримання. Скорочення застарілих зразків техніки, дає змогу доукомплектувати особовим складом діючі екіпажі звільнити причали, поліпшити екологічну ситуацію у місцях базування, перерозподілити обсяги витрат на пально-мастильні матеріали, та кошти на ремонт і підтримання технічної готовності кораблів та катерів. Завдяки вжитим заходам, Морською охороною забезпечено безаварійну експлуатацію корабельно-катерного складу в 2012 році.

Завдання 5.4. Поясніть пунктуацію простих ускладнених та складних речень у тексті. Де потрібно, виправте мовностилістичні та пунктуаційні помилки.

Об'єктом прикордоннології є світ прикордонного як сукупність багаточисленних об'єктів і предметів, процесів і явищ, пов'язаних з державним кордоном.

Становлення поглядів та ідей про державний кордон та прикордонну діяльність пройшло тривалий шлях еволюції від окремих суджень про кордон як особливе суспільне явище і його значення в житті держави, до систематизованої, класифікованої сукупності знань тобто цілої низки теорій і концепцій.

Предметом прикордоннології виступають основні елементи, їх взаємозв'язки, а також прикордонна сфера суспільства і прикордонна сфера держави. У центрі предметної області знаходиться Державна прикордонна служба та її органи, які формують і реалізують державну прикордонну політику. Необхідність та актуальність знань, які надає прикордоннологія обумовлена тим, що проведення реформи державного управління в Україні та низка інших заходів, в тому числі і в галузі безпеки країни, які безпосередньо впливають на Державну прикордонну службу України та інші органи виконавчої влади, що є суб'єктами інтегрованого управління кордонами, які в свою чергу забезпечують систему безпеки особистості, суспільства і держави.

Корінні внутрішньодержавні зміни, соціально-економічна ситуація в країні, умови формування правової держави, нові зовнішньополітичні та міжнародно-правові реалії, які істотно вплинули на зміст діяльності Державної прикордонної служби України по забезпеченню прикордонної безпеки, і стало цілком очевидно, що без надійного правового фундаменту безпеку держави у прикордонній сфері гарантувати не можна.

Активний розвиток законодавчої бази, що регулює суспільні відносини, пов'язані із захистом Державного кордону України, його охороною, порядком залучення до даної діяльності громадян і перетину кордону особами, транспортними засобами та вантажами, охороною континентального шельфу,

виключної (морської) економічної зони, морських біологічних ресурсів, і вимагає науково-практичного осмислення.

Законодавство у цій галузі має забезпечити максимально повне і безпосереднє регулювання відносин у сфері забезпечення прикордонної безпеки у органах державної влади та інших державних органах, утворених відповідно до Конституції.

На даний час в Україні проходить процес формування нових законодавчих засад забезпечення прикордонної безпеки – найважливішої складової державної безпеки. Використання накопиченого досвіду правового регулювання діяльності ДПСУ загалом, має як позитивну, так і негативну складову (усе не може бути ідеальним). Обов'язкова умова якісного реформування системи органів виконавчої влади в галузі забезпечення безпеки держави є оптимізація системи, забезпечення мінімальних витрат на досягнення поставленої мети.

Таким чином, кордон – це особлива категорія і ще довго на ньому буде затребувана людина в погонах, яка виконує правоохоронні функції відповідно до законодавства країни та з використанням науково обґрунтованих підходів до такої діяльності.

Питання для самоконтролю

1. Назвіть основні правила вживання коми.
2. Коли треба ставити кому у простому та складному реченнях?
3. У яких випадках потрібно ставити тире?
4. У яких випадках у наукових текстах потрібно ставити двокрапку?
5. Які розділові знаки можна вживати у безсполучниковому реченні?
6. Які ви знаєте основні вимоги до рубрикування наукових текстів?

Тема 6

НАУКОВИЙ ТЕКСТ

*Справжнє красномовство не
потребує ні церковного дзвону,
щоб скликати народ, ні поліції,
щоб підтримувати порядок.*

Емерсон

*У науці краще читати
найновіші праці, в літературі –
найдавніші.*

Е. Булвер-Літтон

6.1. Нормативні параметри наукового тексту

Основною метою наукового мовлення є створення тексту. **Текст** – це синтаксична одиниця, що складається із речень різних типів і характеризується специфічними мовними засобами залежно від стилів мови. Це унікальне мовленнєве ціле певного оригінального чи перекладного наукового твору, яке функціонально допомагає виявити задум автора, об'єктивоване в писемній формі і характеризується завершеністю, жанровою етикетністю та відповідністю нормам літературної мови.

Текст завжди співвідноситься з комунікативною ситуацією та автором й адресатом, суб'єктом мовлення і його партнерами комунікації. Наукові тексти орієнтовані на читача-професіонала, підготовленого до сприйняття інформації.

Наукові тексти відповідно до функціонального призначення поділяють на такі види:

оглядовий текст – забезпечує наукове обґрунтування предмета дослідження, установлює межі цього дослідження, показує ступінь невивченості його окремих складових (у дисертаціях та статтях – огляд стану вивчення проблеми дослідження);

методологічний текст – слугує для вмотивування та опису специфіки методології проведеного дослідження. Наприклад: Це дозволило класифікувати поняття в 4 групи. Виділимо поняття, які увійшли до складу кожної групи;

емпірико-фактологічний текст – містить опис фактологічної бази дослідження, класифікації й узагальнення фактів у конкретному дослідницькому контексті. Наприклад: Як засвідчили результати констатувального зрізу...

теоретичний текст – подає теоретичні аспекти предмета дослідження. Наприклад: Вивчення й аналіз наукової літератури дозволяє говорити про різні думки щодо...

пояснювальний текст – розкриває основні положення, містить різні примітки і тлумачення понять, таблиць, формул, рисунків тощо;

додатковий текст – подає анкети, тексти завдань, рисунки, графіки, статистичний матеріал як додаткові докази наукових положень. Такий текст розміщують у додатках до наукової роботи;

науковий текст мішаного типу – йому властиві ознаки різних видів наукових текстів (теоретичного з елементами оглядового, емпірико-фактологічного або пояснювального текстів). Наприклад, це можуть бути висновки до дисертаційної роботи.

Змістом наукового тексту є наукове знання, якому притаманні онтологічність, методологічність, аксіологічність, комунікативність. Цими самими ознаками характеризується і науковий текст. Його зміст відображає певну часову послідовність різноманітних фактів, подій і думок.

Науковий текст неможливо створити без попередньо зібраного матеріалу, проведення певного (констатувального, формувального) дослідження, обдумування фактів. В іншому

разі текст нагадуватиме огляд, реферат і виконуватиме лише інформативну, а не дослідницьку функцію.

Серед принципів укладання наукових текстів можна виділити такі:

принцип *змістової насиченості*, що полягає в новизні професійно орієнтованої інформації, її пізнавальній цінності, лексичному і граматичному наповненні;

принцип *професійної значущості*, що виявляється у повідомленні необхідної інформації з галузі професійної сфери діяльності;

принцип *наукової інформативності*, спрямований на вияв смислової і змістової новизни наукового тексту, що розкривається в авторській концепції, оцінці певного явища чи факту;

принцип *новизни* наукового тексту, що характеризується наявністю теоретичних положень, нових знань, які обґрунтовані на основі фундаментальних або прикладних наукових досліджень і впроваджені у практику;

принцип *змістової завершеності*, який виявляється у цілісності розкриття поставлених завдань;

принцип *проблемності*, що передбачає потребу кодування проблемних запитань у назвах, змісті окремих параграфів і всього наукового тексту;

принцип *доступності* фахівцеві однієї чи кількох галузей, що означає зрозумілість, легкість сприйняття інформації, відповідність повідомлення комунікативній сприйнятливості користувача;

принцип *інтертекстуальності*, який характеризують як багатовимірний зв'язок наукового тексту з іншими (взаємодія “своєї” і “чужої” мови, залучення читача до авторського міркування).

Ознаками наукового тексту є: цілісність, членованість, зв'язність, інформаційна, логічна, емоційно-оцінна, спонукальна насиченість, науковість, завершеність, послідовність, комунікативність тощо.

Цілісність наукового тексту передбачає внутрішню організованість, смислову єдність, цілісне оформлення початку

і кінця твору, переходить між частинами тексту за допомогою певних мовних одиниць. Цілісність тексту виявляється також у визначеній логіко-смісловій структурі, компонентами якої є тематика, проблематика, ідеї тексту.

Зв'язність наукового тексту полягає в поєднанні його компонентів між собою за змістом. Лінійне розгортання тексту супроводжують слова *цей, той, такий, це, усе це, тут, зазначений, подібний, аналогічний*, що вказують на єдність або близькість суб'єкта дії, об'єкта або місця дії, а також повтор окремих слів чи їх синонімів. Логічну зв'язність наукового тексту забезпечують мовні одиниці, що виражають причину і наслідок (*тому що; зважаючи (з огляду) на це; через те що*); умову (*завдяки тому що*) і наслідок (*оскільки; внаслідок цього; у зв'язку з цим; згідно з цим; у цьому (такому) разі (випадку); за цих (таких) умов; на цій підставі*).

Членованість тексту виражає відношення, які є між розділами, підрозділами тексту. Про **послідовність** наукового тексту свідчать спеціальні функціонально-синтаксичні засоби, що вказують на порядок розвитку думки (*насамперед, потім, тепер*), перехід від однієї думки до іншої (*розглянемо, зупинимося на..., розглянувши..., перейдемо до...*), результат, висновок (*отже, підсумуємо...*). **Комунікативність** передбачає спрямованість тексту на відповідного адресата.

Інформативна, логічна, оцінна насиченість наукового тексту виявляється у здатності мовних одиниць виражати смислові компоненти, які допомагають читачеві зрозуміти зміст тексту. Про **науковість** свідчить дослідження об'єктивного (істинного) змісту речей і явищ та їх взаємодії.

Основною одиницею тексту є абзац. Абзац (від нім. *absatz*, букв. – перерва, пауза) – **відступ управо на початку першого рядка кожної частини тексту**. Абзаци окреслюють послідовність думок автора, їх завершений характер. Кожний абзац розвиває думку попереднього, впливає з нього і пов'язаний із наступним. В абзаці важливу роль відіграє перше речення. Щоб головна думка, сформульована в ньому, розвивалася й далі, в наступних реченнях слід застосувати повтор одного й того самого слова, словосполучення, відповідних займенників

тощо. Грамотне членування тексту на абзаци допомагає осмислити прочитане.

Для того щоб належним чином створити науковий текст, потрібно чітко дотримуватись його композиційної структури. Основними структурними елементами наукового тексту є: *вступ*, де подано обґрунтування актуальності дослідження, визначено предмет, мету, завдання, теоретичне і практичне значення роботи; *основна частина*, в якій представлено методику і техніку дослідження, пошук способів розв'язання проблеми, докази концепції, ідеї; *висновки*, що містять результати виконаної роботи, перспективи подальшого дослідження.

Важливу роль у науковому тексті відіграє заголовок. **Заголовок наукового тексту** – інформативна одиниця, що відображає тему твору і відповідає змісту тексту. У заголовку наукового тексту виражено задум автора, встановлено межі інформації, яку він має подати. Залежно від конкретизації інформації науковці виокремлюють кілька типів заголовків:

назви загального характеру – *“Історія лінгвофілософських учень”*; *“Українська мова в освітньому просторі”*; *“Риторика у вищій школі”*;

назви, які конкретизують питання, досліджувані автором, – *“Концепція мовленнєвого жанру М. Зерова”*; *“Специфіка мови професійного спілкування”*;

назви, що відображають особливості авторської постановки питання, – *“Сучасне термінотворення: симптоми і синдроми”*.

Композиція наукового тексту залежить від плану наукової роботи. **План наукового тексту** – короткий запис, що окреслює послідовність викладу думки, розкриває зміст тексту і відновлює його в пам'яті. Це каркас майбутньої праці. Важливі ознаки плану – чіткість, логічність і лаконічність у формулюванні пунктів.

Складають план наукового тексту з урахуванням таких загальноприйнятих принципів:

установлення структури тексту (вступ, основна частина, висновки, додатки);

з'ясування важливих питань у межах кожної частини;

формулювання пунктів і підпунктів плану.

У процесі роботи над текстом план змінюють, уточнюють, доповнюють. Інколи корисно скласти кілька варіантів плану тексту, що увиразнює уявлення про предмет дослідження. План повинен бути наочним і відображати послідовність викладу матеріалу. Складаючи план, можна з'ясувати ступінь засвоєння тексту (відтворити його у пам'яті), виявити повтори, непослідовність у викладі змісту.

Для відображення логіки наукового дослідження використовують рубрикацію. **Рубрикація** (лат. *rubrika* – заголовок закону) наукового тексту – чіткий і логічний поділ на певні частини. Характеристику цього складника викладено у вимогах Вищої атестаційної комісії України до дисертацій. У рубрикації тексту, нумерації і називанні розділів, підрозділів (параграфів), додатків виявляється графічна культура оформлення плану.

Наукову роботу виконують, ґрунтовно вивчивши різноманітні джерела: навчально-методичні (підручники, навчальні та методичні посібники) і наукові праці (монографії, статті, дисертації, матеріали наукових семінарів і конференцій тощо), нормативно-програмні документи (державні документи про освіту, навчальні плани і програми), а також за результатами здійсненої пошукової роботи. На основі опрацьованих літературних джерел укладають бібліографічний покажчик видань.

Отже, специфіка роботи з науковим текстом обумовлена об'єктивною потребою – здійснювати у найбільш ефективний спосіб аналітико-синтетичну переробку текстової інформації, що в свою чергу вимагає сформованості двох взаємопов'язаних умінь: аналізувати текст за композиційно-сисловою структурою та подавати здобуту інформацію у стислій формі різними жанрами писемної продукції.

Завдання для аудиторної та самостійної роботи

Завдання 6.1. Проаналізуйте заголовки статей у фахових виданнях. Вкажіть на особливості оформлення заголовків.

1. Особливості планування, організації та проведення тренувань інспекторів-кінологів зі службовими собаками в підрозділах охорони кордону.

2. Формування соціально-комунікативної компетентності майбутніх судноводіїв як педагогічна проблема.

3. Потенціал інтерактивних технологій у формуванні фахової компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників.

4. Психологічні умови формування іміджу майбутнього офіцера Збройних сил України.

5. Вплив психологічної підготовки на формування готовності до змагальної діяльності спортсменів.

6. Психологічний контекст визначення медіації як міждисциплінарної науки.

7. Обґрунтування результатів теоретичного дослідження підготовки керівників органів охорони державного кордону на психологічних засадах.

8. Процес формування майбутнього психолога-прикордонника як представника соціономічно сфери.

9. Суб'єктна активність особистості в контексті розвитку керівників органів охорони державного кордону.

10. Особливості підготовки прикордонників країн Європейського союзу з питань ідентифікації жертв торгівлі війни.

11. Реалізація педагогічних умов системи професійного становлення майбутніх тренерів-викладачів у процесі фахової підготовки.

12. Типізація адаптаційних ресурсів особистості у військовослужбовців. Які брали участь у проведенні антитерористичної операції.

Завдання 6.2. Ознайомтеся зі статтею з фахового збірника, проаналізуйте її за таким планом:

- 1) тема, основна проблема, головна думка;
- 2) мета і завдання автора, предмет та об'єкт дослідження;
- 3) узгодженість назви з основним змістом;
- 4) композиція статті;
- 5) доречність застосування мовних засобів.

Сергій Іваненко

**Деякі аспекти ефективності ідеологічного виховання
військовослужбовців**

Постановка проблеми у загальному вигляді. За майже двадцять п'ять років існування Збройних Сил (ЗС) незалеж-

ної України відбувалося моральне й фізичне старіння не лише озброєння та військової техніки, а й форм і способів підготовки та застосування військових формувань. Новим викликом для існування держави Україна, екзаменом для її ЗС стали події 2014–2015 років, пов’язані з анексією Російською Федерацією (РФ) Криму та окупацією російсько-терористичними військами окремих територій у Донецькій та Луганській областях. “За цей незначний проміжок часу для обороноздатності Української держави зроблено в десятки разів більше, ніж за попередні 20 років”, – переконаний Міністр оборони України генерал армії України С. Полторак [1].

Одним із компонентів бойового потенціалу є моральний дух армії, який характеризує готовність і спроможність особового складу долати труднощі воєнного часу і зберігати волю до перемоги [2]. Саме він є результатом цілеспрямованого та систематичного ідеологічного впливу на військовослужбовців і військові колективи, серед головних завдань якого – розвиток політичної свідомості, виховання патріотизму, особистої відповідальності, вірності військовому обов’язку, сміливості й мужності, готовності до самопожертви.

За радянських часів моральний дух збройних сил СРСР формувався й підтримувався за допомогою наступних факторів:

- високої суспільної значущості професії офіцера, широкого запровадження в суспільну свідомість поваги до військово-службовця;

- загальнодержавної єдиної ідеології та партійної дисципліни в умовах однопартійності, присутності у збройних силах ідеологічних структур;

- відносно високими, порівняно із середньостатистичними, соціальними стандартами військовослужбовців;

- мілітаризованої економіки держави, реалізації в озброєнні та військовій техніці передових наукових досягнень, значної переваги якості військової техніки над якістю техніки цивільного сектора країни;

- повної забезпеченості збройних сил необхідними ресурсами для інтенсивної бойової підготовки.

Активне ідеологічне виховання особового складу гарантувалось функціонуванням партійно-політичного апарату (діяльністю партійних і комсомольських організацій у кожному підрозділі, вертикаллю партійно-політичних структур у всіх органах військового управління), організованими діями громадськості, ефективною інформаційно-пропагандистською інфраструктурою, забезпеченням друкованими військовими виданнями (до з'єднання включно) з великим переліком центральних друкованих видань, випуском численних кінофільмів на військову й воєнну тематику та централізованою системою організації кінопрокату у збройних силах, централізованим оновленням бібліотечного фонду, роботою будинків офіцерів (клубів військових частин) з військовослужбовцями та членами їхніх родин, розвиненою самодостатньою соціальною інфраструктурою окремих військових містечок, централізованим концертним та виставковим забезпеченням тощо [3].

Цілком зрозуміло, що в процесі створення власних ЗС стало питання розбудови нової системи виховання, наукового обґрунтування її підвалин, підтримання відповідного рівня професіоналізму фахівців виховного профілю.

Розглядаючи предмет визначеного питання, слід зазначити, що так звані “виховні органи” як суб'єкти ідеологічної роботи, призначені дбати про душу та думки солдата, за період з 1991 року були піддані перманентному реформуванню сім разів. Бентежить “калейдоскоп” базових термінів і подій: органи соціально-психологічної служби (СПС), виховної та соціально-психологічної роботи (ВСПР), виховної роботи (ВР), посади і структурні підрозділи з гуманітарних питань (ГП), ліквідація самостійних структур з ГП в оперативно-тактичній та стратегічній ланках управління, введення посад і структурних підрозділів з ВСПР і, нарешті, структури по роботі з особовим складом.

Як правило, зміна базового терміна здійснювалася без будь-якого наукового обґрунтування ролі виховної системи в реалізації функціонального призначення ЗС України, не спиралися на наукові дослідження і змістовне наповнення цієї системи та її складових. Останні не забезпечувалися техно-

логіями їх реалізації, кадровим, організаційно-методичним і матеріально-технічним ресурсом і були приречені “не працювати” або працювати неефективно. В результаті склалася парадоксальна ситуація: система ВР створена, органи функціонують у реальному правовому полі, а концептуальні проекти магістральних напрямів подальшого розвитку не узгоджуються між собою, ґрунтуються на основі різних підходів. Як наслідок, дезорієнтування посадових осіб, одночасне припинення чинності відповідної нормативно-правової бази та організаційно-штатної структури, освітньо-кваліфікаційних вимог підготовки відповідних фахівців. Все це стало підґрунтям істотного зниження не тільки їх ролі та статусу, а й радикального послаблення впливу на війська та органи управління.

Беззаперечним виявився той факт, що ЗС України відстає від українського суспільства у впровадженні інформаційних технологій загалом та сучасних інформаційно-психологічних технологій зокрема, внаслідок чого військове середовище перестало реагувати на застарілі форми й методи виховного впливу.

Разом з тим, заради справедливості слід зазначити, що за роки незалежності найбільш вдалою, за оцінками фахівців, спробою створити принципово відмінну від радянської системи виховання не тільки за назвою, але й певним змістовним наповненням, стало впровадження Концепції соціально-психологічної служби ЗС України (1993 р.) [4]. На жаль, реалізувати Концепцію не вдалося через відсутність підготовлених офіцерів-психологів, а також організаційні проблеми.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано вирішення даної проблеми та на які опирається автор. Теоретичні положення ідеологічного виховання військово-службовців, як складової військового виховання, не знайшли свого місця у роботах українських науковців. Наші дослідники у гуманітарній сфері, ігноруючи радянську теорію й практику військового виховання, пропонували замінити його військово-патріотичним вихованням, роблячи нахил на національні та військові традиції в системі ідеологічної роботи у військових колективах [5; 6]. Вони описували позитивний досвід за-

хідних країн і розглядали питання його впровадження у практику українського війська, але не здійснювали комплексного аналізу особливостей західного армійського середовища (кадрового, соціального, навчального, релігійного тощо), що унеможливлювало адаптацію західних форм і способів виховного впливу до умов життєдіяльності ЗС України. Проблемні питання щодо виховання в дусі державницької ідеології викладено у наукових і навчально-методичних працях А. О. Афанасьєва, В. М. Дзюби, М. Д. Зубалія, В. В. Ягупова та інших.

Крім того, військові вчені незалежної України, відчуваючи стереотипи всебічного ідеологічного тиску КПРС, намагалися максимально дистанціюватися від понять “ідеологія” або “політика”. Виникає відчуття, що на дослідників гуманітарного профілю під час вибору напрямів досліджень здійснювали моральний вплив конституційна норма про те, що “жодна ідеологія не може визнаватися державою як обов’язкова” (ст. 15 Конституції України) [7], та нормативно-правова вимога “департизації” за умов багатопартійності (ст. 17 Закону України “Про Збройні Сили України”) [8].

Такі підходи виключають можливість напрацювання цілісної теорії військового виховання, яка повинна здійснюватися в рамках дослідження проблем морального духу армії, ідейного загартування військовослужбовців. Всупереч логіці, були розділені та не пов’язувалися одне з одним теоретичні дослідження за напрямками морально-психологічного забезпечення (МПЗ), військово-патріотичного виховання, практичної військової психології, інформаційно-психологічної протидії тощо. Тому війська (сили) до цих пір не мають “Настанови з МПЗ підготовки та ведення бойових дій ЗС України”. На думку автора, за наявності державної політики щодо створення дієвої системи ідеологічного виховання українського народу можна було б не допустити збройного протистояння на Сході країни.

Досвід бойових дій в ході проведення антитерористичної операції (АТО) свідчить, що існує нагальна потреба у науковому супроводженні повсякденної життєдіяльності військ (сил) з врахуванням потреб реальних військових частин (підроз-

ділів), стану й проблем експлуатації озброєння й військової техніки, існуючої соціально-економічної та морально-психологічної обстановки, нових підходів до ведення бойових дій, до форм і способів підготовки та застосування різномірних угруповань.

Метою статті є обґрунтування необхідності підвищення ефективності ідеологічного виховання особового складу, спрямованого на формування світогляду військовослужбовця – захисника, громадянина і патріота, усвідомлення ним особистої відповідальності за захист Батьківщини; активізації ідеологічної роботи, як системоутворюючого елементу формування духовного потенціалу війська.

Виклад основного матеріалу дослідження. Українці сьогодні зі зброєю в руках виборюють своє право на незалежність, суверенітет й територіальну цілісність, твердо обравши європейський вектор подальшого розвитку. РФ, поправши міжнародні гарантії 1994 року, анексувала Крим та підступно розв'язала кровопролитне протистояння на Сході нашої держави. Незважаючи на Мінські домовленості від 05.09.2014 та 12.02.2015, російське керівництво намагається реалізувати свої плани як у формі продовження “гібридної війни”, так і відкритої агресії з масованим застосуванням військової сили. В цих умовах велике значення має ідеологічне виховання громадян України, досягнення й підтримання у них високого морального духу. Зразки мужності, героїзму, самопожертви наших воїнів в зоні проведення АТО є свідченнями незламності волі до перемоги над ворогом.

Яка ж ідеологія може бути включена до процесу формування у військовослужбовців світоглядних ідеалів, цінностей та орієнтирів в інтересах забезпечення оборони країни, у чому полягає основа державницької ідеології України?

У загальнозрозумілому понятті ідеологія (від грецьк. “idea” – поняття і “logos” – наука, значення) – це система поглядів та ідей, в яких усвідомлюються та оцінюються відносини людей до дійсності й один до одного, до соціальних проблем і конфліктів, а також містяться програми соціальної діяльності, спрямованої на закріплення або зміну існуючих суспіль-

них відносин. Дослідники ідеології говорять про її універсальність та вплив на політику, про діалектичну єдність ідеології та владних відносин. “Ідеологія – це духовний фундамент, на якому будується свідомість людини. Кожна спільнота має свою ідеологію і жодні зміни у суспільному житті не спроможні знищити, що закладається у природі людини – потребу в ідеології як усвідомленій меті суспільної діяльності. Ідеологія це конституційований елемент політики, тому її не можна відокремити від влади і владних відносин” [9].

Безумовно, жодна влада не обходиться без ідеології, яка орієнтує громадян на певну систему цінностей, норм поведінки, відповідний спосіб життя. Ідеологія інтегрує суспільство. Яка ідеологія може об’єднати український народ в нинішніх умовах? Стрижнем об’єднуючої, інтегративної ідеології в Україні може стати українська національна ідея – захисту держави під час Вітчизняної війни проти військової агресії РФ, “...що ґрунтується на духовності народу та відповідних моральних цінностях, що притаманні йому. Така ідеологія не повинна обмежуватися змістом тієї чи іншої доктрини, закріплювати перемогу певної ідеології, а зобов’язана забезпечити умови їх існування та діалогу. Загальнонаціональна ідеологія не може бути згодою всіх окремих ідеологій, оскільки існують ідеології недемократичні, ті, що не приймають умов демократичного діалогу. Тому інтегративна ідеологія – це ідеологія не всіх, а більшості” [10]. Без чітко визначеної ідеології та організації ефективного ідеологічного виховання членів суспільства, в тому числі військовослужбовців, вирішити завдання щодо відновлення територіальної цілісності України залишається проблематичним.

Вочевидь, ідеологічне виховання військовослужбовців набуває актуального значення з огляду на події, які відбуваються останні два роки в державі.

По-перше, неоголошена збройна агресія з боку РФ за участю підрозділів російської армії та іррегулярних збройних формувань об’єднала громадян України незалежно від їхнього етнічного походження, віросповідання, мовної різноманітності, політичних поглядів, місця проживання.

По-друге, анексія Криму, оголошені РФ плани щодо ліквідації української державності, після провалу проекту “Новоросія” намагання російського керівництва повернути східні окуповані території до складу української держави на своїх умовах, відверте знуцання російських політиків з історії, святинь і традицій українського народу фактично стало підґрунтям формування нової української нації на основі духовної єдності громадян України.

По-третє, зазіхання зовнішнього агресора на територіальну цілісність нашої країни, підступна, злочинна діяльність незаконних збройних формувань на українському Донбасі створили правові та морально-етичні підстави для повномасштабного застосування ЗС України за їхнім призначенням відповідно до Конституції та законів України.

По-четверте, Україна стала об’єктом воєнної агресії РФ, ворог топче нашу українську землю. Війна для України є справедливою. Саме тому наша держава виявилася спроможною задіяти для опору свій духовний оборонний потенціал.

Концепція ідеологічної роботи у ЗС України, затверджена наказом Міністра оборони України від 05 лютого 2013 року № 78, одним з головних завдань визначає виховання громадянина, патріота, інтелектуально розвиненої, духовно і морально зрілої особистості, готової до збройного захисту Батьківщини [11].

Ідеологічне виховання в ЗС України передбачає цілеспрямований вплив на ціннісно-світоглядний компонент свідомості військовослужбовців прикладами самовідданого виконання військового обов’язку захисниками Батьківщини, в тому числі в ході проведення АТО, виокремлення емоційно-психологічної сфери їх духовного світу в умовах сьогодення призвані формувати та зміцнювати духовний потенціал війська. Ідеологічна робота з особовим складом здійснюється за пріоритетними напрямками.

1. Одним з важливих завдань є процес присвоєння військовим колективам славетних імен наших співвітчизників, збереження історичних музеїв, кімнат бойової слави військових частин, які мають бойовий шлях, що є проявом вшанування

воєнної історії держави. Серед них навчальні заклади та окремі з'єднання, військові частини: Національний університет оборони України імені Івана Черняховського, Харківський університет Повітряних Сил імені Івана Кожедуба, Національна академія сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного, 7-ма бригада тактичної авіації імені Петра Франка, 540-й Львівський зенітний ракетний полк імені гетьмана Івана Виговського, 299-та бригада тактичної авіації імені генерал-лейтенанта Василя Нікіфорова, 24-та окрема механізована бригада імені князя Данила Галицького та інші.

2. Особливу цінність для ідеологічного виховання військовослужбовців мають бойові традиції ЗС. Їх наслідування та продовження сприяє формуванню у особового складу необхідних морально-бойових якостей. Минулий рік – рік 70-річного ювілею Великої Перемоги, в досягнення якої свій вагомий внесок зробив український народ, врятувавши народи Європи від нацистської неволі. Ніякі путіни, з їх “сакральною” маячнею, не зможуть заперечити існування в діючій армії Радянського Союзу чотирьох Українських фронтів – це історичний факт.

Серед славетних традицій українського війська визначальними є: високий патріотизм, любов до своєї Батьківщини; вірність Військовій присязі та Бойовому прапору; непримиренність до ворогів.

Великий виховний вплив на свідомість і почуття особового складу мають заходи щодо відзначення державних і військових професійних свят, а також проведення військових ритуалів, серед яких можна відмітити: щоденне підняття та спускання Державного Прапора, урочисте прийняття Військової Присяги, урочисте вручення зброї та бойової техніки, вшанування Бойового Прапора військової частини тощо.

3. Бойові дії у східних областях країни спонукали вдосконалення роботи військових психологів. З 2000 року функціонує Науково-дослідний центр гуманітарних проблем (НДЦГП) ЗС України, який є провідною та єдиною в українському війську установою, що займається питаннями науково-методичного забезпечення психологічної підготовки особового складу та оці-

нювання психологічної готовності військовослужбовців до дій в екстремальних умовах. Серед напрацювань НДЦГП 2015 року проект наказу МО України “Про проведення заходів психологічної реабілітації в районах відновлення боєздатності”. Цей документ визначає алгоритм роботи психолога, а також обов’язки командного, медичного персоналу та військових психологів щодо збереження психічного здоров’я військовослужбовців. За розрахунками центру в Україні мають бути створені 4 центри психологічної допомоги в оперативних командуваннях і по одному у Військово-Морських і Повітряних Силах.

Завдання психологічного забезпечення виконує й Соціально-психологічний центр ЗС України, який запровадив у військах (силах), що приймають участь у бойових діях в зоні АТО, систему роботи на 3-х рівнях. Перший рівень – це робота безпосередньо на блокпостах. Другий рівень, найбільш ефективний – це робота з військовослужбовцями в базових таборах. Третій включає роботу з особовим складом в пунктах постійної дислокації або на навчальних полігонах, де здійснюється відновлення бойових спроможностей військових формувань.

4. Одним із ключових напрямків задоволення духовних потреб особового складу є діяльність закладів армійської культури. Основою культурного життя сучасних ЗС України є розгалужена мережа військових музеїв і бібліотек, ведуче місце серед яких займає Національний військово-історичний музей; діяльність військово-музичних центрів (військових оркестрів), будинків офіцерів гарнізонів, клубів військових частин, під патронатом яких активно працюють Жіночі ради, функціонують студії, гуртки, самодіяльні творчі колективи тощо.

Безпосередньо в підрозділах народознавчі світлиці як елемент казарменого приміщення мають бути перетворені на кімнати традицій.

5. Керівництвом ЗС України здійснюються заходи щодо забезпечення військ (сил) сучасними технічними засобами виховання та поліграфії (ТЗВП). На комплектування військових частин табельними ТЗВП поступають пересувні кіновідеосалони (ПКВС), мобільні центри МПЗ (МЦ-4), які оснащені сучасною апаратурою для культурологічного забезпечення осо-

бового складу в польових умовах (від організації теле-, радіо- і кінообслуговування військовослужбовців до випуску друкованих матеріалів). Крім того, переважна більшість військових частин мають доступ до Інтернету.

В кожній роті, батареї функціонує комплект ТЗВП, до складу якого входять телевізор, радіоприймачі, відеомagnetофон-програвач DVD, військова трансляційна установка (ВТУ-20) тощо.

Шосте. З давніх часів визначальною рисою особистісних якостей українських вояків були та залишаються військове товариство, бойове братерство, взаємовиручка. Як відомо, головним носієм цих якостей є офіцерський корпус. Сьогодні керівництво військового відомства разом з матеріальним стимулюванням намагається приділяти більше уваги моральним аспектам становлення особистості офіцера, розвитку почуття обов'язку, відповідальності за підлеглих. Для виконання цього завдання використовуються офіцерські збори, Ради офіцерів військових частин. Кожний офіцер-випускник вищого військового навчального закладу в урочистій обстановці отримує "Кодекс честі офіцера". Прикладом вшанування особистих досягнень серед офіцерського складу є започаткована у 2003 році з ініціативи начальника Національної академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного військово-патріотична акція "Офіцер честі".

Офіцер – це людина, яка присвятила себе та своє життя військовій службі, отримала базову професійну та військову освіту, оволоділа (в повному обсязі) професійною майстерністю та будує в її рамках службову кар'єру. Це робить його спроможним керувати насиллям, що фактично складає сутність військової справи.

Сьоме. Довготривала російська інформаційно-психологічна операція проти України вимагає адекватної протидії. Першочерговим завданням для нас є створення позитивної суспільної думки у світі про свої дії та ведення потужної й активної інформаційно-психологічної боротьби, спрямованої на формування образу ворога, проти якого не тільки можна, але й необхідно застосувати зброю. При цьому мають активно вико-

ристовуватися традиційні методи впливу на суспільну свідомість. Провідна роль у цій роботі відводиться засобам масової інформації (ЗМІ), особливо військовим.

Ефективність інформаційної боротьби залежить насамперед від добре організованої і скоординованої системи інформаційного захисту, нейтралізації джерел негативного інформаційного впливу та проведення роз'яснювальної роботи серед населення, особового складу військових формувань держави.

Восьме. В ЗС України продовжує формуватися інститут військового духовенства. Ця робота проводиться з опорою на попередній досвід взаємодії церкви та армії. Планується створити спільний державно-церковний координаційний орган – Всеукраїнську раду церков і релігійних організацій при Президентові України, яка має прийняти рішення про утворення Колегії капеланів ЗС України. До складу Колегії кожна конфесія делегує своїх представників (священиків чи світських осіб із відповідною духовною освітою), які стають цивільними службовцями ЗС України. Військові священики в мирний час не виконують військових обов'язків і не беруть до рук зброю. Але, у разі потреби, вони можуть бути призвані на дійсну військову службу як офіцери запасу і продовжувати виконувати обов'язки військового священика у бойовій обстановці. Частину витрат на їх утримання та організацію душпастирської діяльності в ЗС церкви приймають на себе.

Повноваження військового капелана в межах свого підрозділу підтверджуються Колегією і визнаються всіма конфесіями. Він вживає обумовлених своєю компетенцією заходів з організації духовної освіти та виховання військовослужбовців, утримує військову капелу, в разі необхідності залучає до виконання обрядів і церемоній священиків інших конфесій, в межах припустимих церковними канонами особисто задовольняє духовні потреби особового складу. На допомогу військовому капелану командир частини призначає помічників з числа військовослужбовців.

Таким чином, ефективність ідеологічного виховання військовослужбовців немислима без глибокого та всебічного до-

слідження змістовної сторони процесу впливу на свідомість, психіку та поведінку військовослужбовців в інтересах досягнення необхідного рівня морально-бойових якостей, що дозволяють успішно вирішувати завдання за призначенням. Мова йде про вибір системи координат для забезпечення феномену управління людським ресурсом. Повсякденна практика підготовки та застосування військ (сил) ставить питання щодо вдосконалення системи МПЗ.

Висновок. Ефективне ідеологічне виховання завжди конкретизоване та безпосередньо пов'язане із відношенням суспільства до військової справи, завданнями військ (сил), станом озброєння та військової техніки, бойової підготовки, соціальних умов життя військовослужбовців і членів їхніх родин, морально-психологічним кліматом у військових колективах.

Можна стверджувати, що ідеологічна робота з особовим складом проводиться безперервно в часі та охоплює всі сторони військової служби. При цьому центром зосередження основних зусиль ідеологічного впливу має бути рота, батальйон, ескадрилья, корабель, а також конкретний військовослужбовець.

Перспективи подальших розвідок у даному напрямі. Подальші дослідження у цьому напрямку сприятимуть координації зусиль і єдності поглядів посадових осіб органів військового управління усіх рівнів щодо організації ідеологічної роботи з особовим складом, забезпечить застосування в практичній діяльності науково обґрунтованих підходів до процесу ідеологічного виховання військовослужбовців.

Список використаної літератури

1. Полторак С. Т. Українське військо відроджується / Військо України. 2015. С. 1–5.
2. Военный энциклопедический словарь. М. : Эксмо, 2007. – 1046 с.
3. Фролов В. С. Система військового виховання: критичний стан, необхідність та напрями перебудови / В. С. Фролов, В. М. Федічев // Наука і оборона. 2012. № 3. С. 37–38.

4. Концепція соціально-психологічної служби Збройних Сил України // Страж неба. 1993. Додаток № 1 (1973).

5. Військово-патріотичне виховання у Збройних Силах України: навч.-метод. посібник / А. О. Афанасьєв, О. О. Лунник, В. В. Мараєва та ін.; за заг. ред. В. В. Ягупова. К. : НАОУ, 2007. 176 с.

6. Військові традиції у Збройних Силах України : навч.-метод. посібник / Ю. І. Костенко, А. О. Афанасьєв, М. В. Герасименко та ін.; за заг. ред. О. М. Олійника. К. : НДЦ ГП ЗС України, 2013. С. 12–33.

7. Конституція України // Сектор безпеки і оборони України: збірник законодавства. К. : ЦВСД НУО України, 2011. 188 с.

8. Нормативно-правова база у галузі безпеки і оборони України / Центр досліджень армії, конверсії та роззброєння. Вид. друге, доповн. К., 2012. С. 83.

9. Політологія: підручник / за заг. ред. В. Ф. Цвиха, О. В. Батрименка. К. : ВПІ “Київський університет”, 2010. С. 426.

10. Піча В. М., Хома Н. М. Політологія: навчальний посібник для студентів вищих закладів освіти. Львів: “Новий Світ-2000”, 2004. С. 215–216.

11. Наказ Міністерства оборони України від 05.02.2013 № 78 “Про затвердження Концепції ідеологічної роботи у Збройних силах України”: нормативний документ Міністерства оборони України. К. : МО України, 2013. 12 с.

Завдання 6.3. Ознайомтеся з текстом статті М. Рябчука, визначте мету та опишіть завдання, які ставив перед собою автор. Випишіть 5 термінів і дайте їх характеристику.

**Між Гоголем і Шевченком:
становлення нової ідентичності⁶**

Книжка Юрія Луцького “Між Гоголем і Шевченком” має дещо оманливу назву, оскільки передбачає наявність певного, більш-менш значного хронологічного проміжку між обома

⁶ URL: ukrlit.net/lib/ryabchuk/5.html

письменниками, заповненого тими чи тими історичними подіями й персонажами. Насправді ж, як знаємо, Шевченко народився лише на п'ять, помер на дев'ять років пізніше за Гоголя; його “Кобзар” з'явився через дев'ять років після першої збірки Гоголевих “малоросійських” повістей, але за два роки до його вершинних “Мертвих душ”; з формального погляду вони були, по суті, сучасниками.

Що ж до персонажів “між” ними, то більшість із них виявляється взагалі не “між”, а “перед”: формально дослідження Луцького починається 1798 роком, коли з'явився перший великий твір розмовною українською мовою “Енеїда” Котляревського. А неформально воно сягає ще глибше – в останні десятиліття XVIII ст., коли український “протонаціоналізм” виростає раптом із суто практичних, утилітарних потреб місцевої знаті: нащадки козацької старшини починають жваво цікавитися історією і всіляко ту свою історію героїзувати з вельми конкретною метою – легітимізувати свій статус, себто утвердити свою рівність із російським дворянством, компенсуючи брак родовитості визначними історичними заслугами.

Слово “між” у заголовку набуває таким чином ключового, інтелектуально-провокативного значення: воно розмежовує не тільки й не стільки певні періоди й персоналії, скільки універсальні модуси етнокультурного буття, фундаментальні параметри національно-культурної ідентичності. Фактично, книжка Ю. Луцького присвячена зародженню українського націоналізму, і в цьому розумінні сполучник “між” окреслює велетенський, майже міжгалактичний простір між двома світоглядами – традиційно-ієрархічним і модерно-демократичним, імперсько-регіональним і національним, “малоросійським” і власне українським, – простір, що його український етнос почав був долати у першій половині XIX століття і, властиво, долає ще й досі.

Під цим оглядом праця Юрія Луцького належить не тільки й, може, навіть не стільки до царини літературознавства, скільки до історії й політології. На Заході така ділянка наукових досліджень окреслюється чітким терміном “історія ідей”; в Україні, беручи до уваги традиційну політизованість усіх

наук, її можна зарахувати й до літературознавства: головний сюжет даної книги хоч і з'ясовує суто соціологічну проблему – формування національної ідентичності, – побудований усе-таки переважно на літературному матеріалі.

Українському читачеві варто нагадати, що книга Луцького писалася в 60-х роках і побачила світ по-англійськи у 1971, себто задовго до того, як з'явилися такі вже класичні на сьогодні праці з проблем формування національної ідентичності, як, наприклад, “Уявлені спільноти” Бенедикта Андерсона (1983), “Соціальні передумови національного відродження у Європі” Мирослава Гроха (1985) чи “Національна ідентичність” Ентоні Сміта (1991, український переклад 1994). Цікаво, однак, що ні у своїх засновках, ні у висновках, ні в термінології та аналітичному апараті ця книга не є архаїчною. Навпаки, у багатьох випадках вона мовби випереджує відкриття й гіпотези пізніших учених – досить хоч би зіставити андерсонівське означення нації з концепцією “духовної спільноти” (community of spirit), що її з'яву Ю. Луцький досить ретельно простежує у Шевченкових творах.

Шевченко був перший, хто підніс народ (селянство) до рівня нації, членами якої у XVIII столітті вважалася лише шляхта, духовенство й аристократія. Його твори з однаковим ентузіазмом читали усі три групи, долаючи таким чином прірву, яка розділяла їх [на окремі стани], і витворюючи *досі незнану духовну спільноту* [підкр. моє – М. Р.].

Не менш проникливе розглядає вчений основні етапи становлення новочасної національної ідентичності, поділені згодом М. Грохом на три фази: (а) “період наукового інтересу”; (б) “період патріотичної агітації”; і (в) “зростання масового національного руху”. Тобто йдеться про загальноприйнятну нині схему еволюції локального станового протонаціоналізму бездержавних націй у “загальнонародний” етнокультурний націоналізм: від “академічного” етапу до “культурно-просвітницького” і далі – до “політичного”, на якому врешті й формулюються вимоги автономії або й незалежності.

Юрій Луцький переконливо показує, як під впливом обставин (те, що вчений називає “сприятливим Zeitgeist’ом” –

“духом часу”) малоросійська еліта вступає в період “наукового інтересу” – спершу до своєї історії, згодом, під впливом Гердера, до фольклору, звичаїв, мови, а тоді йде ще далі – укладає словники і граматики тої мови, починає, нібито для забави, складати нею вірші й оповідання і навіть пропонує запровадити викладання місцевого “діалекту” у початкових школах (у Російській імперії, щоправда, цю вимогу вдалося реалізувати допіру через сто років). Словом, локальна еліта вступає в період “патріотичної агітації”, здебільшого навіть не підозрюючи, що наслідком цих безневинних культурно-освітніх захоплень і сентиментів стає перетворення цілком лояльного щодо імперії регіонального патріотизму в принципово антиімперський політичний націоналізм, а відтак і в “масовий національний рух”.

Один із уважних читачів Юрія Луцького Дейвід Сондерс досить влучно окреслив цей парадокс українського протонаціоналізму у своїй праці “Український вплив на російську культуру, 1750–1850” (Едмонтон, 1985). Чимало людей, писав він, навіть не будучи українськими націоналістами... виражали свою українську ідентичність і викликали відповідну реакцію... Втративши автономію, вони плекали пам’ять про неї. Їхні погляди були консервативні, але саме вони давали матеріал для натхнення пізнішим українським націоналістам.

Молодший колега Ю. Луцького і, судячи з відповідних фрагментів, його послідовник Орест Субтельний дав блискучу характеристику цього переходу від “малоросійства” до українства (від Гоголя до Шевченка!) у своїй “Історії України” (Торонто, 1988):

Виявляючи складові національної ідентичності, українські інтелектуали, подібно до інтелектуалів інших східноєвропейських країн, зосередили увагу на таких неповторних рисах своєї етнічної групи, як історія, фольклор, мова та література. Звичайно, беручись за вивчення цих аспектів, вони не мали якогось загального, заздалегідь розробленого плану створення української національної ідентичності. Коли б їх спитати, що спонукало їх до таких езотеричних занять, як збирання дав-

ніх документів, рідкісних народних пісень чи наслідування селянської говірки, чимало інтелектуалів пояснили б це як таке собі хобі, спричинене місцевим патріотизмом та ностальгією за зникаючим світом. Тим не менше, внаслідок цих ранніх, аматорських студій, серед невеличкої групи освічених українців з'являється одностайний погляд на те, що слід вважати основоположними елементами власне української культури. Невдовзі ці висновки стануть основою української національної самосвідомості.

Книжка Юрія Луцького, отже, не випадково завершується 1847 роком – роком розгрому кирило-методіївців і, фактично, рішучої зміни імперської політики щодо безневинного, як здавалося досі, “малоросійського” патріотизму. На домодерному, середньовічному рівні цей регіональний патріотизм міг мирно співіснувати із “загальноруською”, імперською лояльністю, входячи в неї, наче менша матрешка у більшу. Але вже на модерному рівні, в “добу націоналізму” (Ганс Кюен) таке співіснування ставало дедалі складнішим, і то не лише тому, що регіональний патріотизм еволюціонував від культурно-освітніх до політичних вимог, а й тому що подібну (тільки у протилежний бік) “націоналістичну” еволюцію переходив патріотизм імперський – від “загальноруської”, себто великою мірою наднаціональної, об'єднавчої ідентичності до ідентичності переважно великоруської, “націоналістичної”.

Трагедія Гоголя в цьому контексті – це, по суті, трагедія домодерної, архаїчної свідомості у модерному, націоналістичному світі, де лишалося щораз менше місця для подвійної, регіонально-імперської ідентичності і де перед “малоросійською” інтелігенцією дедалі невблаганніше поставала вимога однозначного вибору між суто українським і суто російським. Звідси й знамениті Гоголеві слова про власне “двоедушья”, які не могли прозвучати у XVIII чи навіть на початку XIX ст., тому що усвідомити цю проблему “малоросійський” письменник міг лише з появою українства, себто Шевченка і його друзів, – тоді як у більш звичному і комфортному для нього донціональному світі (власне світі імперсько-наднаціональному) такої проблеми просто не існувало: лояльності різних рівнів не

суперечили там одна одній, а отже й не створювали відчуття болісної душевної роздвоєності.

Принципова відмінність між Гоголем і Шевченком полягає, отже, не в різних мовах, якими вони писали свої твори, і навіть не в більшому українському патріотизмі одного чи другого. Як романтики вони однаково палко любили свій край, його звичаї, мову, культуру і, звичайно ж, ідеалізовану історію. Але як представники двох різних епох і двох різних ментальностей, донаціональної й національної, вони бачили майбутнє цього краю абсолютно по-різному. Для Гоголя – Україна пережила свою славу, свій блиск і розквіт, і тепер її чекає лише тихе згасання, шляхетне розчинення у “загальноруському” морі. Для Шевченка – Україна лише поринула в летаргійний сон; наче казкова красуня, вона лише чекає на відважного лицаря, котрий її розбудить і поведе до щасливого й “вольного” життя.

Не без впливу Ю. Луцького, Григорій Грабович блискуче окреслив найголовнішу відмінність між *Гоголем і Шевченком у своїй праці “Гоголь і міф України”* (“Сучасність”, 1994, ч. 9–10) як відмінність між двома міфами – “помираючої” і, навпаки, “воскресаючої” України. Грабовичеві ж належить і проникливе спостереження про те, що “протягом майже цілого ХІХ ст., в кожному разі до початку її активного переслідування, українська література на терені російської імперії в суспільному і практичному сенсі вписувалась у всеросійську, імперську літературу... Ба більше, на тому етапі функціонально українська література була двомовна і, мабуть, більше російськомовна, ніж україномовна” (“Сучасність”, 1995, ч. 5).

Імпліцитно ця думка є й у Юрія Луцького, а ще раніше, в 1949 році, її висловив Володимир Державин, ствердивши, що до Шевченка українське письменство ще не було “національною літературою, а лише типовим регіоналізмом, на зразок провансальських фелібрів” (“Україна і світ”, ч. І). Питання про приналежність Гоголя до української чи російської літератури може бути вирішене, отже, парадоксальним чином – через визнання, що ні до російської, ні до української *національної* літератури він не належав, а був запізним (і тому

не надто “типовим”) “регіоналізмом” – в тому самому і сенсі, що й Котляревський, Сковорода чи, скажімо, Прокопович. Видовою ознакою цього регіоналізму була “малоросійськість”, а родовою – “руськість” і “православність” (але не “російськість”), – ієрархія ідентичностей, яку нам, призивчаємим до “національних” категорій, збагнути вкрай важко.

Катастрофа 1847 року не лише фатально затримала перехід українського націоналізму в політичну стадію щонайменше на півстоліття, вона не менш фатально скувала й обмежила розвиток його другої фази, культурно-освітньої, – через що й головні завдання цієї фази – формування нації – не виконані й досі. Юрій Луцький лишає цю проблематику за межами свого дослідження – не тільки тому, що це мало б бути вже цілком інше дослідження, а й тому, що таке дослідження було б дедалі менш літературознавчим і дедалі більш політичним.

Завдання 6.4. З наукового часопису доберіть статтю вашого фаху. Визначте в ній мету та перспективи подальших наукових розвідок у визначеному напрямі. Випишіть зі статті мовні кліше (10) фахового спрямування.

Завдання 6.5. Наведіть приклади засобів, що забезпечують вираження логічних зв’язків у науковому тексті й вказують: на послідовність викладу думки, причинно-наслідкові відношення, рубрикацію тексту, вказівку на висновок, результат. Складіть речення з наведеними прикладами.

Завдання 6.6. Опрацюйте суцільним читанням наукові статті, опубліковані у фахових виданнях України. Визначте актуальність проблематики і побудову статей, з’ясуйте структуру заголовків, способи і правила оформлення бібліографії й посилань та особливості авторського стилю.

Завдання 6.7. Проаналізуйте (в контексті основних вимог до змісту, побудови та мовного оформлення) наукові статті молодих дослідників, підготовлені на актуальному для вас науковому матеріалі. Наведіть приклади зразкових, на вашу думку, наукових статей. Сформулюйте головні поради-рекомендації для себе та молодих авторів наукових праць.

Завдання 6.8. Наведіть приклади лексико-граматичних конструкцій, що їх використовують автори статті для оформлення власного бачення (позиції, точки зору, розуміння тощо) питання, проблеми.

6.2. Жанрові різновиди наукових текстів

Для успішного представлення наукової статті широкому загалу важливе значення має уміння науковця викладати свої думки у науковій статті. **Наукова стаття** – це вид наукової публікації, у якому описано кінцеві або проміжні результати проведеного дослідження, обґрунтовано способи їх отримання, а також накреслено перспективи наступних напрацювань. Обсяг наукової статті зазвичай становить від 6 до 24 сторінок, тобто 0,35–1 др. арк.

За змістом наукові статті класифікують:

на власне наукові статті (виклад основних результатів роботи);

науково-популярні статті (орієнтують на читацьку аудиторію, серед якої можуть бути непрофесіонали; ознакою таких статей є доступність змістової інформації);

науково-навчальні та науково-методичні статті (містять практичний виклад закономірностей, досліджуваних об'єктів, методи їх застосування у практичній діяльності);

науково-публіцистичні статті (присвячені актуальним для науки проблемам).

За кількістю авторів наукові статті бувають одноосібні (один автор) або колективні (колектив авторів).

За галузевим призначенням виокремлюють статті мовознавчі, літературознавчі, педагогічні, психологічні, історичні та ін. За науковим завданням – теоретичні й прикладні.

Наукові статті виконують **дослідницьку** функцію (подають наукові результати), **презентаційну** (представляють дослідника в науковому товаристві), **оцінну** (оцінюють стан наукових досліджень з певної проблеми) та **комунікативну** (є засобом спілкування дослідників).

Ознаками мови наукової статті є логічність, ясність, стислість, точність наукової термінології, вірогідність вихідної інформації, критичність у відборі фактів, доказовість змісту тексту, завершеність (цілісність розкриття одного або кількох питань), логічність і обґрунтованість висновків, наявність міркувань і посилань.

За способом розкриття статті поділяють на оглядові, проблемні та методологічні. **Оглядові** статті містять характеристику стану і перспектив наукових досліджень у тій чи іншій предметній галузі. У **проблемних** статтях подано аналіз проблеми, яка не одержала всебічного осмислення. **Методологічні** статті подають обґрунтування методології розв'язання проблеми.

Підготовка наукової статті передбачає такі етапи:

1. **Формулювання робочої назви статті.** Заголовок має бути лаконічним і однозначним, сконцентрувати увагу читача на предметі дослідження. Важливо, щоб назва була короткою, однозначною, конкретною, точно відображала тему наукової статті та обмежувала обсяг наукового тексту (*Дослідницькі уміння офіцера-прикордонника. Треба: Дослідницькі уміння офіцера-прикордонника: стан сформованості*).

2. **Визначення меж теми та обсягів наукової інформації,** поданої у науковій статті. У вступі визначають проблему та її актуальність, аналізують останні дослідження і публікації, у яких започатковано розв'язання означеної проблеми, окреслюють питання, яким присвячена стаття, визначають її мету і завдання. У вступі слід показати, що дослідження є розвитком, продовженням або спростуванням визнаних положень, полемікою з іншими напрямками або окремими науковцями.

Роль вступної частини – не стільки інформаційна, скільки заохочувальна. Вона має спонукати прочитати наступні абзаци, а далі – весь текст. Якщо автор не зміг повести за собою від самого початку, далі заволодіти увагою читачів буде важче. Вступ має “...зацікавити читача, аби той не задрімав на першій же сторінці, вирішивши, що нічого нового на нього не чекає”⁷.

⁷ Яковенко Н. Вступ до історії. Київ, 2007. С. 316, 328.

Щоб письмова комунікація досягла мети, треба боротися за увагу читача. Той напевно зацікавиться, якщо почати твір із цитати, парадоксу, провокативного запитання, несподіваної зміни... якщо початок драматизує проблему, якщо автор спершу викладає ідеї опонентів, а далі – впевнено спростовує їх:

*У лавах української літератури, взагалі не бідних на всякого роду невдах, Анатоль Свидницький був невдаха найбільший і найтиповіший, Ніхто-бо – навіть сам бурлака-поет Манжура – не вражає нас такою гострою невідповідністю великої природної обдарованості та злочасної літературної долі*⁸.

Для передавання мотивації актуальності теми і важливості дослідження використовують такі мовні кліше: *серед проблем, пов'язаних із...; уважного ставлення дослідників останнім часом вимагає питання...; заслуговує на особливу увагу...; фрагментарно висвітлювалася в...; не була об'єктом спеціального вивчення.*

Мету і завдання статті допомагають сформулювати такі мовні засоби: *окреслимо..., з'ясуємо...; мета статті – дослідити..., простежити..., визначити..., підсумувати..., здійснити опис..., узагальнити..., вивчити..., систематизувати..., схарактеризувати..., експериментально перевірити... тощо.*

3. Розроблення орієнтовного плану (змісту) статті: вступ, основна частина, висновки, перспективи дослідження.

4. Визначення методів дослідження, джерельної бази, підготовка основних тез – відповідей на завдання.

5. Тлумачення використаних у статті термінів.

6. Обґрунтування в основній частині отриманих результатів. Текст має опиратися на принципи “від відомого до невідомого” і “від простого до складного”. Основна частина наукової статті займає *дві третини обсягу тексту*. Усі міркування необхідно викласти так, щоб читач зрозумів суть запропонованих ідей. Використовуючи маловідомі терміни,

⁸ Будзей О. Невдаха найбільший і найтиповіший. URL: <http://h.ua/story/378880/>

обов'язково слід подати їх тлумачення. Факти, явища потрібно певним чином подати, класифікувати, згрупувати, описати й супроводжувати відповідним коментарем. Усі положення наукової статті мають бути обґрунтованими і доказовими.

Для розгляду історії та сучасного стану розроблення питання в науковій літературі дослідники культури наукової мови пропонують використовувати такі мовні звороти: *Вважають, що...; Загальновідомо, що...; Усталені підходи щодо цього питання можна класифікувати так...; Цих поглядів дотримується (дотримуються).*

Виклад суті дослідження у статті містить такі мовні кліше: *Є підстави вважати...; Перевіримо запропоноване припущення...; Матеріали обстеження дають змогу згрупувати (узагальнити, уточнити, конкретизувати)...*

До лексико-граматичних засобів упевненості належать такі мовні звороти: *безумовно, що...; є очевидним, що...; немає сумнівів щодо (чого?)...; ці факти переконують у (чому?)...; результати дослідження підтверджують справедливість (чого?)...*

Критичні зауваження у статті допомагають виразити такі мовні кліше: *не можна погодитися; навряд чи можна погодитися; є розбіжності в поглядах на...; автор припускається неточностей...*

Готуючи висновки, слід перевірити узгодженість між назвою, метою, завданнями вступу. Водночас необхідно стежити, щоб висновки не повторювали вступу. Вони визначають, чи повноцінний був діалог автора статті з читачем, чи досягнуто мету теоретичної або експериментальної розвідки. У висновках указують, що в результаті наукового дослідження і виконання завдань зібрано відповідний матеріал, пояснюють наукове і практичне значення роботи. Доцільно також подавати чітке бачення **перспектив** подальших досліджень з відповідної проблеми.

7. Перевірка узгодженості між заголовком, метою, завданнями і висновками. Висновки наукової праці повинні бути чіткими, давати відповіді на поставлені у вступі питання. Початок і кінцівка мають складатися з ключових, засадничих

тез, які узагальнюють увесь текстовий матеріал. Таким чином зміст твору дістає цілності та завершеності. Щоб увиразнити практичне значення, у висновках корисно рекомендувати певні дії, доречність яких випливає з розвідки. Зокрема, можна підкреслити позитивні наслідки, якщо ці дії буде виконано, і негативні – якщо ні.

8. Міркування над *перспективами* подальших розвідок у цьому питанні.

9. *Оформлення цитат і посилань, списку використаних джерел.*

10. *Самоконтроль* виконаної роботи на змістовому, логічному, мовностилістичному рівнях, перевірка тексту статті на відповідність вимогам наукового стилю та чинним правописним нормам. Зокрема, потрібно з'ясувати, чи назва статті відображає основну ідею змісту, чи не є вона громіздкою (понад 10 слів); чи логічно вмотивовано структуру. Важливо перевірити цитування, посилання, висловлювання, усунути мовні огріхи.

Рецензія – аналіз, розбір, деяка оцінка публікації, твору або продукту, жанр газетно-журнальної публіцистики та літературної критики. Складається з 2 частин: 1) ознайомлення з роботою; 2) дається її оцінка. Основні реквізити рецензії: заголовок, текст, підпис, дата, печатка.

Рецензія є вторинним мовленнєвим жанром, що виник у XIX – на початку XX ст. для оперативного реагування на наукові досягнення. **Наукова рецензія** (лат. *recensio* – розгляд, огляд, обстеження) – спеціальний текст-аналіз наукового джерела (джерел), розрахований на певне коло фахівців.

Наукова рецензія виконує *функції інформування*, тобто ознайомлення з науковим твором, *осмислення та оцінювання* певного наукового знання в науковому соціумі, а також *прагматичну та рекламну* функції, якщо необхідно зацікавити тим чи іншим твором потенційних читачів. Характерними ознаками наукової рецензії є абстрактність, узагальненість, підкреслена логічність (послідовність, зв'язність викладу), точність, оцінність, відсутність емоційно забарвлених слів, стислість.

Текст наукової рецензії передбачає коментар основних положень, узагальнене аргументоване оцінювання, висновки про значення роботи. **Основні тематичні блоки** рецензії такі: автор, уявний адресат, зміст, призначення.

Об'єктами наукової рецензії можуть бути монографія, навчальний посібник, підручник, студентська наукова робота тощо. У рецензії оцінюють повноту, глибину, усебічність розкриття теми, новизну та актуальність поставлених завдань і проблем, коректність аргументації і системи доказів, достовірність результатів, переконливість висновків. Ця робота є складною, відповідальною і вимагає від рецензента високого професіоналізму, сформованості умінь вести уявний діалог з автором твору або читачами.

Різновидом наукової рецензії є науковий відгук. **Науковий відгук** – стисла форма письмової оцінки наукової роботи (курсової, бакалаврської, магістерської кваліфікаційних робіт, кандидатської чи докторської дисертації). Відгук складає офіційний опонент на підставі вивчення дисертації та праць здобувача, опублікованих за темою дисертації.

У науковому відгуку підтверджують завершеність виконаної роботи, зосереджують увагу на найважливіших моментах, виявляють позитивні ознаки дослідження та його недоліки.

Науковий відгук більш стриманий стосовно відповідних мовних кліше: характеризується більшою стандартизованістю, чітким дотриманням визначених державною атестаційною комісією чи ВАКом вимог. Обсяг відгуку – від 2–3 до 5–7 сторінок (для кандидатських і докторських дисертацій).

Відгук має розкривати такі аспекти:

актуальність обраної теми з урахуванням її тісного зв'язку із державними чи галузевими науковими програмами, пріоритетними напрямками розвитку науки й техніки;

ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації;

ключові проблеми дослідження;

значення рецензованого дослідження для науки і практики;

достовірність основних результатів, новизну, повноту їх викладу в наукових фахових виданнях;

можливі конкретні шляхи використання результатів дослідження.

При написанні відгуку важливо звертати увагу на дотримання вимог щодо мовного оформлення дисертації, відповідності її змісту спеціальності, за якою дисертацію подано до захисту, ідентичність змісту автореферату й основних положень дисертації. Головний критерій відгуку – критичний підхід до наукового продукту. Від ретельності експертизи, аргументованості й повноти висновків опонента значною мірою залежать оцінка дисертації у спеціалізованій вченій раді, об'єктивність рішення щодо присудження наукового ступеня.

Анотація – це короткий стислий виклад змісту книги, статті; викладаються найголовніші моменти наукового тексту своїми словами або з використанням речень з тексту.

Реферат – це вид наукового тексту, що комбінує тексти одного чи кількох різних авторів, але на одну й ту саму тему.

Теза – положення, висловлене в книжці, доповіді, статті тощо, правдивість якого треба довести, положення, що коротко і чітко формулює основну ідею чого-небудь.

Конспект (від латинського “огляд”) – стислий писаний виклад змісту чого-небудь, що складається з плану й тез, доповнених фактичним матеріалом, що в сукупності є коротким письмовим викладом змісту книжки, статті, лекції тощо.

План – короткий перелік проблем, досліджуваних у науковому тексті; порядок розміщення частин якого-небудь викладу, його композиція.

Завдання для аудиторної та самостійної роботи

Завдання 6.9. Доберіть наукову статтю за вашим фахом зі збірника наукових праць (зробіть її ксерокопію). Письмово схарактеризуйте за схемою:

за змістом (*власне наукова, науково-популярна, науково-навчальна, науково-методична, науково-публіцистична*);

кількістю авторів (*одноосібна, колективна*);

галузевим призначенням (*педагогічна, психологічна, філософська тощо*);

науковим завданням (*теоретична, прикладна*);
функцією (*дослідницька, презентаційна, оцінна, комунікативна*);
способом розкриття теми (*оглядова, проблемна, методологічна*).

Завдання 6.10. Ознайомтеся з анотацією до статті, підкресліть приклади сталих словосполучень наукового мовлення. Виправте допущені помилки.

Князян М. Роль самостійно-дослідницької діяльності в підготовці вчителя іноземних мов: компетентнісний підхід. *Рідна школа*. 2018. № 12. С. 10–13.

Висвітлено питання вивчення ролі самостійно-дослідницької діяльності в професійній підготовці вчителів іноземних мов з урахуванням компетентнісного підходу. З огляду на узагальнення наукових позицій щодо ключових компетентностей сучасного фахівця, переосмислення їх крізь призму підготовки вчителя іноземних мов, подано узагальнене уявлення про систему цих компетентностей, до якої відноситься науково-пізнавальна, саморозвитку, професійна, комунікаційна, полікультурна, соціальна, інформаційно-технологічна компетентності. Окреслено структурно-логічну схему компетентності педагога: знання; пізнавальні вміння й навички; практичні вміння й навички; відношення; емоції, цінності та етичні норми, мотивація. В світлі проекції даної структурно-логічної схеми у площину професійної підготовки вчителя іноземних мов запропоновано авторський варіант визначення складу кожної з вище названих компетенцій. Розглянуто самостійно-дослідницьку діяльність студентів, як пізнавальну діяльність творчого характеру, яка сприяє розвитку методологічної функціональності особистості, її системного критичного мислення, володіння технікою рефлексивного самопізнання, високою процесуальною спроможністю ефективної реалізації пошукових стратегій. Розкрито потенціал самостійно-дослідницької діяльності в підготовці вчителя іноземних мов в її методологічній, функціональній, процесуальній та змістовій

спроможності оптимізаційного впливу на розвиток кожної з компетентностей майбутнього педагога.

Завдання 6.11. Наведіть мовні/мовленнєві стандарти-кліше для оформлення анотації.

Завдання 6.12. Випишіть із бібліотечного каталогу три анотації на нові наукові надходження та проаналізуйте їх за структурою, змістом, призначенням, мовним оформленням, обсягом.

Завдання 6.13. Проаналізуйте найтипівіші помилки у “згортанні” інформації наукового джерела при його реферуванні та поясніть, як їм запобігти.

Завдання 6.14. Сформулюйте вимоги до анотації і до реферату. Назвіть їх спільні та відмінні ознаки.

Завдання 6.15. Складіть анотацію до статті із фахових часописів, зокрема збірника наукових праць у галузі педагогіки. Виділіть ключові слова.

Завдання 6.16. Напишіть анотації до підручників О. Левченко “Науковий стиль: культура мовлення” та О. М. Семеног “Культура наукової української мови”, порівняйте їх з опублікованими у виданні.

Завдання 6.17. Прочитайте рецензії на різножанрові наукові праці (статті, підручники, монографії) з проблем обраної спеціальності. Проаналізуйте ці рецензії, зорозв’язуючись на алгоритмічний припис (див. додаток), за змістом і структурою та на відповідність їх тексту мовним нормам.

Завдання 6.18. Складіть об’єктивну рецензію, зорозв’язуючись на алгоритмічний припис та використовуючи необхідні лексико-граматичні конструкції, на власну наукову доповідь (повідомлення, реферат), а також на наукові доповіді (повідомлення, реферати) своїх однокурсників. З’ясуйте, які структурні компоненти рецензії найважче готувати і чому.

Завдання 6.19. Складіть рецензії, керуючись алгоритмічним приписом, на статті (довіді, повідомлення), опубліко-

вані у збірниках матеріалів наукових конференцій з актуальних проблем обраного фаху.

Завдання 6.20. До статті із завдання 6.31 складіть наукову рецензію за поданим планом:

1. Означення предмета аналізу, актуальності дослідження *(у рецензованій статті...; стаття присвячена актуальній темі...)*.

2. Характеристика змісту статті *(дослідження складається з...; на початку дослідження автор...)*.

3. Оцінювання наукової праці *(стаття характеризується...; заслугою дослідника є ...; автор аргументовано обґрунтовує...; детально аналізує...; чітко визначає...)*.

4. Висловлення окремих зауважень *(автору не вдалося...; автор залишає без відповіді...; викликає сумнів теза втора...; серед недоліків дослідження...)*.

5. Висновки рецензії *(отже, аналізована стаття має важливе значення для...; заслугою автора слід уважати...)*.

6. Призначення наукової статті.

Завдання 6.21. Розкажіть про структуру своєї дисертаційної роботи, основні вимоги до написання. Проаналізуйте свій виступ на захисті дисертаційної роботи та сформулюйте власні “рецепти” успіху цієї наукової роботи.

Завдання 6.22. Напишіть відгук на переглянуту наукову працю.

Завдання 6.23. Опишіть план реферату на тему “Науковий стиль: історія та сучасність”. Визначте його структуру. Оформіть титульну сторінку.

Завдання 6.24. Охарактеризуйте, аргументуючи, вимоги до мови та стилю тексту реферату.

Завдання 6.25. Наведіть мовні/мовленнєві стандарти-кліше для написання реферату наукового джерела.

Завдання 6.26. Назвіть найпоширеніші у рефератах слова-організатори думки, що характеризують ступінь об’єктив-

ності інформації наукового першоджерела. Пояснить, з якою метою їх використано.

Завдання 6.27. Сформулюйте практичні поради укладачу рефератів на наукові джерела гуманітарної проблематики.

Завдання 6.28. Установіть спільне й відмінне між конспектом наукового джерела, анотацією, рефератом та рецензією на нього. Проілюструйте прикладами.

Завдання 6.29. За поданим планом напишіть тези до відповіді на груповому занятті.

1. Мовна норма у сучасній українській мові.
2. Джерела, до яких треба звертатися, щоб перевірити правильність написання слова.
3. Зв'язок між правописом і словниками.
4. Шляхи підвищення мовленнєвої культури особистості.

Завдання 6.30. Подану цитату (про патріотизм) уведіть у текст, дотримуючись вимог.

Патріотизм проникає в усе, що пізнає, уміє, робить, до чого прагне, що любить і ненавидить людина. Особливо сильно і яскраво патріотичні почуття і переконання виражаються в силі духу, у волі людській тоді, коли Батьківщина в небезпеці, в годину найтяжчих випробувань (В. Сухомлинський).

Завдання 6.31. Законспектуйте поданий нижче текст. Яких ще відомих українських істориків і культурологів ви знаєте? Підготуйте доповідь про одного з них.

Москва, Маросейка⁹

Історія культурних зв'язків між Україною і Росією – це історія великої і ще не закінченої війни. Як усяка війна, вона знає наступи і відступи, знає перекинчиків і полонених. Історію цієї війни ще треба вивчати.

Тут, на цій московській вулиці, серед кварталу, заселеного “блінніками”, майстрами випікання московських млин-

⁹ Шевельов Ю. З історії незакінченої війни / упор. Оксана Забужко, Лариса Масенко. Київ : Вид. дім. “Києво-Могилянська академія”, 2009. С. 63–70.

ців, розташувалися в другій половині XVII сторіччя двоє “подвор’єв” – Гетьманське й Малоросійське. Тут зупинялися новоприбулі з України, і сама назва вулиці – це зіпсоване слово “Малоросейка”. (Тепер Маросейка зветься вул. Богдана Хмельницького.) Тут відбулося чимало людських драм, і через цю вулицю прийшли ті впливи, що досить глибоко змінили російську культуру в XVII столітті. Це був той мостовий причілок, звідки після Переяслава почався наступ української культури на московську.

Великий і розмашний плян культурного завоювання розлогої і військово сильної Москви був задуманий українською інтелігенцією ще з кінця XVI століття. Не без впливу цього пляну був спинений рух літературної мови в напрямі наближення її до народньої і були відновлені церковнослов’янські первні літературної мови трудами Лаврентія Зизанія, Памви Беринди, а передусім Мелетія Смотрицького. Заради цього пляну київська інтелігенція творила міт двох Росій – Малої і Великої – міт, створений передусім на Україні, – і підтримувала теорію політично-державної переємности між старим Києвом і тогочасною Москвою. Заради нього переможець Москви гетьман Сагайдачний пропонував їй союз 1620 року, Лаврентій Зизаній привіз до Москви рукопис свого “Катехізису” 1626 року, Кирило Транквіліон Савровецький – рукопис свого “Учительного євангелія” 1627 року, а митрополит Петро Могила прислав 1640 року Ігнатія Старушича з пропозицією заснувати в Москві школу – першу школу – силами українського духовництва.

Справжнє поле для діяльності відкрилося після Переяслава. Переяслав став передумовою української культурної інвазії. Харлампович підрахував, що в другій половині XVII століття в самому тільки місті Москві було 7 монастирів, повністю заселених українцями й білорусинами, а один з них навіть був переданий у зв’язку з цим у відання Малоросійського приказу! Українські приходні наклали потужний відбиток на культуру тогочасної Москви. Вони в ній чимало зрушили і змінили, вони її істотно збагатили. Славнозвісна реформа патріарха Нікона, що доглибно струснула російською церквою,

була фактично проведена з участю українців, виходців з Київської академії. Заснована 1685 року Московська академія, пізніше відома під назвою Слов'яно-греко-латинської, після короткого періоду, коли нею керували греки брати Ліхуди, а потім ніхто не керував, від 1700 року фактично перейшла в українські руки. Протягом наступних 64 років вона мала 19 ректорів, з них один був грек, два – росіяни, а решта 16 – українці, вихованці Київського колегіуму. Такий був і склад викладавців.

Після смерти останнього російського патріярха Адріана на чолі російської церкви став українець Стефан Яворський. У період 1700–1762, за підрахунком того ж Харламповича, в Росії, на чисто російських землях, було 70 єпископів-українців. Були часи, коли російська церква була цілком в українських руках. Не забуваймо, що в XVII сторіччі церква раз-у-раз означала культуру, а культура – церкву. Нове, доти нечуване впливалося в консервативну Москву через Малоросейское подворье на Маросейці.

Не з легким серцем ішла українська інтелігенція в Москву. Вона добре знала, що таке Москва. “Катехізис” Лаврентія Зизанія видали, але з страху перед можливими ересями без титульної сторінки. “Учительне евангеліє” Кирила Ставровецького засудили за ересі й спалили. Ще була свіжа пам'ять про перші десятиріччя XVII сторіччя, коли українських священників і ченців не вважали за охрищених і силоміць христили вдруге, своїм звичаєм. Ще 1632 року був з нагоди прибуття групи українських ченців виданий наказ: “А в церковь их не пущать, а пенія слухать в трапезе или в паперти, а святыни им никакие не давать и крестом воздвизательным не благословлять и ко образом не прикладыватися”. В 1652 році, за два роки перед Переяславом, чужинців виселено з Москви до Німецької слободи, амалоросіянин – це ж було для тогочасної Москви те саме, що литвин, що поляк, що іноземець взагалі.

Сучасник писав 1666 року; “малоросам і смерть не така страшна, як відіслання до Москви”. Дмитрові Тупталові виклик до Москви коштував нервової хвороби. Стефан Яворський, призначений бути рязанським єпископом, утік був

з Донського монастиря в Москві, де його потім тримали під наглядом. І далі люди почували себе чужими в чужому московському світі, чужими до самої смерти. Навіть Теофан Прокопович, близький співробітник Петра І, головний ідеолог новонароджуваної російської імперії, навіть він у передсмертні дні підсумовував своє життя:

*Ні з яких сторін світа не видно,
Все неласкє,
Ніт і надєжди, о многобідно
Моє щастє.*

Многобідне щастя – чи можна влучніше оцінити щастя людини, що досягла найвищих верховин суспільної драбини, – що їй задрять, – але вона відчуває себе кінець кінцем усім і всьому чужою...

Було б хибно зводити цей рух до шукання кар'єри. Це був також ідеологічний рух. Що таке Москва, – знали, і все-таки пішли на Переяслав і все-таки рушали до Москви. Рушали, може, саме тому, що усвідомлювали, наскільки нижчий був той культурний і побутовий рівень, що на ньому стояла Москва. Бо це було чи принаймні здавалося передумовою можливості завоювати Москву. Переяслав у перспективі трьох сторіч уявляється нам початком великої трагедії. Це слушно. Але в умовах 1654 року не був з konieczністю закладений розвиток тільки в цьому напрямі. Навпаки, сучасникам. Переяслав здавався вихідним пунктом для великої експансії. Нічого майже не втративши політично, – адже Україна зберігала цілковиту внутрішню незалежність і майже цілковиту незалежність зовнішніх зносин, – умови зобов'язували її тільки прийняти московського воеводу й залогу до Києва і повідомляти Москву про посольства до Польщі чи Туреччини і про вибори гетьманів, – Україна, здавалося, діставала військову допомогу, а головне – їй відчинявся шлях до культурного завоювання страшного сусіда.

Це була доба – XVII сторіччя, – коли формувалися національні держави на Заході, але в ідеології панували універсалістичні концепції. Київ, відроджений осередок України, стояв перед очима тогочасного українця другим Єрусалимом. Він

був центр церкви, значить – центр культури. Звідти мав возсіяти світ на весь християнський світ. Ворогом були турки, що володіли греками і християнським Близьким Сходом. Знаряддям, я повторюю, знаряддям визвищення другого Єрусалиму – Києва мала стати Москва. Її військова сила мала здійснити програму української інтелігенції. Безнастанні заклики до боротьби проти турків і татар у проповідях Галятовського, Барановича і всіх українських проповідників XVII сторіччя, ба навіть і самого Стефана Яворського, – не загальники, як може тепер здатися, і не результат татарських наскоків на Україну, а насамперед вияви цієї універсально-християнської ідеології.

Поза цією суб'єктивно-ідеологічною стороною справа мала об'єктивну, історичну сторону. Я сказав: XVII сторіччя було в ідеології добою універсалізму, фактично – воно було добою ставання національних держав. Нова держава постає тільки в перемозі над своїми сусідами. Згадаймо ставання Німеччини вже в XIX сторіччі. Для об'єднання німецьких земель були потрібні війни на півдні, півночі й заході. “І на чотири боки шаблі”. Україна Богдана Хмельницького мала подолати щонайменше Польщу, Туреччину й Москву. Вона це здійснювала. Військово вона змагалася з Польщею й Туреччиною. Було актом державного розуму спробувати скорити Москву іншими методами. Коли ми говоримо про нашу сучасність, ми добре знаємо, що війни ведуться різними методами, що вони бувають гарячі й холодні, що вони тривають, коли підписано мир і коли миру підписати не можна. Чому ми не хочемо зрозуміти цього для XVII сторіччя?

Навіть військово Переяслав не був кінцем боротьби. Після нього Україна розгромила Москву під Конотопом у липні 1659 року і була розбита на полтавських горбах у липні 1709 року. Тим більше тривала боротьба в культурі.

Якщо і там Україна зазнала поразки, то це сталося не через переяславські умови, а насамперед з причин, закладених у самому українському житті того часу. Політично і військово Переяслав став початком поразки тому, що різні українські кола втягали Москву в Україну, намагаючися використати її проти своїх унутрішніх ворогів. Повне розуміння цього при-

писується ще Мазепі. Хіба нагадати про звернення Інокентія Гізеля, або Лазаря Барановича, або багатьох інших – прислати московських стрільців в Україну? Або про те, що оли Дем'ян Многогрішний хитнувся від Москви, його заарештувала не Москва, а таки група київської старшини, що дійшла була навіть до того, що просила дати на гетьмана “боярина великороссийских людей”? Комплекс Кочубеївщини – і тільки він – уможливив Москві здобувати чимраз більше позицій в Україні. Розріст цього комплексу змусив Мазепу до суворої конспірації, що не дала йому змоги військово підготуватися до бою під Полтавою. Бій під Полтавою виграв Росії не Петро I, а українські Кочубеї. Самозрозуміло, Петро й Росія влучно використали це, як використовували всі подібні нагоди, що їх не бракувало. Про причини самого комплексу Кочубеївщини хай говорять історики й психологи. Він живе й досі.

Культурно Переяслав став початком поразки з глибших причин. Культурне завоювання переможеною нацією нації-переможця в принципі можливе. Колись подолана римськими легіонами Греція завоювала культурно Рим. Германці в Італії, Франції, Іспанії були культурно завойовані Римом, наслідком чого є сучасні романські народи. Передумовою для культурного завоювання нації-переможця є, одначе, культурна перевага переможеної нації на всьому полі бою, себто в усій культурі. Цієї передумови бракувало українській культурі XVII сторіччя.

Доба барокко – одна з золотих діб нашої культури. Архітектурні споруди Мазепи, проповіді того часу, початки театру, різьба й малярство, початки Гравюри – лишилися в сторіччях, вони і в наш час впливають на українське мистецтво. Одначе вони мали свою стелю. Українська культура доби бароко була суто церковна. Культура була при церкві, і церква означала культуру.

Поки так було і в Росії, українська культура була в наступі. Ми бачили, що вона завоювала церкву, мовно-богословську освіту й науку, зв'язані з релігією мистецтва. Та цього було мало для XVIII сторіччя – доби секуляризації науки, мистецтва, культури в цілому. Європа вже не жила церковною культурою.

Петро І ще використовував Яворського й Прокоповича як діячів церкви. Але він уже дивився на Захід, щоб украсти звідти потрібні йому елементи нової технічної культури. Потай вирушає він до “люторів”, переодягнений теслею, щоб опанувати секрети техніки. У наш час ці функції виконують люди нижчих рангів, але суть лишилася та сама: використати технічну культуру Заходу для зміцнення варварських основ своєї держави. Серед “птахів гнізда Петрового” ми знайдемо чимало німців, чимало росіян, але не українців. Бій під Полтавою Петрові виграли українські Кочубеї. Але Петро справді виграв бій на культурному фронті тим, що він відгородив Україну від Заходу. Зв’язок ішов через новозасноване вікно в Європу, а радше пролаз – Санктпiтербурх, не через Київ. У Києві тим часом лишили Академію більш-менш як вона була. Вона була безпечна. Хто не йде вперед, відстає. Відставання було безнадійне. Тоді як російська культура свою церковну сторону доповнювала новою, технічно-світською, українська лишалася на старому місці. Так вона ставала старомодною. Старомодність означає смішність. Смішність убиває культуру.

Остання постать цієї культури в її незайманому вигляді був у 1760-х роках Арсеній Мацієвич, єпископ ростовський. Він з дивовижною впертістю боронить програну справу – незалежність церкви від держави. Для нього світ обмежений рамками церковного життя. Смішний, надокучливий, – він на домагання Катерини II стає перед суд єпископів, його засуджують до ув’язнення в монастирі, але він не вгамовується й там, і 1767 року його переводять до таллінської фортеці, де він доживає віку, позбавлений навіть власного ім’я. Наказом Катерини в’язня іменують Андрій Враль. Захід, до якого, здається, не додумалося навіть МВД. Дата ув’язнення Мацієвича збігається не випадково з датою скасування Гетьманщини. Це була одночасна ліквідація початого в Переяславі українського наступу – політично на Україні, культурно – в Росії.

Відгомони переяславської концепції українського культурного наступу на Росію лунають і геть пізніше. Хіба що інше – трагедія Гоголя, що пішов завойовувати Росію для українського морального кодексу, для українського розуміння

мистецтва, чие мораліте про мертві душі було пласко сприйняте різними Белінськими як обличительная література, чії “Вибрані місця з листування з друзями”, куди Гоголь уклав усю свою душу, були висміяні й несприйняті? І тому – природний вислід трагічного непорозуміння – спалення Гоголем його рукопису і майже самоспалення – так близько від Маросейки, в Москві на Никітському бульварі, і так близько до двосотих роковин Переяслава – в лютому 1852 року.

Або на початку революції спроба українських комуністів “влитися” в російську суттю комуністичну партію, щоб “розлитися й залити” її? Завжди те саме – універсалістична концепція, надія на свої сили, на свою перевагу, обмеженість цієї переваги тим провінціальним станом, у якому перебуває або в якому тримають Україну, – і поразка, і трагедія.

Але в глибині найбільшої поразки, коли Україна втратила рештки політичної незалежності, коли літературною мовою України стала російська, що нею писали, скажімо, Капніст і автор Історії Русів, що нею намагався писати Сковорода, – тоді починається перегляд переяславської концепції. Капніст починає його протестом проти російської держави в ім’я української людини:

*Под игом тяжкия державы
потоками льют пот кровавый
и злее смерти жизнь ведут.*

Історія Русів відроджує елементи українського державництва. Приходить Шевченко, що синтезує ці елементи, споює їх з новим універсалізмом – кирило-мефодіївський панславізм з центром у Києві (всякий здоровий рух хоче набрати рис універсалізму, питання тільки в тому, щоб заради цього не жертвувати своїм власним). Дальшу історію вже знають читачі, вона пишеться щодня далі.

Три страшні вороги українського відродження – Москва, український провінціалізм і комплекс Кочубеївщини – живуть і сьогодні. Запекла ненависть Михайла Драгоманова не знищила українського провінціалізму. Запекла ненависть Дмитра Донцова не знищила Москви. Запекла ненависть В’ячеслава Липинського не знищила комплексу Кочубеївщини.

Сьогодні вони панують, і вони урочисто справляють ювілей Переяслава.

Москва підкреслює русско-украинские культурные связи. Не будемо їх заперечувати. Вони були і є. Хіба солдати по два боки лінії фронту не зв'язані між собою? Вони зв'язані на життя і смерть. Історія культурних зв'язків між Україною і Росією – це історія великої і ще не закінченої війни. Як усяка війна, вона знає наступи і відступи, знає перекинчиків і полонених. Історію цієї війни треба вивчати. Чому б не видати солідну збірку праць про українсько-російські культурні зв'язки як вони були, а не як їх препарує Москва чи наш власний провінціалізм?

Ми не маємо підстав святкувати Переяслав. Він став початком великої трагедії народу і безлічі індивідуальних трагедій. Але ми не маємо підстав і соромитися Переяслава. Він мусів бути, він показав наші хиби, але він показав і глибину нашої життєвості.

Сьогодні роковини Переяслава святкують вороги України. Я пригадую: 1913 року вся Росія урочисто святкувала триста-ліття дому Романових. Голосно і бучно. Що сталося з домом Романових за чотири роки потому, – всім відомо (*Бостон, 1954*).

Завдання 6.32. Складіть тези виступу на тему “Риторична культура офіцера-прикордонника”, доберіть літературу та оформіть бібліографію.

Завдання 6.33. Опрацюйте суцільним та ознайомчим видами читання тези доповіді, виголошеної на науково-практичній конференції. Визначте особливості доповіді (мета, обсяг, зміст, структура, ілюстрації, цитування, висновки, типові мовні конструкції тощо) та сформулюйте вимоги до тез наукових доповідей.

**Мова науки як навчальна дисципліна для аспірантів
в умовах інтегрування вищої освіти України
в європейський простір**

“Ступінь влади над мовою” (О. Потебня) є важливим і суттєвим, хоча, безумовно, не єдиним, показником інтелектуального рівня та загальної культури студента, магістранта, аспі-

ранта, фахівця. Мовну/мовленнєву компетентність вважають потужним та ефективним чинником у професійній підготовці національних наукових кадрів, бо ж представники наукової еліти народу, його найосвіченіші верстви мають стати носіями зразкової наукової мови. Дослідниками семіотики (Ч. Морріс) доведено, що вивчення науки може бути цілком включене до вивчення мови науки, оскільки опанування мовою науки передбачає і вивчення її відношення до позначуваних об'єктів, а також до людей, які використовують цю мову. Завдяки науковій мові як обов'язковій складовій національної літературної мови, що виступає невід'ємним атрибутом держави та її ознакою, підтримується національна гідність, духовність народу і передаються у світовий інформаційний простір національні досягнення з різних галузей знань. І, нарешті, саме національною науковою мовою забезпечується зв'язок між концептуальною (логічною) і вербальною (мовною) картинами світу під час пізнання. У період інтенсивного розвитку наукового стилю української мови в умовах євроінтеграції України до студентів, магістрантів, аспірантів висувається актуалізована часом вимога – вільно, нормативно й зразково послуговуватися науковою мовою в усіх її підстилях і формах. У колі завдань спецкурсу “Науковий стиль української мови” – формування концептуального розуміння теоретичних засад культури наукового мовлення в усіх його видах, вироблення на основі цього стійких практичних навиків з наукової творчості у різних її жанрах та редагування наукової продукції, усвідомлення особливостей мовної норми на всіх рівнях організації наукового тексту (статті, дисертації, автореферату тощо).

Автором розроблено концептуально цілісну модель навчання української наукової мови, яку відбито у низці опублікованих наукових статей з цієї проблеми, виданих навчальних програмах, перекладних термінологічних словниках, підготовленому навчальному посібнику з алгоритмічними приписами. (Г. Онуфрієнко, докт. філос. та філол. наук).

6.3. Редагування наукових текстів

Редагування (від лат. *redactus* – упорядкований) – це аналіз, перевіряння та виправлення будь-якого тексту.

Редагують наукові тексти за законами логіки. Редагуючи текст, необхідно враховувати основні вимоги, які ставлять до доказів (аргументів) як особливої форми думки, а саме:

чітке формулювання тези й аргументів;

формулювання тези під час доказів залишається незмінним;

теза й аргументи не повинні суперечити одне одному;

як аргумент слід використовувати положення, правдивість яких не викликає сумніву;

докази повинні бути повними й достатніми.

Редагування наукового тексту здійснюють у *три етапи*.

Первинне ознайомлення з текстом документа. Перед тим як розпочати редагування тексту, слід прочитати його повністю. Під час першого прочитання не бажано вносити правки, проте можна зробити помітки на берегах чи фіксувати побіжні зауваження на окремому аркуші паперу.

Перевірка фактичного матеріалу. На цьому етапі доцільно перевірити правильність і вірогідність поданих відомостей, продумати, чи достатньо фактичного матеріалу для певного тексту.

Власне редагування матеріалу. Цей етап вимагає мовної корекції: виправлення орфографічних, пунктуаційних та стилістичних помилок. Правки в тексті роблять синім або чорним чорнилом (а не червоним). Слова, цифри в тексті мають бути чіткими й охайними. Виправлений текст треба передрукувати, ще раз вчитати.

Прийоми виділення окремих частин тексту. Для виділення в тексті окремих слів або частин можна порекомендувати чотири способи:

Великими літерами. Цей спосіб слугує для виділення окремих слів.

Курсивом оформлюють окремі слова й короткі фрази. Коли слово подають курсивом, то після кожної літери роблять

проміжок в один знак, а між словами й текстом – відступ у 2–3 знаки, щоб слова відділялися. Розділові знаки після таких слів ставлять на відстані одного знака, а наступне слово починають через 2–3 знаки.

Підкреслення – найзручніший спосіб виділення окремих слів і фраз. Лінію підкреслення починають під першою, а закінчують під останньою буквою слова, яке виділяють, включаючи лапки й дужки; розділовий знак, що стоїть після слова, не підкреслюють. Усе речення треба підкреслювати суцільною рискою, починаючи від першої й закінчуючи останньою буквою речення.

Є такі види правлень:

Правлення-вичитування – це звіряння виправленого тексту з текстом, що має редакторські правки і який узято за зразок. За такої правки усувають технічні помилки (вписують пропущені літери).

Правлення-скорочення – усунення з тексту повторів несуттєвого матеріалу.

Правлення-перероблення застосовують у тих випадках, коли автор тексту погано володіє літературною мовою й невдало висловлює свою думку.

Правлення-оброблення – комплексний вид правки, яким передбачено аналіз й відбір фактичного матеріалу, оцінювання й покращання структури наукового тексту, мовну правку тексту, перевірку правильності зовнішнього оформлення тексту.

Отже, важливим етапом роботи зі створення наукового тексту є редагування: правлення, вичитування, скорочення та перероблення. Складність цього етапу полягає в тому, що тривала робота над відповідною темою призводить до запам'ятовування цілих шматків тексту і “блокування зору”. Ідеться про те, що, як тільки мозок охоплює початкові букви слова чи початкове слово фрази, він відразу ж без допомоги зору, за допомогою асоціативної пам'яті добудовує слово чи фразу, відключаючи водночас на деякий термін зір. Людина начебто дивиться на речення, слова, букви, але не бачить їх. На етапі редагування варто критично оцінити написане, перевірити

концепцію, підсилити обґрунтованість висновків, простежити логічні зв'язки між частинами тощо, тобто побачити текст “стороннім оком”. У такому випадку практикують повільне читання тексту з олівцем у руках.

Для відшліфовування вміння сприймати, утримувати й поновлювати інформацію, здійснювати змістову і мовну компресію тексту джерела та розвитку навичок писемного мовлення важливе значення має систематична робота з науково-навчальною літературою. Здобуття знань шляхом самостійного опрацювання текстів (а це і є основний чинник самоосвіти!) ґрунтується на комплексі взаємопов'язаних умінь: визначати і формулювати основну проблематику тексту-джерела, здійснювати смисловий і структурний аналіз тексту, стисло подавати інформацію тексту за деталізованим планом, знаходити додаткову, побіжну інформацію і відмежовувати її від головної, здійснювати поєднання інформації з різних джерел (за допомогою порядку слів, фраз, абзаців і відповідних засобів зв'язку тексту), різними способами “згортати” (“пакувати”) інформацію тексту до рівня головної (синтаксична конденсація, вилучення зайвої інформації та скорочення слів, речень, фраз, смислових фрагментів тощо); вводити елементи опису тексту-джерела до продукowanego тексту та об'єднувати в ньому всі його компоненти (основний матеріал джерела, додатковий матеріал, оцінка тощо).

Організація процесу самостійного здобуття знань залежатиме і від мети та видів читання. На сьогодні напрацьовано ***загальні правила роботи з науковим текстом та правила його читання (розуміння):***

ознайомтеся спочатку з бібліографічним описом тексту;
переконайтеся, що розумієте всі слова, терміни, терміносполуки, фрази;

читайте з олівцем у руках, робіть потрібні позначки (наприклад, різнокольорові відповідно до характеру позначок);

обміркуйте здобуту інформацію, осмисліть її, спираючись на свої знання і досвід; систематизуйте знання;

доберіть самостійно приклади, що також ілюструють головні ідеї (думки) тексту;

перечитайте ще раз найважливіші за змістом фрагменти тексту і ті, що ще не зовсім зрозумілі або ж викликають певний сумнів;

письмово передайте основну інформацію;

критично сприймайте прочитане, порівнюйте інформацію щодо необхідного питання з інших джерел, ознайомтеся з рецензіями на опрацьовані наукові джерела.

Завдання для аудиторної та самостійної роботи

Завдання 6.34. Відредагуйте текст статті, виправивши композиційні, логічні та стилістичні огріхи.

УДК 37.091.64

МЕТОДИЧНІ ТА ТЕХНОЛОГІЧНІ ОСНОВИ СТВОРЕННЯ SMART-КОМПЛЕКСІВ НАВЧАЛЬНИХ ДИСЦИПЛІН

Анотація. У статті представлено дослідження методичних і технологічних основ створення Smart-комплексів навчальних дисциплін для покращення якості підготовки кваліфікованих робітників у закладах професійної (професійно-технічної) освіти і на виробництві. Визначено, що Smart-комплекс навчальної дисципліни – це комплексна інформаційна динамічна система електронного освітнього ресурсу навчально-методичного спрямування, побудована на постійному розвитку і зміні функціональних зв'язків і відношень щодо чого?. Вона призначена забезпечити безперервний дидактичний цикл процесу навчання масло масляне, що складається з організаційно-методичних матеріалів для аудиторної і самостійної роботи студентів у рамках засвоєння ними дисципліни за навчальним планом та систематизованих теоретичних, практичних, тестових матеріалів, побудованих на принципах інтерактивності, адаптивності та відкритості. З'ясовано, що конструктивними елементами Smart-комплексу навчальних дисциплін є середовище творчої самореалізації студента, блок конструктивного вирівнювання (забезпечує можливість побудови студентом власної освітньої траєкторії, що обумовлює відмінність від електронних навчальних підручників), а також креатив-

не, освітнє, авторське та невербальне середовища. Важлива роль у Smart-комплексі навчальних дисциплін належить інформаційно-комунікаційним технологіям. Особливістю Smart-комплексу навчальної дисципліни є врахування вимог принципу конструктивного вирівнювання для створення індивідуальної освітньої траєкторії студента, широкого впровадження навчальних проєктів. За такого підходу навчальний план та передбачувані результати навчальної діяльності, зміст, форми і методи навчання, а також методи контролю, діагностування й оцінювання взаємоузгоджені та спрямовані на оптимізацію умов для підтримки пізнавальної активності студентів. З метою з'ясування впливу компонентів Smart-комплексу навчальних дисциплін на ефективність освітнього процесу проведено дослідно-експериментальну роботу щодо реалізації досвіду упровадження евристичних форм, методів і прийомів чого? для розширення інформаційної бази уроку та підвищення доступності навчальної інформації; доцільності і результативності використання моделі нейронної мережі Коско для досягнення творчої самореалізації студентів.

Ключові слова: Smart-комплекс навчальних дисциплін; конструктивне вирівнювання; креативне середовище; авторське середовище; невербальне середовище; Smart-технологія.

1. ВСТУП

Постановка проблеми. У Національній стратегії розвитку освіти в Україні на період до 2021 року визначено основні напрями і шляхи здійснення реформування цієї галузі впродовж найближчих років у нових соціально-економічних умовах [1]. З огляду на це, проголошений інвестиційно-інноваційний розвиток вітчизняної економіки зумовлює необхідність системних змін у сфері професійно-технічної освіти, яка є основним постачальником кваліфікованих кадрів для вітчизняної промисловості, агропромислового комплексу, будівництва, торгівлі, громадського харчування, сфери послуг, транспорту, житлово-комунального господарства та зв'язку.

Для ефективного розвитку професійно-технічної освіти передбачається створити сучасне освітнє середовище, що сприятиме забезпеченню якості підготовки кваліфікованих майбутніх робітників для підвищення їхньої конкурентоздатності на внутрішньому і зовнішньому ринках праці. Це зумовлює необхідність розвитку інформаційно-комунікаційних технологій та модернізації матеріально-технічного забезпечення навчального процесу.

Наразі стан підготовки майбутніх фахівців у професійно-технічних закладах освіти ще не повною мірою відповідає сучасним соціально-економічним потребам суспільства. Про це свідчать результати аналізу виступів роботодавців, керівників ПТО, моніторинг навчального процесу в закладах профтехосвіти громадськими організаціями тощо [2].

Одним зі способів покращення якості підготовки кваліфікованих робітників є використання у закладах професійної (професійно-технічної) освіти Smart-комплексів навчальних дисциплін.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема використання комплексів електронних навчальних ресурсів у закладах освіти неодноразово привертала увагу науковців. Так, О. Гульчій, І. Хоменко і Н. Захарова розглядають використання Smart-технологій з позицій практико орієнтованого підходу до модернізації освітнього процесу в системі післядипломної освіти. Ученими проаналізовано можливості Smart-технологій у підвищенні пізнавальної активності, розвитку комунікаційних навичок (лікар-лікар і лікар-викладач), поширення індивідуального вітагенного та професійного досвіду під час навчання, а також їх роль в адаптації освітнього процесу до потреб і запитів конкретної аудиторії. Авторами розкрито алгоритм формування й удосконалення інформаційно-аналітичної компетентності лікарів профілактичної медицини з використанням сучасних Smart- та інформаційних технологій в контексті реалізації викладачем його основних професійних ролей як менеджера, ініціатора змін, коуча тощо [3].

Учені М. Березицький і В. Олексюк, розкриваючи історичний процес розвитку e-Learning, появу мобільного навчання,

масових відкритих Online-курсів (МВОК), хмарних технологій (m-Learning), зосереджують увагу на діяльності Smart-університетів [4]. Дослідження ефективності навчання з використанням електронних освітніх ігрових ресурсів було предметом уваги В. Бикова, С. Литвинової та О. Мельник [5]. На особливостях використання програмного забезпечення Smart-Notebook для організації процесу навчання у вигляді інтерактивних занять акцентують увагу С. Василенко і А. Курда [6]. Дослідниками висвітлено основні аргументи на користь використання Smart-Notebook для створення авторських навчальних ресурсів, котрі орієнтують викладачів на розробку власної інноваційної методичної системи.

У дослідженні етапів організації навчальної взаємодії викладача і студентів засобами Smart Board В. Імбер розкриває можливості оновленого пакета програмного забезпечення Smart Learning Suite, зокрема інтерактивного додатку Smart Lab для організації навчання за ігровими технологіями, нового інструмента оцінювання навчальних досягнень студентів Smart-Response 2, організацію співпраці студентів у межах єдиного віртуального освітнього простору Smart Amp, дії студентів на будь-яких персональних пристроях, виконання завдань в режимі Online з використанням Smart Learning Suite Online [7].

Важливим для розв'язання проблеми використання Smart-комплексів електронних навчальних ресурсів у закладах професійної (професійно-технічної) освіти є праці вчених про роль ІКТ в індивідуалізації освітнього процесу, сучасні ініціативи щодо інформатизації освіти та її глобалізації, наукові розвідки зі створення і застосування засобів ІКТ в педагогічній діяльності (В. Биков [8], М. Жалдак [9], О. Пінчук [10], О. Спірін [11], М. Шишкіна [12], В. Ягупов [13] та ін.).

Невирішені аспекти проблеми. Однак питання використання Smart-комплексу електронних навчальних ресурсів у закладах професійної (професійно-технічної) освіти дотепер не потрапляло в поле зору наукової педагогічної спільноти. З огляду на це, воно потребує докладнішого аналізу і вивчення, а набутий інноваційний досвід – застосування у підготовці

кваліфікованих фахівців у професійних (професійно-технічних) навчальних закладах засобами Smart-комплексів та оприлюднення в науковій періодиці.

Мета статті – розкрити методичні та технологічні основи створення Smart-комплексів навчальних дисциплін та необхідність їх впровадження у професійних (професійно-технічних) навчальних закладах.

2. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Останнім часом очна й дистанційна освіта на основі сучасних електронних, у тому числі онлайн-технологій, активно інтегруються. І, залежно від обсягу використання Online-технологій, розрізняють: традиційне навчання (без використання електронних технологій), традиційне навчання з веб-підтримкою, змішане навчання / *blended learning*, повне Online-навчання, понад 80 % якого проходить дистанційно [14]. Про необхідність реалізації освітніх програм з використанням електронного навчання, дистанційних освітніх технологій йдеться також в документах Міністерства освіти і науки України. Так, в Концепції “Національна освітня електронна платформа” зазначено: “Потрібне рішення, яке відповідатиме трьом критеріям: доступ до якісних безкоштовних е-підручників та інших електронних освітніх ресурсів для здобувачів професійної освіти; розвивати національне виробництво електронних освітніх ресурсів; бути гнучким, щоб реагувати на середовище, що постійно змінюється, впроваджувати технології, що стрімко розвиваються” [15].

На початковому етапі дослідження введено робочу дефініцію поняття SMART-комплекс – цим терміном позначимо електронний засіб навчання нового типу з ознаками, закованими в аббревіатурі SMART, де: S – *specific, significant, stretching* – конкретний, значний; M – *measurable, meaningful, motivational* – багатовимірний, значущий, мотивуючий; A – *attainable, agreed upon, achievable, acceptable, action-oriented* – узгоджений, орієнтований на конкретні дії; R – *realistic, relevant, reasonable, rewarding, results-oriented* – реалістичний, доречний, корисний, зорієнтований на конкретні результати; T – *time-based, timely, tangible, trackable* – орієн-

тований на певний період, своєчасний, той, що простежується [16].

У подальшому стало актуальним використання студентами постер-сесій для прогнозування досягнень у навчанні, а також здатності діяти на основі отриманої інформації. У форматі Smart-комплексу стало необхідним задіяти індивідуальну та організаційну “аналітику студента” не тільки для вимірювання індивідуального прогресу й успіхів, а також невдач і затраченого часу. Ці кроки були зроблені послідовно, не протиставляючи абривіатурне значення смарт-комплексу його психолого-педагогічній сутності.

І, враховуючи дослідження S. Spanovic [17], E. Railean [18], A. Embong, A. Noor, R. Ali та ін. [19], з’ясувалося, що Smart-комплекси навчальних дисциплін (далі – Smart-комплекси НД) необхідно будувати з урахуванням впливу форми і змісту навчального матеріалу на свідомість студента для активізації його пізнавальної активності, а це означає, що Smart-комплекси НД повинні мати в своєму арсеналі декілька способів подання навчального матеріалу для отримання студентами потрібної інформації та знань та забезпечити альтернативу для навчання. Відтак, навчання як опредметнена потреба має стати внутрішнім мотивом, тобто тим, що конкретно активізовує навчальну діяльність. Ці висновки також підтверджені науковцями Центру прикладних спеціальних освітніх технологій CAST у партнерстві з викладачами Стенфордського університету [20].

А це означає, що зміст освітнього середовища Smart-комплексу має спрямовуватися на активізацію функціонування “мереж навчання” головного мозку, а саме: ефективну мережу (зміст) – отримання студентами побічної, додаткової інформації та знань для виконання навчального проекту в ході конструктивного вирівнювання; мережу розпізнавання (результати навчання) – забезпечення декількох варіантів результату пошуку, синтезу інформації; стратегічну мережу (як навчатися) – формулювання декількох способів підвищення мотивації навчання для вирішення проектних (навчальних) завдань. В основу запропонованих Smart-комплексів мають

лягти принципи: від загального до часткового вони не можуть лягти, а можуть бути тільки правилами, вимогами, від деференційованого до чітко деференційованого; принцип паралельного, а не послідовного включення всіх рівнів осмислення навчальної діяльності; принцип поєднання навчальних рівнів, коли досягнутий рівень стає компонетном наступного; принцип знаходження кінцевої відповідності творчої самореалізації досягнутого результату (зворотнього зв'язку).

Різкий нелогічний перехід Таким вимогам а там були принципи, як свідчать результати моніторингу розвитку інформаційно-комунікаційних технологій, відповідають Smart-комплекси навчальних дисциплін.

З урахуванням результатів аналізу наукових праць [3; 4; 5; 6; 7] та емпіричного досвіду уточнено, що Smart-комплекс навчальної дисципліни – це комплексна інформаційна динамічна система електронного освітнього ресурсу навчально-методичного спрямування, побудована на постійному розвитку і зміні функціональних зв'язків і відношень чого до чого? та призначена забезпечити безперервний дидактичний цикл процесу навчання масло масляне, що складається з організаційних матеріалів??? для аудиторної і самостійної роботи студентів у рамках засвоєння ними дисципліни за навчальним планом та систематизованих теоретичних, практичних, тестових матеріалів, побудованих на принципах інтерактивності, адаптивності й відкритості. Не має ні логіки, ні смислу!!!

Тому зміст освітнього середовища Smart-комплексу має спрямовуватися на активізацію функціонування “мереж навчання” головного мозку що це таке?, а саме: ефективну мережу (зміст навчання) – отримання студентами, окрім основної, і побічної, додаткової інформації та знань для виконання навчального проекту за принципом конструктивного вирівнювання [21], у якому навчальний план та передбачувані результати навчальної діяльності, зміст, форми і методи навчання, а також методи контролю, діагностики й оцінювання взаємоузгоджені та націлені на оптимізацію умов для підтримки пізнавальної активності немає ніякого смислу!. Усі компоненти навчальної системи за такого підходу, зокрема навчальний

план та його передбачувані результати навчальний план не має передбачуваних результатів!, зміст, форми і методи навчання, а також методи контролю, діагностики й оцінювання, взаємоузгоджені і мають на меті оптимізувати умови для якісного навчання шляхом створення умов масло масляне! для підтримки пізнавальної активності. Конструктивне вирівнювання чого? використовується для створення Smart-комплексів навчальних дисциплін на основі відмінностей чого? між конструктивістським розумінням дидактики навчання що це таке? і дизайном освітнього процесу, який ЩО? уможливорює побудову студентом власної освітньої траєкторії для навчання згідно бажаних результатів. Smart-комплекс вирізняється від електронних навчальних підручників блоком конструктивного вирівнювання??? для забезпечення можливості побудови студентом власної освітньої траєкторії; мережу розпізнавання (результати навчання) – забезпечення декількох варіантів результату пошуку, синтезу інформації як альтернативи для демонстрації знань; стратегічну мережу (як навчатися) – формулювання декількох способів, як підвищити мотивацію навчання студентів у вирішенні проектних (навчальних) завдань. Повтор зі с. 3 В основу запропонованих Smart-комплексів було покладено принципи: від загального до часткового, від недиференційованого до чітко диференційованого; принцип паралельного, а не послідовного включення всіх рівнів осмисленої навчальної діяльності; принцип поєднання навчальних рівнів, коли досягнутий рівень стає компонентом наступного; принцип знаходження кінцевої відповідності творчої самореалізації, досягнутого результату (зворотного зв'язку). Повтор зі с. 3 Зокрема, для досягнення творчої самореалізації студентів у чому? у Smart-комплексі доцільно створювати завдання із активізацією адаптивного резонансу і асоціативної пам'яті що це таке? [22].

З урахуванням результатів аналізу наукових праць [3; 4; 5; 6; 7] та емпіричного досвіду визначено, що конструктивними елементами Smart-комплексу навчальних дисциплін є середовище творчої самореалізації у чому? студента, блок конструктивного вирівнювання чого?, а також креативне,

освітнє, авторське та невербальне середовища. Важлива роль у Smart-комплексі навчальних дисциплін належить інформаційно-комунікаційним технологіям.

Креативне освітнє середовище не м. б. креативним, оскільки креативність це властивість людини, а не інформаційного середовища!!! передбачає, що зміст освіти стає варіативним і розвивається у процесі навчальної повний нонсенс!! діяльності учня/студента, який стає суб'єктом, конструктором своєї професійної підготовки, повноправним джерелом й організатором своїх знань: складає план занять, визначає особисту позицію щодо ключових проблем з розроблення проекту в навчальній діяльності тощо. Креативне освітнє середовище пов'язане із середовищем контролю/самооцінювання повний нонсенс!!!, де навчання здійснюється на основі прогнозованих результатів, а всі компоненти програми навчальної дисципліни націлені на максимальний вплив підвищення!!!! пізнавальної активності студентів. Наприклад, інструменти оцінювання??? й навчальна стратегія узгоджуються з результатами навчання???.

Застосування Smart-комплексу НД передбачає, що моделювання студентом свого навчання відбувається за його безпосередньої участі в навчальних проектах?????. Така форма??? навчання передбачає використання педагогічного проектування та оцінювання кожного проміжного результату навчання??? студентів. При цьому важливе значення мають два основні чинники. Відповідно до першого, педагогічне проектування реалізується на засадах когнітивної психології і конструктивістській теорії. Йдеться про важливість зв'язку нового матеріалу із засвоєними поняттями та досвідом студентів й екстраполяцією до можливих майбутніх сценаріїв у процесі розумової діяльності, оскільки вони осмислюють свої навчальні дії.

Відповідно до другого, педагогічне проектування базується на декларуванні викладачем відповідності між запланованими формами навчальної роботи??? Які? і результатами навчання студентів. Це уможливорює планування студентами своєї навчальної діяльності та розроблення критеріїв самооцінювання для організації зворотного зв'язку.

Педагогічне проектування орієнтоване на студентів. Роль викладача (тьютора) полягає у створенні відповідного навчального середовища, в якому реалізовується гнучкий підхід до розробки та реалізації навчальних програм і який пропонує студентам конкретні та рівні можливості для навчання. не має смислу!!!

Ще один елемент Smart-комплексу НД – *авторське середовище* – передбачає врахування особливостей навчального закладу, конкретної спеціальності, студента, а також включення додаткових навчальних матеріалів в електронне освітнє середовище, розроблення дидактичних матеріалів тощо.

Наступний конструктивний елемент Smart-комплексу НД – *вербальне середовище* – реалізовує методичний прийом віртуальної присутності педагога, наприклад, у ролі куратора онлайн-платформи (репродуктивне виконання завдань за принципом “роби як я”; он-лайн консультування тощо) та інструктора з інтернет-серфінгу (завдання для формування критичного і логічного мислення, розвитку медіаграмотності, мережевої безпеки, використання вартих довіри??? інтернет-ресурсів).

Середовище творчої самореалізації де, в якій діяльності? формується за принципом нейронної мережі Коско (рис.1) згідно теорії адаптивного резонансу С. Гросберга [23] і моделі автоасоціативної пам’яті Дж. Хопфільда [24].

Метою функціонування цього середовища є розвиток творчого потенціалу і формування креативності кого? шляхом залучення студентів до творчості???, що може виявлятися на рівні операційних компонентів продуктивної пізнавальної (навчальної) діяльності. Головна функція *середовища творчості/самореалізації* полягає не в тому, що студенти створюють нові творчі продукти (проекти), а в тому, що вони демонструють власний освітній рівень, своє ставлення до світу, активну участь у його важливих життєвих процесах через особисту творчу діяльність що це таке?.

Середовище контролю/самооцінювання визначається організаційними умовами, а саме: потребами, мотивами; прогнозуванням а де тут організація? перспективи; процесом ви-

конання??? навчальної діяльності; отриманим результатом навчання???, його оцінюванням та рефлексією; саморегулюванням чого? та управлінням процесу навчання і його корекції. У середовищі реалізовано функції контролю, навчання, діагностики та виховання все в одній купі!. Контроль передбачає встановлення рівня досягнень окремого учня/студента (групи), дає можливість викладачу своєчасно планувати й коригувати роботу, підбирати методику вивчення наступного матеріалу. Навчання??? передбачає організацію оцінювання навчальних досягнень студента, сприяє вдосконаленню його підготовки; діагностика є основою діагностичного підходу А що це таке? в діяльності викладача і дає йому змогу встановити причину труднощів, що виникають у процесі навчання кого чи чого?, виявити прогалини в його знаннях і вміннях; у змісті завдань???, методиці їх реалізації, в коментуванні й оцінюванні робіт.

Важливим елементом Smart-комплексу НД є інформаційно-комунікаційні технології, які наразі стрімко розвиваються і не лише змінюють спосіб життя, а й створюють нові способи комунікації, впливають на роботу мозку людини. Використання комп'ютерів, смартфонів, мережі Інтернет і пошукових систем впливають, на думку вчених, на роботу нервових клітин, змушуючи мозок еволюціонувати [25]; [26]; [27]; [28]; [29]. Для чого ці посилання?

У Smart-комплексах НД використовуються ІКТ, що забезпечують засвоєння нових знань студентами в індивідуально орієнтованих формах???. Викладання навчальних дисциплін за умов використання Smart-комплексу нонсенс передбачає взаємодію між викладачем і студентами, між студентом і викладачем, а також між студентами. Водночас, у Smart-комплексах НД доцільно уникати використання різних трендових завдань як головного, так і другорядних доменів (обсяг широкого спектру), оскільки це впливає на своєчасність виконання студентами першочергових завдань. Хронічне й інтенсивне використання багатоаспектних завдань гальмує розвиток креативності, перешкоджає студентам бачити за деталями ціле, міркувати абстрактно та планувати на перспективу. Тому,

створюючи Smart-комплекси, важливо дотримуватися оптимальності інформаційного навантаження, що уможливило студентів зосереджуватися на інформації, яка знаходиться в центрі його уваги, тим самим зумовлюючи переміщення периферійної інформації за межу інтерфейсу і забезпечуючи збільшення інформації, готової для вибору (аспект “спокійної технології”).

Варто відмітити важливу особливість Smart-технології – що це не лише навчальна, а й етична практика сприяння освіті й підвищення її продуктивності шляхом створення, використання й управління інформаційними і когнітивними ресурсами, побудована на взаємодії й обміні досвідом між учасниками навчального процесу. Обов’язковою характеристикою Smart-технології є використання інновацій Інтернет-мережі. Це створює можливості для опанування професійними компетенціями???? на основі системного вивчення дисциплін з урахуванням їх багатоаспектності та своєчасного оновлення змісту.

Ефективне формування етичної свідомості й етично-орієнтованої поведінки студентів ґрунтується на використанні методів *моделювання, спостереження та соціальної взаємодії*. Відповідальність та ціннісне ставлення до довкілля яке має відношення? формується ефективніше, якщо студенти мають можливість спостерігати за ним, розуміти й активно користуватися набутими знаннями, практикувати навички безпечної життєдіяльності. Відповідно, збільшується вірогідність того, що вони будуть готові користуватися цими ж уміннями і в майбутньому. Не пов’язується з попереднім матеріалом!

Етична свідомість студента репрезентує головні регуляції його дій, закріплені в принципах життя, традиціях, звичках, навчальній діяльності, психічному стані, діях, вчинках і якостях, що забезпечує вибір ним свідомої етичної поведінки. Етично-орієнтована поведінка студентів проявляється у соціальній взаємодії між одногрупниками та іншими учасниками освітнього процесу, оскільки соціальна взаємодія та активна участь особистості в розв’язанні проблем з ровесниками і

людьми, старшими за віком, становить основу розвитку їхнього мислення. Не пов'язується з попереднім матеріалом!

У Smart-технології значне місце відводиться упровадженню евристичних форм, методів і прийомів у процесі емпіричного навчання що це таке? з метою отримання інформації або набуття навичок чого? шляхом самостійного вивчення об'єкта чи виконання певного завдання. Тобто йдеться про навчання через досвід. Суть його полягає у виконанні студентом завдань самостійно методом спроб і помилок. А спосіб вибору мети або напряму при розв'язуванні поставленого завдання, правильність якого щоразу невідома або не може бути підтверджена, називається евристичним. Для застосування евристичного підходу під час емпіричного навчання доцільно використовувати генетичний алгоритм або нейронну сітку з опрацюванням суто емпіричної інформації, що не піддається раціоналізації. Ніякого відношення не має до попереднього матеріалу!

3. РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Відтак, для перевірки впливу компонентів Smart-комплексу НД на ефективність освітнього процесу чи навчальної діяльності? було проведено дослідження, що тривало із 3 вересня 2017 по 12 жовтня 2018 року. Ним було охоплено 442 педагогічні працівники Державного навчального закладу “Криворізький центр професійної освіти металургії та машинобудування”, Одеського вищого професійного училища торгівлі та технологій харчування, Львівського автомобільно-дорожнього коледжу НУ “Львівська Політехніка”, Білгород-Дністровського коледжу природокористування, будівництва та комп'ютерних технологій Державного вищого навчального закладу “Білгород-Дністровського морського рибпромислового технікуму”. У процесі дослідження було з'ясовано, яким є вплив складників Smart-комплексу НД на ефективність навчального процесу а раніше було про навчальну діяльність студента!. Для досягнення мети було проведено опитування щодо досвіду впровадження евристичних??? форм, методів і прийомів (евристичного підходу) для розширення інформаційної бази уроку та підвищення доступності навчальної інформації; доцільності й результативності використання моделі нейронної

мережі Коско з метою досягнення творчої самореалізації у чому? студентів; ефективності педагогічної діяльності в організації не має смислу! контролю/самоконтролю.

У процесі дослідження виявлено, що евристичні завдання, які містять компонент внутрішнього та зовнішнього діалогу, на перших порах становлять для студентів цілісну проблему та певну складність. Однак у процесі їх роз'яснення й усвідомлення спостерігається зростання інтенсивності творчого мислення та його креативності. Діалог, що відбувається між студентами і викладачем у процесі виконання таких завдань сприяє розгляду проблеми з декількох позицій, надає емоційно-ціннісного забарвлення процесу навчання, уможливорює використання власного досвіду, формує передумови посилення взаємодії внутрішнього і зовнішнього мислення нонсенс! студентів для їхньої творчої самореалізації. матеріал пов'язаний з попереднім матеріалом!!!

Більшість опитаних педагогічних працівників вважають, що впровадження евристичного підходу а про що назва статі? в навчально-виховний процес сприяє підвищенню доступності навчальної інформації.

Важливою складовою Smart-комплексу є врахування взаємодосвіду “студент – студенти”, що потребує рефлексії??? викладача, тобто його постійної й активної участі у його процесі чого?. Цей метод навчання який? дає позитивні результати за умови його правильно побудови, взаємодії й постійного обміну досвідом між учасниками навчального процесу.

У результаті засвоєння педагогами поняття “нейронна мережа Коско” в навчанні штучного інтелекту який смисл?, більшість педагогічних працівників професійних навчальних закладів в анкеті зазначили, що почали використовувати цю модель??? у навчальному процесі.

У дослідженні щодо використання моделі нейронної мережі в навчальному процесі студентів взяли участь педагогічні працівники, різні за віком, стажем педагогічної діяльності та типом предметів, які вони викладають, що також підтверджує репрезентативність вибірки цього замало!.

Управління навчальним процесом а де студенти? Яку назву має стаття? з використанням Smart-комплексу передбачає здійснення контролю, тобто системи перевірки ефективності його функціонування, тим самим забезпечуючи зовнішній зворотний і внутрішній зв'язок (самоконтроль студента)??? та вносячи необхідні корективи в хід навчального процесу. Це стосується перегляду його змісту, підходу до вибору форм і методів педагогічної діяльності, або ж принципової перебудови всієї системи роботи із задіянням основної складової Smart-комплексу – блоку конструктивного вирівнювання.

Значна кількість педагогічних працівників професійних навчальних закладів вважає, що організація конструктивного вирівнювання сприяє підвищенню ефективності контролю/самоконтролю.

Отже, під час експерименту було з'ясовано суть методичних та технологічних основ створення Smart-комплексів навчальних дисциплін, позитивний вплив їх складників на ефективність і гнучкість навчального процесу з можливістю побудови студентами власної освітньої траєкторії та необхідність впровадження у професійних (професійно-технічних) навчальних закладах.

4. ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

У статті охарактеризовано методичні й технологічні основи створення Smart-комплексів навчальних дисциплін у професійних (професійно-технічних) навчальних закладах.

Сучасному роботодавцю потрібен компетентний фахівець, готовий і здатний до успішної професійної діяльності без додаткового навчання і витрат часу на перенавчання на робочому місці. Потрібна творча особистість зі сформованою громадянською позицією і відповідними професійними якостями, яка володіє високим рівнем інформаційної культури, культурою соціального й професійного буття і готова до професійної самоактуалізації. Саме використання Smart-комплексів навчальних дисциплін уможливило розвиток творчої особистості та створює передумови для формування суб'єкта профе-

сійної діяльності, затребуваного на внутрішньому та зовнішньому ринку праці.

Smart-комплекс навчальної дисципліни – це комплексна інформаційна динамічна система електронного освітнього ресурсу навчально-методичного спрямування, побудована на постійному розвитку і зміні функціональних зв'язків і відношень та призначена забезпечити безперервний дидактичний цикл процесу навчання, що складається з організаційних матеріалів для аудиторної і самостійної роботи студентів у рамках засвоєння ними дисципліни за навчальним планом та систематизованих теоретичних, практичних, тестових матеріалів, побудованих на принципах інтерактивності, адаптивності та відкритості. ????

Використання Smart-комплексів навчальних дисциплін є одним із засобів покращення якості підготовки кваліфікованих робітників. Однак їх застосування у закладах професійної (професійно-технічної) освіти має свої особливості. Насамперед, Smart-комплекс відрізняється від електронних навчальних підручників блоком конструктивного вирівнювання, що передбачає проектування студентом свого навчання завдяки участі в науково-дослідних проектах та оцінювання кожного проміжного результату.

Конструктивними елементами Smart-комплексу навчальних дисциплін є середовища: креативне освітнє, авторське, невербальне, творчої самореалізації та інформаційно-комунікаційні технології.

Також охарактеризовано Smart-комплекс навчальної дисципліни, його форму, структуру та конструктивні елементи. Особливу увагу приділено методичним і технологічним основам створення Smart-комплексу як програмованого засобу оволодіння студентами навчальної дисципліни, розкриттю основних принципів Smart-технології.

Проведена в професійних (професійно-технічних) навчальних закладах мала на меті з'ясування впливу компонентів Smart-комплексу навчальних дисциплін на ефективність навчального процесу. З цією метою опитано 442 педагогічних працівників про: досвід упровадження евристичних форм,

методів і прийомів (евристичного підходу) для розширення інформаційної бази заняття та підвищення доступності навчальної інформації; доцільність і результативність використання моделі нейронної мережі для досягнення творчої самореалізації студентів; ефективність сприяння конструктивного вирівнювання в організації контролю/самоконтролю.

Більшість педагогічних працівників професійних (професійно-технічних) навчальних закладів в анкеті зазначили, що використання моделі нейронної мережі Коско, а також організація освітнього процесу з урахуванням вимог принципу конструктивного вирівнювання активізує навчально-пізнавальну діяльність студентів, і це уможливило констатацію факту, що педагогічні працівники професійних (професійно-технічних) навчальних закладів вмотивовані й готові до розроблення Smart-комплексу навчальних дисциплін як інноваційної технології в освіті.

Тут немає висновків!

Перспективами подальших досліджень є методика створення середовища творчої самореалізації де? студентів професійних (професійно-технічних) навчальних закладів у Smart-комплексі навчальних дисципліни.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

[1] Президент України. (2013, черв. 25). Указ № 344/2013, Про Національну стратегію розвитку освіти в Україні на період до 2021 року [Електронний ресурс]. Доступно: www.ligazakon.ua. Дата звернення: Вер. 15, 2018.

[2] “Моніторинг стану професійно-технічної освіти та альтернативні пропозиції щодо її модернізації”, матеріали ГО “Центр освітнього моніторингу” в рамках проекту “Створення організаційної платформи громадського центру аналізу освітньої політики” [Електронний ресурс]. Доступно: <http://centromonitor.com.ua>. Дата звернення: Вер. 15, 2017.

[3] О. Гульчій, та ін., “Досвід використання SMART-технологій у післядипломній освіті лікарів профілактичної ланки”, *Інформаційні технології і засоби навчання*, № 65, с. 236–248, 2018. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://journal.iitta.gov.ua/index.php/itlt/article/view/1882>. Дата звернення: Вер. 29, 2018.

[4] М. Березицький, В. Олексюк, “Масові відкриті онлайн-курси як етап розвитку електронного навчання”, *Інформаційні технології і засоби навчання*, № 56, с. 51–63, 2016. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://journal.iitta.gov.ua/index.php/itlt/article/view/1479>>. Дата доступу: Вер. 29, 2018.

[5] В. Биков, С. Літвінова, О. Мельник, “Ефективність навчання з використанням електронних освітніх ігрових ресурсів у початковій школі”, *Інформаційні технології і засоби навчання*, № 62, с. 34–46, 2017. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://journal.iitta.gov.ua/index.php/itlt/article/view/1937>. Дата доступу: Вер. 30, 2018.

[6] С. Василенко, А. Курда, “Smart notebook як ікт-засіб розвитку дослідницької компетентності”, *Інформаційні технології і засоби навчання*, № 41, с. 142–150, 2014. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://journal.iitta.gov.ua/index.php/itlt/article/view/1031>>. Дата доступу: Вер. 30, 2018.

[7] В. Імбер, “Організація навчальної взаємодії викладача і студентів засобами Smart Board”, *Інформаційні технології і засоби навчання*, № 64, с. 119–127, 2018. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://journal.iitta.gov.ua/index.php/itlt/article/view/1950>. Дата доступу: Вер. 30, 2018.

[8] В. Биков, “Інноваційний розвиток засобів і технологій систем відкритої освіти”, *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики у підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми*, вип. 29, с. 32–40, 2012.

[9] М. Жалдак, “Проблеми інформатизації навчального процесу в середніх і вищих навчальних закладах”, *Комп’ютер у школі та сім’ї*, № 3, с. 8–15, 2013. [Електронний ресурс]. Доступно: http://nbuv.gov.ua/UJRN/komp_2013_3_3. Дата звернення: Трав. 15, 2018.

[10] О. Пінчук, “Результати експериментальних досліджень застосування мультимедійних технологій в навчальному процесі базової школи”, *Проблеми освіти*, вип. 55, с. 41–50, 2008.

[11] О. М. Спірін, та Т. А. Вакалюк, “Web-орієнтовані технології навчання основ програмування майбутніх учителів інформатики” на Всеукр.наук.-практ.конф. Математика та інформатика у вищій школі: виклики сучасності, Вінниця, с. 61–65, 2017.

[12] М. П. Шишкіна, “Теоретико-методичні засади формування і розвитку хмаро орієнтованого освітньо-наукового середовища вищого навчального закладу: дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.10”. НАПН

України; Ін-т інформаційних технологій і засобів навчання, К. 441 с. 2016.

[13] В. В. Ягупов, “Чинники розвитку інформаційно-аналітичної компетентності педагогічних працівників професійно-технічних навчальних закладів”, *Професійне навчання на виробництві*, Київ, Вид-во ТОВ “ІМО-прес”, вип. VI, с. 130–142, 2016. [Електронний ресурс]. Доступно: <http://lib.iitta.gov.ua/10672/>. Дата звернення: Жовт. 08, 2018.

[14] L. Y. Li, G. D. Chen, & S. J. Yang, “Construction of cognitive maps to improve e-book reading and navigation”, *Computers & Education*, vol. 60(1), pp. 32–39, 2013.

[15] Міністерство освіти і науки України. (2017, груд. 15), Національна освітня електронна платформа: Концепція забезпечення здобувачів середньої освіти е-підручниками та іншими електронними освітніми ресурсами. [Електронний ресурс]. Доступно: https://mon.gov.ua/storage/app/media/gromadske-obgovorennnya/2018/02/15/BROSHURE_CONCEPT_E-BOOK.pdf. Дата звернення: Серп. 18, 2018.

[16] В. Радкевич, О. Гуменний, “SMART-комплекси навчальних дисциплін для професійно-технічних навчальних закладів”. *Теорія і методика професійної освіти*, вип. 3, с. 11–19, 2016. [Електронний ресурс]. Доступно: <http://lib.iitta.gov.ua/706349/1/1RadkevichGumenyj11.pdf>. Дата звернення: Жовт. 08, 2018.

[17] S. Spanovic, “Pedagogical aspects of e-textbook”s. *Odgojne Znanosti-Educational Sciences*, vol. 12(2), p. 459–470, 2010.

[18] E. Railean, “Trends, issues and solutions in e-Book pedagogy”, *In T. T. Goh (Ed.), E-Books and E-Readers for E-Learning*, Wellington: Victoria Business School, Victoria University of Wellington, 2012, pp. 154–195.

[19] A. M. Embong, A. M. Noor, R. M. Ali, Z. A. Bakar, & A. R. Amin, “Teachers’ perceptions on the use of e-books as textbooks in the classroom”, *In Proceedings of World Academy of Science, Engineering and Technology*, 2012.

[20] A. Meyer, D. Rose, & D. Gordon, “Universal design for learning: theory and practice”, Wakefield MA: CAST, 2014. [Online]. Available: <http://udltheorypractice.cast.org/>. Accessed on: May 19, 2018.

[21] J. Biggs, “Teaching for Quality Learning at University – What the Student Does 2nd Edition SRHE”, *Open University Press*, Buckingham. [Online]. Available at <http://udprism01.ucd.ie/>

[TalisPrism/doOpenURLSearch.do?sid=Talis:prod_talis&pid=Key%3A1400700%3BArtifactType%3AMarc21](https://www.talis.com/Prism/doOpenURLSearch.do?sid=Talis:prod_talis&pid=Key%3A1400700%3BArtifactType%3AMarc21). Accessed on: May 19, 2018.

[22] B. Kosko, "Bi-directional associative memories", *IEEE Transactions on Systems, Man and Cybernetics*, vol.18, p. 49–60, 1987.

[23] S. Grossberg, "Competitive learning: From interactive activation to adaptive resonance", *Cognitive Science*, vol. 11, p. 23–63, 1987. [Online]. Available: <http://www.cns.bu.edu/Profiles/Grossberg/2>. Accessed on: May 24, 2018.

[24] J. J. Hopfield, "Neural networks and physical systems with emergent collective computational abilities", *Proceedings of National Academy of Sciences*, vol. 79, no. 8, pp. 2554–2558, April 1982.

[25] G. W. Small, T. D. Moody, P. Siddarth, and S. Y. Bookheimer, "Your Brain on Google: Patterns of Cerebral Activation During Internet Searching", *The American Journal of Geriatric Psychiatry: Official Journal of the American Association for Geriatric Psychiatry*. vol. 17. no. 2, pp. 116–126, 2009.

[26] J. N. "Giedd The teen brain: insights from neuroimaging", *J Adolesc Health*, vol. 42(4), pp. 335–343, 2008.

[27] D. Rohrer Pashler, "Concurrent task effects on memory retrieval", *Psychon B Rev.* vol. 10 (1), pp. 96–103, 2003.

[28] K. Foerde, B. J. Knowlton, R. A. Poldrack, "Modulation of competing memory systems by distraction", *Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America*. vol. 103 (31):11778–11783, 2006.

[29] D. L. Strayer, F. A. Drews, D. J. Crouch, "A comparison of the cell phone driver and the drunk driver", *Human Factors*, vol. 48 (2), pp. 381–391, 2006.

Матеріал надійшов до редакції __. __. ____ р.

6.4. Цитування та упорядкування бібліографії у наукових працях

У наукових роботах часто використовують посилання і цитування. Посилання – фрагмент наукової праці, в якому автор подає відомості про предмет свого дослідження, наявні в інших наукових джерелах. **Посилання** – уривок, витяг з того чи іншого тексту, який цитують у викладі матеріалу, з точною назвою джерела та вказівкою на відповідну сторінку.

Мета посилання – аргументувати, доповнити або проілюструвати свою думку фактами з інших наукових текстів; підтвердити чи спростувати чужу думку; порівняти різні підходи вчених стосовно аналізованої проблеми. Наприклад: *Мова, – наголошував В. Гумбольдт, – це об’єднана духовна енергія народу, що дивовижним чином закріплена у відповідних звуках і в цьому вияві та через взаємозв’язок своїх звуків зрозуміла всім мовцям* [1, с. 21]. У цьому записі 1 указує на перше джерело в бібліографії, 21 – на його сторінку. Посилання свідчать про наукову обізнаність автора, обґрунтованість положень його дослідження.

При визначенні термінів важливо посилатися на останні видання словників та довідників, на більш ранні – лише у випадках, коли в них наявний матеріал, який не ввійшов до останнього видання.

Необхідно подавати посилання на всі джерела чи матеріали, згадані в науковому тексті. Використання окремих термінів, запропонованих іншими авторами, теж є посиланням. Це допомагає відшукати подібний документ, перевірити точність указаних даних, з’ясувати інформацію, обставини виникнення ідеї чи контексту. Наукових термінів, упроваджених іншими авторами, не виділяють лапками, за винятком тих, що викликали загальну полеміку. У цих випадках використовують вираз “так званий”.

Посилання можна робити у вигляді цитати, дослівного чи недослівного переказу з окремими цитованими елементами, вказівки на автора. **Цитата** (нім. *zitat*, від лат. *cito* – наводжу, проголошую) – дослівно наведений уривок з якогось тексту для підтвердження або ілюстрації певної думки.

Основними функціями цитати в текстах наукового стилю є комунікативна (спілкування), когнітивна (пізнавальна) та аргументативна (доказова). Серед цитат, які застосовують у науковому тексті, поширені **цитати-тези** (потрібні для складання автором основних пунктів лекції, виступу, наукової доповіді) або **цитати-докази** (використовують для підтвердження суджень автора наукового тексту). Цитати беруть у лапки, розділові знаки ставлять, як при прямій мові. Слова

цитати наводять у тій граматичній формі, в якій їх подано у літературному джерелі, зі збереженням особливостей авторського написання.

Цитування має бути повним, без перекручень і довільного скорочення авторського тексту. У випадку пропуску деяких слів чи словосполучень на початку, чи всередині чи наприкінці цитати ставлять крапки. Кожна цитата має супроводжуватися посиланням на джерела. Цитату необхідно подавати безпосередньо з першоджерел, а не з праць інших авторів. Першоджерелом є першодрук або академічне видання тексту. Коли воно не доступне (архівне), можна скористатися цитатою з іншого видання з обов'язковим зазначенням “цитується за”.

Якщо при цитуванні були виділені деякі слова – у дужках подають спеціальне застереження, яке пояснює виділення. Частіше за все ставлять ініціали – ім'я та прізвище автора наукового тексту. Наприклад: *Пропонуючи посібник, автори вказують на прагнення “допомогти учням усвідомити, що мова – це цілісна система, історія якої пов'язана з історією народу”*.

Непряме цитування (виклад думок інших авторів своїми словами) подають без лапок, воно має бути гранично точним. Наприклад: *Обдарованість, за Г. Костюком, трактуємо як індивідуальну своєрідність особливої комбінації загальних і спеціальних здібностей людини, цілого комплексу психофізіологічних процесів і станів, що створюють сталий рівень реалізації можливостей, бажань, інтересів індивіда*.

Значна кількість суцільних цитат і посилань створює враження компіляції (лат. *compilatio* – крадіжка) роботи, її реферативності, відсутності авторського бачення проблеми. Головна мета цитат – розвиток власної думки через її порівняння з думкою інших авторів. На сторінках наукової роботи повинна бути аргументована і коректна дискусія. При цьому слід остерігатись плагіату.

Бібліографія – (грец. *bablion* – книжка і *grapho* – пишу, креслю) – відомості про джерело, наведені за певними правилами і достатні для ідентифікації документа. Це також галузь

знання про книгу, газету або інший бібліотечний документ, завданнями якої є:

виявлення, облік, опис, систематизація та якісний аналіз творів друку;

складання різних бібліографічних посібників, які полегшують і сприяють кращому використанню друкованої продукції з науковою, практичною і виховною метою;

розробка принципів і методів бібліографування друкованих творів і організації бібліографічної роботи.

Укладають бібліографію відповідно до вимог державного стандарту. Використані джерела розміщують у порядку появи посилань у тексті або в алфавітному порядку прізвищ перших авторів чи заголовків.

Бібліографічний опис джерела складається з кількох розміщених у певній послідовності елементів. У повному бібліографічному описі книги такими елементами є прізвище та ініціали автора (авторів), назва книги, місце видання, назва видавництва (без лапок), рік видання, кількість сторінок. Інколи можуть опускатися назва видавництва та кількість сторінок. Між елементами опису ставлять загальноприйняті умовні розділові знаки.

Наприклад:

Ещенко П. С., Климко К. М., Чухно А. А. Основи економічної теорії. Київ : Вища школа, 2016. 606 с.

У бібліографічному описі статті містяться такі елементи: прізвище та ініціали автора (авторів), назва статті, назва збірника, журналу, газети, іншого видання (без лапок), рік видання, номер (випуск), сторінки.

Наприклад:

Прадід Ю. І. Юридична лінгвістика як наука і навчальна дисципліна. *Право України*. 2018. № 7. С. 106–109.

Завдання для аудиторної та самостійної роботи

Завдання 6.35. З'ясуйте, якими мають бути за кількістю та обсягами цитати в тексті наукової доповіді і статті. Що, яким чином і чому на ці параметри впливає?

Завдання 6.36. Назвіть обов’язкові вимоги до оформлення цитат у науковій роботі. Обґрунтуйте свою відповідь.

Завдання 6.37. Поясніть, як ви розумієте поняття “некоректне цитування” з наукових джерел та як запобігти цьому.

Завдання 6.38. Сформулюйте всі правила наведення та оформлення цитат і проілюструйте їх прикладами на матеріалі статей у фаховому збірнику.

Завдання 6.39. З’ясуйте сутність поняття “непряме цитування” та проілюструйте його прикладами з наукових праць.

Завдання 6.40. Складіть бібліографічний опис джерел.

Назва	Автор	Рік	Видавництво	Кількість стор.
Українська лексика ХХ ст.	Стишов О. А.	2018	Вид. центр КНЛУ	388
Культура слова	Пономарів О.	2017	Київ, Либідь	240
Словник-довідник з культури української мови	Гринчишин Д. Капелюшний А.	2016	Київ, Знання	376
Сучасна українська мова	Шевчук С. В.	2018	Київ, Алерта	544

Завдання 6.41. Знайдіть помилки в оформленні списку літератури.

1. Баранник Д. Х. Актуальні проблеми дослідження мови масової інформації / Д.Х. Баранник.: Мовознавство. 1983. С. 13–17. – № 6.

2.Українська мова. Енциклопедія / [ред. В. М. Русанівський]. – К.: “Українська енциклопедія” ім. М. П. Бажана, 2004. 824 с.

3. Вихованець І. Р., К. Городенська Теоретична морфологія української мови. – К.: Пульсари, 2004.

4. Ващенко В. С. Стилістична морфологія української мови / В. С. Ващенко. – Дніпропетровськ, 2017 87 с.

5. Кравець Т. В. Український рекламний текст в прагмалінгвістичному аспекті. Київ: КДУ, 2011. 26 стор.

Завдання 6.42. Ознайомтеся зі зразками оформлення бібліографічного опису й виправте помилки та неточності, допущені в бібліографічних описах.

Буяновер Г. Б., Дубровський В. Е. Індивідуальний довідник з української мови. Свідоме усунення помилок різних типів, удосконалення власного тексту. Дніпропетровськ: Вид-во ДДУ, 1992. – 320 с.

Головащук С. І. Словник-довідник з правопису та слововживання / АН УРСР. Інститут мовознавства / За ред. В.М.Русанівського. К.: Наукова думка, 1989. 832 с.

Сергеева Г. А. Англомовні запозичення в українській правничій термінології. Автореф. дис. ... канд. філол. наук. Х., 2002. 16 с.

Ганич Д. І. Олійник І.С. Російсько-український і українсько-російський словник. 6-е стер. вид. – К.: МП “Феникс”, 1993. 560 с.

Донченко С. Україністика – історія і сучасність // Слобожанщина: літературно-художній, суспільно-політичний та теоретико-методологічний журнал. 2001. № 18. – С. 45-54.

С. І. Головащук Українське літературне слововживання, Словник- довідник. К., Вища школа, 2017. 319 с.

Зубков М. Г. Український правопис, Комплексний Довідник. Харків, Торсінг, 1998. 144 с.

О. С. Черемська Лексична та граматична інтерференція в сучасній українській літературній мові як наслідок українсько-російського білінгвізму (на матеріалі преси Харківщини 50–80-х років ХХ ст.). Автореферат дисертації кандидата філолрлргічних наук – Х, 2002. 17 с.

Завдання 6.43. Виправте помилки та неточності, допущені в бібліографічних описах.

Муромцева О. Г., Нелюба А. М., Жовтобрюх В. Ф., та ін. Культура мови: матеріали для практичних занять. / Муромцева О. Г., Нелюба А. М., Жовтобрюх Ф. та ін. / Х., ХДПУ: 1994. – 47 с.

Освітні технології: Навч.-метод. посіб. / О. М. Пехота, А. З. Кітенко, О. М. Любарська та ін.; За заг. ред. О. М. Пехоти. К., А.С.К., 2002. 255 с. Бібліогр. в кінці розд.

М. Варбан. Групи ризику та ризикована поведінка. // Молодь України у дзеркалі соціології / Заг. ред. Балакіревої О. і Яременка О. – К. УІСД, 2001. 210. – с. 149–157.

Срмоленко С. Я. Дзюбишина-Мельник Н. Я. Ленець К. В., та ін. Культура української мови: Довідник // За ред. В. М. Русанівського. – К.: “Либідь”, 1990 р., 303 с.

Стефанюк С. Козацька педагогіка (деякі аспекти використання). Харків: “Крок” – 2000. 144 стор.

Завдання 6.44. Складіть бібліографічний опис наукової статті (завдання 6.31).

Завдання 6.45. Складіть бібліографічний опис 5–6 джерел за темою вашої дисертаційної роботи. Потрібно представити різні джерела, зокрема монографії, підручники, довідники, статті тощо.

Питання для самоконтролю

1. Чим зумовлюється структура наукового тексту?
2. Охарактеризуйте різновиди плану наукового тексту.
3. Як ви розумієте поняття “тема” та “підтема” тексту?
4. Чим забезпечується плавність розгортання теми у великих текстах?
5. Які компоненти зв’язку думки використовують у науковому тексті?
6. Якою має бути структура наукової статті?
7. Схарактеризуйте особливості редагування наукового тексту.
8. Які види редагування доцільно використовувати у Вашій професійній діяльності?
9. Які помилки в змісті й будові висловлювань трапляються найчастіше?
10. Який алгоритм написання рецензії?
11. Як потрібно писати відгук?

12. Які види рефератів ви знаєте? Чим вони відрізняються?
13. Чим тези відрізняються від плану і конспекту?
14. У яких ситуаціях науковцю потрібно уміти складати тези?
15. Чим відрізняються тези від плану, конспекту?
16. Яке конспектування називають текстуальним? Вільним? Змішаним?
17. У чому суть анотації і яка її структура?
18. Назвіть правила цитувань та посилань у наукових текстах.
19. Які є вимоги до оформлення бібліографії?

Тема 7

УСНЕ НАУКОВЕ МОВЛЕННЯ

*Оратор повинен стояти,
як озброєний воїн у лав,
вирішувати справи великої
важливості і завжди прагнути
перемогти.*

Квінтіліан

*Риторика – цариця душ,
княгиня мистецтв.*

Ф. Прокопович

7.1. Наукова доповідь

Ефективною апробацією результатів наукового дослідження на наукових конференціях та семінарах є науковий виступ і наукова доповідь. **Науковий виступ** – публічне виголошення промови (думки) з певного питання. Науковий виступ (4–7 сторінок) готують на секційні засідання наукового заходу.

Наукова доповідь – письмовий виклад розгорнутої усної форми виступу, що відповідає тексту тез; жанр наукового стилю, що передбачає розгорнуте повідомлення на спеціальну тему, фіксується в усній чи письмовій формі і виголошується на засіданні наукового товариства.

Це публічно виголошена інформація з проблеми наукового дослідження, що оприлюднена серед науковців певної галузі та відповідає вимогам щодо змісту, структури доповіді тощо. Загальне призначення цього виду доповіді – публічне обговорення (ідеї, ходу чи результатів) наукового дослідження.

На відміну від наукового виступу, наукова доповідь більша за обсягом (текст може бути викладений на 20 сторінках) і призначена зазвичай для виголошення на пленарних засіданнях. Основною їхньою відмінною ознакою є також тривалість виступу. Тривалість доповіді – від 10 до 30 хвилин, повідомлення – 5–10 хвилин. Звісно, цей час є умовним, оскільки передусім необхідно враховувати регламент, який, як правило, повідомляється учасникам заздалегідь. Крім того, в окремих випадках мають бути й винятки. Отже, необхідно бути готовим до того, що, можливо, прийдеться скоротити доповідь або щось висвітлити більш детально.

У науковій доповіді подають огляд основної проблеми заходу, тому здебільшого її виголошують досвідчені фахівці, що дає змогу підвищити рівень конференції, симпозіуму, семінару. Участь у таких заходах є перевіркою професійної мовнокомунікативної, стилістичної компетенцій дослідників.

Залежно від призначення наукові доповіді поділяють на такі *різновиди*:

тематична доповідь – подає розгорнутий виклад певної наукової проблеми);

інформаційна (поточна) доповідь – пропонує інформацію про стан справ у відповідній галузі наукової діяльності);

звітна доповідь – узагальнює результати роботи науково-дослідних колективів).

Структурними компонентами доповіді є:

1) вступ, у якому визначено актуальність запропонованої проблематики;

2) основна частина, у якій стисло розкрито провідну ідею, її теоретичне та практичне обґрунтування та авторську інтерпретацію проблеми;

3) висновки та рекомендації щодо подальшого вирішення проблеми.

З-поміж принципів побудови наукової доповіді та виступу важливими є такі:

принцип стислості, компактності – прагнення виразити максимальну за обсягом інформацію мінімальною кількістю усіх мовних засобів;

принцип послідовності – передбачає послідовний виклад матеріалу;

принцип цілеспрямованості – побудова композиції за схемою “проблема – тема – теза – аргумент – мета”;

принцип нарощування зусилля – темп мовленнєвого впливу на слухачів зростає поступово шляхом наведення аргументів і фактів;

принцип результативності – виступ повинен мати висновок, певні рекомендації.

Методика підготовки доповіді за результатами наукової роботи. Підготовка до наукової доповіді починається з обрання теми та визначення мети. Важливо, щоб ця тема була актуальною і цікавою для всіх слухачів, а не вузько специфічною, якщо вона, наприклад, оприлюднюється на пленарному засіданні конференції. Назва доповіді повинна відповідати її змісту й бути стислою, не перевищувати 5–7 слів. Метою доповіді може бути інформування щодо проведення дослідної роботи, повідомлення висновків дослідження, ознайомлення з розробленими методиками, технологіями тощо.

Доповідь готують у письмовій формі обсягом 6–8 сторінок, вона розрахована на 15–20 хвилин виступу, аргументація повинна бути короткою і чіткою. Головним у науковій доповіді є зміст і наукова аргументація. Необхідно виділити основну ідею доповіді, не слід деталізувати окремі положення. Не рекомендується доповідь (повідомлення) читати перед аудиторією. “Я” використовують лише для довідок та цитування.

Під час оприлюднення бажано мати повний текст доповіді, його слід записати з урахуванням робочої мови конференції, без скорочень та аббревіатур, структурувати доповідь за підрозділами та вивчити їх.

Емоційність, упевненість доповідача, його вміння полегшувати забезпечують контакт з аудиторією, концентрують увагу слухачів. Виразність і дохідливість мови при викладенні доповіді значною мірою залежать від темпу, голосності та інтонації. Спокійна, повільна манера викладення завжди імпонує слухачам.

Треба пам'ятати, що одне-два речення можуть визначити успіх чи невдачу всієї доповіді, тому необхідно уважно ставитися до кожного речення і навіть слова. Доповідачу необхідно стежити за правильністю літературного мовлення, вживати слова точно до їх значення. Відповідати на запитання необхідно коротко, по суті, бути скромним при оцінці своїх наукових результатів, стриманим і тактовним навіть у випадках різких виступів опонентів.

Важливо уважно прислуховуватись до запитань. Якщо питання складне, не треба відповідати відразу (можна звернутися з проханням повторити його, або зробити уточнення, що саме цікавить автора, – це дасть час для обмірковування питання та формулювання відповіді). Не треба відмовлятися відповідати на питання, навіть якщо воно здається не тактовним. Якщо не вдається знайти відповідь на поставлене запитання, можна вказати на готовність відповісти пізніше. Якщо на зроблене зауваження немає аргументованої відповіді, слід подякувати за нього і пообіцяти врахувати в подальшій праці. Наприкінці необхідно подякувати за увагу, поставлені запитання, зроблені зауваження. Самокритичність та поважне ставлення до ділової товариської критики – важлива умова усунення недоліків у дослідженнях.

Готуючись до оприлюднення наукової доповіді, необхідно також продумати відповідний зовнішній вигляд: доречно мати діловий стиль одягу та аксесуари, класичну зачіску. Має значення і привітний вираз обличчя, бажано випромінювати позитивні емоції.

Завдання для аудиторної та самостійної роботи

Завдання 7.1. Запишіть лексико-граматичні конструкції, які допомагатимуть вам утримувати увагу слухачів при виголошенні наукової доповіді.

Завдання 7.2. Схарактеризуйте завдання та принципи мовної/мовленнєвої підготовки тексту наукової доповіді до

виголошення на широкий загал. Свою відповідь проілюструйте прикладами.

Завдання 7.3. Підготуйте доповідь (монолог) за одним із питань семінарського заняття з навчальних дисциплін і виголосіть її. Порівняйте оцінювання доповіді викладачем та одnogрупниками з власною оцінкою. Сформулюйте, ураховуючи висловлені слухачами зауваження, рекомендації і поради для себе як доповідача.

Завдання 7.4. Підготуйте наукову доповідь з проблем культури мовлення науковця на щорічну загальноакадемічну науково-практичну конференцію. Проаналізуйте доповідь, зважаючи на реакцію слухачів, та (за потреби) відредагуйте її.

Завдання 7.5. Лаконічно сформулюйте вимоги до наукової доповіді та схарактеризуйте найтиповіші помилки доповідача-ад'юнкта.

Завдання 7.6. Спробуйте розкрити тему “Типи ораторів”, використавши як опорні моменти цитатного плану подані прислів'я та приказки. Подумайте, в якому порядку варто розташувати ці вислови.

Плете, що слина до губи принесе.

Наговорив чотири міхи чорної вовни, та всі неповні.

Умій сказати, умій і замовчати.

Слово старше, ніж гроші.

Не кажи – не вмію, а кажи – навчусь.

Добре слово варте завдатку.

Умієш говорити – умій слухати.

Що скаже – неначе зв'яже.

Завдання 7.7. Складіть промову на тему “Сучасний науковець та його праця” за поданими тезами:

Значення праці науковця.

Наука у тоталітарному та демократичному суспільствах.

Проблема плагіату: причини та моральні аспекти.

Зміна ставлення до праці науковця в сучасному суспільстві.

Завдання 7.8. Доберіть матеріал (з власного та чужого досвіду) на тему: “Книги – річки, що напоюють Всесвіт” (Ярослав Мудрий) та занотуйте його на картках (з елементами бібліографічного опису джерел).

Завдання 7.9. Спробуйте виголосити промову-експромт на одну із запропонованих далі тем:

Проблеми сучасної освіти.

Науковець і плагіат.

Що таке праця науковця?

Наука і суспільство.

Якщо є можливість, запишіть свою імпровізацію на телефон і продумайте, наскільки вона вдалася, чи не потребує доопрацювання. Якщо так, то в яких аспектах.

Завдання 7.10. Запропоновані теми промов класифікуйте на чотири групи: пояснювальні, описові, біографічні, агітаційні.

Як відмовитися від поганої звички. Вибір престижної професії. Українська мова на зламі віків. Видатна людина, з моєї точки зору. Вчіться сприймати неминуче. Останні досягнення педагогічних технологій. В. Сухомлинський – видатний український педагог. Милосердні люди ще потрібні. Палестина в минулому і сьогодні. Великий Тамерлан. Правда про Жанну Д’Арк. Що означає академічна свобода. Причини злочинності серед молоді. Вплив детективних фільмів на дітей. Хороша і погана реклама. Книга, яка навчила мене жити. Секрет геніїв. Єрусалим сьогодні. Сім’я чи кар’єра. Яке значення мають сни. Моя совість і я. Мій найдавніший знайомий. Як жити не старіючи.

Завдання 7.11. Оберіть тему виступу перед колективом групи, складіть план виступу.

Пропоновані теми: Суспільство і сучасна наука. Пізнай-те себе. Наша доля – в наших руках. Що значить бути сучасним. Мое уявлення про ідеального науковця. Удосконалення – шлях до щасливого життя.

Завдання 7.12. Складіть план до виступу на одну з тем.

Коня керують уздами, а людину словами. Красне слово – золотий ключ. Від лиха рана загоїться, а від лихого слова – ніколи. Слово може врятувати людину, слово може і вбити.

Завдання 7.13. За поданими заголовками сформулюйте тему та мету виступів.

Де починається національна історія? Телегромадянське суспільство. Пам'ять, контрпам'ять і політика. Плавильний басейн донецької ідентичності. Українська література та Європа. Здобуття ідентичності. Війна за війну. Російська імперська держава та націоналізм в історичній перспективі. Геополітика пам'яті. Історик у бурхливому морі історії.

7.2. Наукова дискусія

Під час наукових заходів часто розгортаються дискусії. *Дискусія* (лат. *discussio* – розгляд, дослідження) – публічне обговорення певної проблеми або окремих питань на зборах, конференціях, у пресі з метою досягнення істини. Характерною ознакою дискусії є наявність єдиної теми, її завдання – досягнення учасниками згоди стосовно означеної проблеми.

Підготовка наукової дискусії передбачає такі етапи:

1. Визначення орієнтовних меж теми дискусії. Перевірка чіткості і зрозумілості слів та понять теми, проблеми, за потреби – використання наукових і словниково-довідкових видань.

2. З'ясування основних структурних компонентів дискусії та їх ролі в обговоренні означеної теми:

- початок (установлення контакту зі співрозмовниками; окреслення мети, проблем і актуальності дискусії; активізація уваги);

- інформування (виклад інформації в обраний спосіб: повідомлення, пояснення, опис, характеристика);

- власне дискусія: аргументація (коректне наведення доказів на захист сформульованих тез) і контраргументація (корек-

тне наведення доказів для нейтралізації антитез, заперечень співрозмовника);

прийняття рішення;

підбиття підсумків.

3. Визначення джерел інформації з дискутованої теми й ознайомлення з ними.

4. Порівняння різних підходів, вибудовування власного погляду на дискутовану проблему або приєднання до певної тези чи позиції автора.

5. Проектування своїх дій як учасника дискусії:

прогнозування вірогідних заперечень і зауважень співрозмовника, можливих контраргументів і оптимальної форми реакції на них з метою переконання;

вибір коректних прийомів утримання уваги співрозмовників.

6. Визначення можливих варіантів завершення дискусії, вибір найдоцільнішого.

7. Аналіз своєї мисленнєвої діяльності.

Готуючись до наукового диспуту, слід звернути увагу на вироблення певних умінь: повідомляти про що-небудь, описувати, коментувати явища і факти; спростовувати аргументи співрозмовника. Важливі також уміння ставити питання, зіставляти і порівнювати факти, оцінювати події, робити висновки; приєднуватися до висловленого погляду; завершувати розмову чи змінювати її напрям; висловлювати прохання, згоду, незгоду; відмовлятися у ввічливій формі; установлювати контакт зі співрозмовником, підтримувати його увагу; висловлювати незадоволення.

Диспут – де заздалегідь підготовлена публічна суперечка. Раніше диспути були обов'язковою умовою отримання наукового ступеня або працевлаштування до університету. Ураховували насамперед техніку захисту або заперечення. Проведення диспуту мало чітку організаційну структуру: виступали ректор, декан, магістри, відтак інші присутні. З логічно сформульованих положень робили висновки і розвивали аргументи. Один з учасників диспуту повинен був помітити помилку супротивника і заперечити. Такі турніри привчали не тільки

до ретельного дослідження проблеми, а й розвивали вміння застосовувати доцільні діалектичні методи і прийоми (розглядати факти в логічній послідовності, абстрактно мислити тощо).

Наукова суперечка або наукова полеміка (від грец. – “*війна*”) – це *словесне змагання між двома або кількома особами щодо певного наукового питання, за якого кожна зі сторін доводить свою думку*. Предметом суперечки є положення і судження, що підлягають обговоренню шляхом обміну різними поглядами. Полеміка покликана допомогти усвідомити винесену на обговорення проблему, окреслити її межі, визначити значимість; розвинути здатність критично оцінювати суб’єктивні підходи до вирішення проблеми; активізувати процес мислення через аналіз висловлених думок, а також підвищити раціональну й емоційну готовність учасників полеміки до участі в розумовій діяльності (“мозковій атаці”) для поглиблення й розширення пізнання.

Поведінка партнерів у полеміці визначається багатьма факторами: знанням принципів суперечки, мотивами, особистісними властивостями, дотриманням етичних норм і правил. Усі учасники полеміки в явній або неявній (імпліцитній) формі можуть виявляти ознаки конструктивного (характеризується прагненням до обміну думками, до знаходження прийнятного для обох учасників рішення) і деструктивного (виявляється в гострих формах протистояння, таких як погроза, заперечення, образа, перехід на особистість і т. д.) підходів.

Найбільший вплив на партнерів та їх погляди у полеміці робить *аргументація* (від лат. *argumentatio* – судження). Аргументація – це спосіб переконання за допомогою значимих логічних доводів. Вона вимагає великих знань, концентрації уваги, цілковитого самовладання, коректності висловлювань. Для того щоб аргументація була успішною, потрібно зважати на становище партнера, зокрема намагатися дати відповідь на питання: “Чого він прагне?”, “Як схилити його на свій бік?”.

Науковцеві також важливо знати *полемічні прийоми при спростовуванні*. Спростування – це встановлення помилковості або необґрунтованості положень опонента. Доказ і спростування виконують протилежні функції: для доказу харак-

терна конструктивна роль визначення тієї чи іншої ідеї, для спростування – критична.

Спростування можна здійснювати кількома способами. Найбільш дієвим методом є ***спростування помилкової тези фактами***. До цього часто вдаються у публічних лекціях, виступах на мітингах і зборах, у відкритих диспутах і дискусіях. Факти – це справжні події, явища, статистичні дані, результати експериментальних досліджень, свідчення очевидців. Менш ефективним способом спростування є ***критика доводів опонента***. Показуючи помилковість або необґрунтованість аргументів, полеміст наводить слухача на думку, що висунуту тезу не доведено.

Незважаючи на різні доведення в суперечці, а також на відмінності в манері окремих полемістів, необхідно знати деякі загальні правила, дотримання яких підвищує ефективність суперечки, сприяє успіху в полеміці. Насамперед необхідно ***чітко усвідомити мету*** і модальність суперечки. Наприклад, співрозмовник ініціює суперечку щодо марок автомобілів. Чи потрібна іншій стороні ця розмова? Якщо потрібна, слід вирішити, що треба зробити: – переконати його купити певну марку, “бліснути” своїми знаннями теми чи просто підтримати бесіду? Чи справді інша сторона чекає поради? Залежно від мети необхідно розраховувати амплітуду емоцій та аргументацію.

Полеміка буде успішною лише за умови, якщо ***чітко буде виділено її предмет, полемісти не упускатимуть з уваги її основних положень***. Це найважливіша вимога до культури суперечки. Важливо, щоб учасники суперечки завжди чітко уявляли собі, що ж є предметом їхніх розбіжностей. Не слід довірятися в таких випадках помилковим відчуттям на кшталт “тут все ясно”, “все й так зрозуміло”. Потрібно уважно й до кінця вислухати доводи опонента, зважити їх і оцінити. Причому не треба “тягти час”, щоб зібратися з думками й підшукувати вголос потрібні заперечення, хоча й квапитися також не слід. Не потрібно показувати образу із приводу натяків і зауважень іншої сторони. Вислухавши ці зауваження, не треба їх заперечувати або обривати фразами: “Я більше про це чути не хочу”, “Нічого подібного”, “Що ви в цьому розумієте”, “Які дурниці

ви говорите". Найбільш ефективним засобом стримування докорів можна вважати постановку коротких питань, для відповідей на які опонент повинен підшукувати аргументи по суті проблеми. Постановкою своїх питань інша сторона показує особистий інтерес до протилежної точки зору, підкреслює відповідальність опонента за аргументи й за вирішення проблеми загалом, залучає його до участі саме в цьому процесі, а не в порожній балаканині.

Необхідною умовою ефективності суперечки є також *визначеність позицій і поглядів його учасників*. Суперечка стає більш плідною, якщо учасники полеміки мають спільність вихідних позицій, початкове взаєморозуміння, єдину платформу для невирішених питань.

Успіх полеміки багато в чому залежить також від *уміння її учасників правильно оперувати поняттями й термінами*. Насамперед необхідно вміти виділити основні опорні поняття, пов'язані із предметом суперечки, ретельно відібрати терміни. Не слід переважувати суперечку науковою термінологією. Якщо учасники полеміки не домовилися про визначення вихідних понять, то вести дискусію далі даремно.

Важливою вимогою культури полеміки є *поважливе ставлення опонентів один до одного*. Ще одна важлива вимога ведення полеміки – *витримка й самовладання її учасників*. Не рекомендується гарячкувати в суперечці. Із двох полемістів, рівних один одному, переможцем виявляється той, хто має більше витримки й самовладання. Загалом завжди в полеміці слід концентруватися на її *предметному змісті*, а не на тих чи інших емоційних сторонах полемічного спілкування. Зауваження, висновки опонента варто оцінити критично, але не потрібно при цьому забувати, що критика ефективна в полеміці тільки щодо предмета суперечки. В іншому випадку легко можна перейти на розмову не по суті й провалити справу. Критикуючи, варто завжди орієнтуватися тільки на мотиви й інтереси опонента, причому точність власних міркувань повинна бути бездоганною, а факти – достовірними.

Під час полеміки для зменшення ймовірності деструктивних випадів *необхідно стежити за своєю мовною поведінкою*.

Доцільно, наприклад, стримувати своє бажання висловитися негайно за будь-якою заявою опонента. Іноді активний співрозмовник буквально не дає зробити перепочинку, ставлячи свої “гострі” питання одне за одним. Часу на обмірковування відповідей, природно, небагато й у запалі полеміки, як правило, виникає більша ймовірність відповісти неклад. Цим може скористатися опонент і завдати нищівного удару у відповідь. Нічого не втрапить той учасник полеміки, який попросить хвилинку на обмірковування або ж запропонує зменшити темп діалогу.

Учасники полеміки повинні серйозно сприймати свого опонента, але при цьому ретельно перевіряти “проблемний зміст” його висловлювань, тверджень, оцінок і доводів. Важливо вести суперечку по-діловому, опираючись на аргументи, а не на свій статус, дотримуватися обговорюваного предмета й гідно представляти свою позицію, не опускаючись до підтасування фактів і не бравувати своєю правотою. Усі учасники полеміки повинні справді прагнути партнерства у спілкуванні, бачити в кожному критичному висловлюванні опонента початок для розгортання творчої дискусії, приймаючи, відхиляючи їх чи обмежуючи і доповнюючи новими судженнями.

Завдання для аудиторної та самостійної роботи

Завдання 7.14. Пригадайте з курсу риторики правила мовця і слухача та конкретизуйте їх в умовах обговорення наукових проблем під час дискусії.

Завдання 7.15. Поясніть сутність і функції поняття “коректні полемічні прийоми”. Наведіть приклади їх застосування у професійній діяльності юриста, перекладача, менеджера, економіста-міжнародника, журналіста, політолога, офіцера-прикордонника.

Завдання 7.16. Прокоментуйте в аспекті причин і наслідків наукової дискусії, диспуту, полеміки відому сентенцію французького філософа, математика і фізика Р. Декарта: “Точно використовуйте слово, і ви позбавите світ від половини непорозумінь”.

Завдання 7.17. Висловіть своє ставлення до філософської традиції англійців, яка спирається на твердження: “Оскільки будь-яка істина має кілька сторін, то щодо неї може бути багато різних суджень”.

Завдання 7.18. Поясніть, яких правил не дотримуються полемісти, якщо повністю забувають первинний предмет суперечки, упускають з виду (іноді свідомо) головні положення, які спричинили суперечку, нечітко визначають власну позицію.

Завдання 7.19. Прокоментуйте в контексті ознак комунікативного хисту науковця та проілюструйте прикладами сформульований німецьким мислителем Г. Лейбніцем закон достатньої підстави: “Будь-яку правильну думку треба обґрунтувати іншими думками, істинність яких уже доведено”. З’ясуйте, чому обґрунтованість висловлювань є найважливішою вимогою до наукової комунікації.

Завдання 7.20. Доведіть, що дієвими засобами формування та вдосконалення полемічної майстерності є не тільки теоретичні знання, але й активна участь у диспутах, дискусіях, полеміці, ділових та рольових іграх, практикумах, семінарах тощо.

Завдання 7.21. Обґрунтуйте роль і сутність такої етикетної вимоги, як внутрішня дисциплінованість оратора-науковця у виборі мовних засобів під час дискусії, полеміки, судових дебатів. Наведіть переконливі та яскраві приклади з професійної діяльності адвоката, вченого, викладача, журналіста, політика, менеджера, офіцера-прикордонника.

Завдання 7.22. Запропонуйте актуальну для вас тематику наукових дискусій та полеміки і підготуйтеся, зорозуміючи не спираючись на відповідний алгоритмічний припис, до участі у них.

Завдання 7.23. З’ясуйте причини та проілюструйте прикладами різні форми вербальної агресії під час наукової дискусії та полеміки: а) за інтенсивністю; б) за ступенем усвідомлення “агресором” та цілеспрямованістю; в) за кількістю учасників ситуації; г) за об’єктом.

Завдання 7.24. Змодельуйте (визначте мету, завдання, проблематику, учасників, можливі тези, аргументи, контраргументи) наукову дискусію та наукову полеміку за спільною темою, визначивши аналогію між ними і їх специфіку.

Пропонована тематика: “Державна мова в Україні”, “Проблема походження української мови”, “Правомірність вживання терміна “Київська Русь”, “Спадщина Київської русі”, “Смертна кара: за і проти”, “Україна і туристичні маршрути Парижа”.

Завдання 7.25. З’ясуйте роль і зазначте функції мови погляду під час наукових дискусій та полеміки. Наведіть переконливі та яскраві приклади.

Завдання 7.26. Поясніть, порівнюючи, мету дискусії і полеміки.

Завдання 7.27. Сформулюйте ключові правила коректного ведення дискусії.

Завдання 7.28. З’ясуйте, яких коректних полемічних прийомів найчастіше бракує сучасній людині і чому.

Завдання 7.29. Назвіть етикетні словесні формули, якими доцільно послуговуватися під час гострого обговорення наукових проблем.

Завдання 7.30. Підготуйтеся до участі в науковій дискусії за однією із запропонованих тем. Занотуйте ключові тези власної позиції у дискусії.

Тема: Освіченість і порядність. Контекст: “Людей вчать усього, тільки не порядності, проте вони намагаються блиснути саме порядністю, а не освіченістю, тобто якраз тим, чого їх ніколи не навчали”. (Б. Паскаль, французький учений-фізик, математик, філософ-мораліст, 1623–1666 рр.).

Завдання 7.31. Обґрунтуйте, зі скількох та яких саме обов’язкових та факультативних компонентів складається телефонна розмова з науковим керівником (консультантом).

7.3. Електронна презентація наукового виступу

Електронна презентація (лат. *praesento* – передаю) **наукового тексту** – спосіб подання наукової інформації за допомогою мультимедійних можливостей (зображення, звук, відео), які відповідають за зорове, слухове, кінестетичне сприйняття інформації.

Потреба в електронних презентаціях зумовлена можливістю ознайомити з унікальними інформаційними матеріалами (картинами, відеофрагментами), необхідністю систематизації і структурного поділу, візуалізацією досліджуваних явищ, процесів, взаємозв'язків між об'єктами.

Використання електронних презентацій дає змогу підвищити інформативність та ефективність повідомлення, адже одночасно задіяні зоровий і слуховий канали сприйняття. При цьому ефективність слухового сприйняття інформації становить 15 %, зорового – 25 %, а їх одночасне включення підвищує ефективність сприйняття до 65 %. До того ж подання тексту наукової доповіді через електронну презентацію уможливило організацію самостійної роботи з подібним ресурсом.

Головне завдання презентації – поглиблення сприйняття інформації учасниками наукового заходу.

В електронній презентації потрібно чітко сформулювати мету, продумати структуру і порядок подання інформації, розробити концепцію.

Підготовка презентації охоплює такі етапи:

концептуальне проектування (формування концепції, образу продукту, визначення його структури, змістової спрямованості, мети; результатом цього етапу є ескіз продукту);

безпосереднє проектування (створення шаблонів, заготовок слайдів й основних інформаційних компонентів (текстових фрагментів, графічних об'єктів) і наповнення їх відповідним змістом);

виконання роботи й аналіз результатів.

Основною одиницею електронної презентації в середовищі Power Point є слайд, або кадр інформації (кольорове або чорно-біле фотографічне зображення, що проектується на

екран), створений з урахуванням ергономічних (допустимі фізичні, нервові, психічні) вимог візуального сприйняття інформації.

Найважливіші принципи розроблення електронних презентацій:

оптимальний обсяг – значна кількість слайдів викликає втому і відволікає від суті дослідження; слайди мають виконувати функцію доповнення, уточнення інформації; не повинно бути некоментованих слайдів;

урахування вікових особливостей і рівня підготовки глядачів – потрібно забезпечити розуміння значення кожного слова, речення, поняття, схеми, графіка;

науковість і достовірність – яскраві картинки та інформація не мають суперечити фактам;

урахування особливостей сприйняття інформації з екрана (коли глядач читає текст з екрана комп'ютера, мозок працює в уповільненому режимі; якщо інформацію подано у графічному вигляді – мозок працює швидше). Бажано текстову інформацію звести до мінімуму, скористатися схемами, діаграмами, рисунками, фотографіями, анімацією, фрагментами фільмів. До того ж поняття й абстрактні положення сприймаються легше, якщо супроводжуються конкретними фактами, цитатами, відеофрагментами. Важливим є співвідношення кількості різних елементів презентації та їх послідовності. Можна застосовувати ефект раптовості та розмаїття анімаційних прийомів з допомогою Power Point XP;

естетичність – гармонійне кольорове поєднання, стриманість стилю в оформленні слайдів. Не бажано, щоб тон відволікав увагу від розташованого на ньому тексту. Слід урахувати і розміри залу, де відбудеться науковий захід. Теплі кольори (червоний, помаранчевий, жовтий) стимулюють; холодні (синій, фіолетовий, голубий, зелений) – заспокоюють; нейтральними є світло-рожевий, сіро-голубий, жовто-зелений, коричневий. Поєднання двох кольорів істотно впливає на зоровий комфорт, а деякі (зелені букви на червоному фоні) можуть призвести навіть до стресу. Краще сприймається поєднання білого шрифту на темно-синьому фоні, лимонно-жовто-

го на червоному, чорного на білому, жовтого на синьому. Білий колір вважають найсильнішим засобом виразності.

Кольорова схема має бути однаковою на всіх слайдах, це створює відчуття зв'язності, наступності, стильності, комфортності. Фон є елементом другого плану і повинен виділяти, відтіняти інформацію на слайді, але не відволікати від неї.

Обираючи шрифт для вербальної інформації, слід ураховувати, що прописні букви сприймаються важче, ніж рядкові. Відношення товщини основних шрифтів до висоти має становити 1:5.

Варто пам'ятати, що вплив мультиплікації тим сильніший, чим коротший її показ. Будь-який анімаційний об'єкт знижує сприйняття матеріалу, відволікає від суті, порушує динаміку уваги.

Оптимальна кількість тексту на екрані – не більше 6 слів у 6 рядках. Використовуючи рисунки, графіки, теж слід зберігати відчуття міри.

Застосовуючи відеофрагмент (для 10-хвилинної доповіді – орієнтовно 1 хвилина), доцільно спочатку пояснити, з якою метою його подано, відтак прокоментувати побачене як ілюстрацію основної ідеї доповіді. Від слайдів краще розташуватися зліва (так іде погляд слухачів – зліва направо) і користуватися презентером, щоб керувати презентацією дистанційно.

Тексти у презентації повинні бути компактними. Усі положення, визначення, висновки слід побудувати на науковій основі: логічно (щоб легко простежувалися логічні зв'язки між викладеними поняттями), доступно (текст має бути зрозумілим, нові терміни треба пояснити), однозначно (єдине тлумачення тексту), лаконічно (максимально короткий текст), завершено (логічно завершений зміст кожної частини текстової інформації).

Отже, добре продумана та якісно підготована презентація – це половина успіху. Критеріями оцінювання електронної презентації є логічність у викладі матеріалу, якість оформлення роботи, відповідність форми і змісту, ступінь емоційного впливу. Важливе значення має також діалоговий режим спілкування, підтримка браузером, функціональність, про-

стота навігації, швидкість завантаження, відповідність рівню комп'ютерної техніки.

Завдання для аудиторної та самостійної роботи

Завдання 7.32. Складіть електронну презентацію за матеріалами дібраної наукової статті (8–10 слайдів). Роздрукуйте її та проаналізуйте.

Завдання 7.33. Підготуйте письмову рекламу-анотацію одного з електронних чи друкованих словників, урахувавши його мету, оптимальний обсяг інформації на слайді, категорію глядачів, специфіку сприйняття інформації з екрана, вплив кольору і шрифту на розуміння інформації.

Завдання 7.34. Підготуйте презентацію до свого захисту дисертаційної роботи.

Питання для самоконтролю

1. У чому полягає різниця між науковою статтею і науковим виступом, науковим виступом і науковою доповіддю?
2. Яку роль відіграє в науковому виступі особистість промовця?
3. Охарактеризуйте етапи підготовки до наукового виступу.
4. З'ясуйте умови успіху та визначте недоліки наукової доповіді.
5. Яка суть наукової дискусії, диспуту, суперечки, полеміки?
6. Охарактеризуйте суть, мету і практичне значення електронних презентацій для наукової доповіді.

ЛІТЕРАТУРА

Базова література:

1. Левченко О. Науковий стиль: культура мовлення: навч. посібник. Львів : Видавництво Львівської політехніки, 2012. 204 с.

2. Семеног О. М. Культура наукової української мови. Київ : Академія, 2010. 216 с. URL: http://biblioteka-knig.net/yazykoznanie/19215-kultura_naukovo_ukransko_movi_-_semenog_o.html

3. Онуфрієнко Г. С. Науковий стиль української мови : навч. посіб. Київ : Центр навчальної літератури, 2006. 392 с. URL: <http://uk.kubg.edu.ua/images/stories/Departaments/uk/PDF/ck-pravo/naykov-ctul-ykr-mova.pdf>

Допоміжна література:

1. Антисуржик. Вчимося ввічливо поводитись і правильно говорити / за заг. ред. Олеси Сербенської : навч. посібн. 3-тє вид., доп. і переробл. Львів : Апріорі, 2017. 304 с.

2. Антоненко-Давидович Б. Як ми говоримо. Київ : Книга, 2010. 251 с.

3. Вінніков В. А. Пам'ятка молодим вченим з написання наукових праць. *Український радіологічний журнал*. 2009. № 17. С. 7–9.

4. Волощак М. Неправильно – правильно. Довідник з українського слововживання. Київ : Марія Волощак, 2014. 242 с.

5. Гінзбург М. Д. Десять відомих правил українського ділового та наукового стилю, зведені в систему. *Стандартизація, сертифікація, якість*. 2004. № 2. С. 22–28.

6. Гриценко Т. Б. Українська мова та культура мовлення: навч. посіб. Вінниця : Нова книга, 2003. 480 с. URL: <http://www.twirpx.com/file/98980/>

7. Зарицький М. С. Переклад: створення та редагування. Київ : Парламентське в-во, 2004. 120 с. URL: <http://www.twirpx.com/file/227851/>

8. Коваль А. П. Науковий стиль сучасної української літературної мови. Структура наукового тексту. Київ : Вид-во КДУ, 1970. 307 с.

9. Курило О. Уваги до сучасної української літературної мови. Київ : Вид-во Соломії Павличко “Основи”, 2008. 303 с.

10. Мацько Л. І., Кравець Л. В. Культура української факсової мови. Київ : Академія, 2007. 360 с.

11. Михайлова О. Г., Сидоренко А. А., Сухопар В. Ф. Українська наукова термінологія : навч. посібн. Харків : НТУ “ХПІ”, 2002. 119 с.

12. Пономарів О. Д. Українське слово для всіх і кожного. Київ : Либідь, 2013. 360 с.

13. Селігей П. О. Світло і тіні наукового стилю : монографія. Київ : Видавничий дім “Киево-Могилянська академія”, 2016. 627 с.

14. Синиця І. А. Діалогічність у науковому тексті. *Мовознавство*. 2004. № 2–3. С. 55–60.

15. Чепіга І. П. Мовленнєві особливості наукового тексту: текст-міркування, текст-доказ. *Лінгвістичні студії*. 2002. Вип. 10. С. 157–161.

16. Фаріон І. Д. Мовна норма: знищення, пошук, відновлення : монографія. Вид. 2-ге, доп. Івано-Франківськ : Місто НВ, 2010. 336 с.

Словники:

1. Береза Т., Зубрицька І., Зелений Ю. Мова – не калька: словник української мови. Львів : Апріорі, 2016. 664 с.

2. Головащук С. І. Російсько-український словник сталих словосполучень. Київ : Наукова думка, 2001. 640 с.

3. Жайворонок В. В. Велика чи мала літера? Словник-довідник. Київ : Наукова думка, 2004. 202 с.

4. Караванський С. Ідіотизми сталінської ярижки у державній мові України. Львів : БаК, 2016. 224 с.

5. Караванський С. Книга-журнал одного автора. Львів : БаК, 2010. 240 с.

6. Караванський С. Практичний словник синонімів української мови. 3-тє вид., опрацьоване і доповн. Львів : БаК, 2008. 512 с.

7. Караванський С. Російсько-український словник складної лексики. 3-тє вид., доповн. і випр. Львів : БаК, 2016. 608 с.

8. Караванський С. Секрети української мови. 2-ге розширене вид. Львів : БаК, 2009. 344 с.

9. Словник-довідник з культури української мови / уклад. Д. Гринчишин, А. Капелюшний, О. Сербенська, З. Терлак. 3-тє вид., випр. Київ : Знання, 2006. 367 с.

10. Сучасний словник іншомовних слів: близько 20 тис. слів і словосполучень / уклад. О. І. Скопненко, Т. В. Цимба-люк. Київ : Довіра, 2006. 942 с. (Словники України).

Електронні ресурси:

<http://lcorp.ulif.org.ua/dictua/>

<http://ulif.mon.gov.ua>

<http://pravopys.net/>

<http://litopys.org.ua/ukrmova/um.htm>

http://transdict.com/translators/pereklad_online_ua.html

<http://www.mova.info/>

ДОДАТКИ

Вимоги до написання та оформлення наукової статті

План статті:

1. Вступ – постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими практичними завданнями (5–10 рядків).

2. Останні дослідження та публікації, на які спирається автор, виділення невіршених частин загальної проблеми, котрим присвячено статтю (зазвичай ця частина статті становить близько 1/3 сторінки); її можна назвати “вихідні передумови”).

3. Формулювання цілей статті (постановка завдання); цей розділ дуже важливий, бо з нього читач визначає корисність для себе пропонованої статті; мета статті впливає з постановки загальної проблеми і огляду раніше виконаних досліджень, тобто стаття має на меті ліквідувати “білі плями” у загальній проблемі (обсяг цієї частини статті – 5–10 рядків).

4. Виклад власне матеріалу дослідження (від 5–6 сторінок тексту). Невеликий обсяг потребує виділення головного у матеріалах дослідження; іноді можна обмежитися тільки формулюванням мети дослідження, короткою згадкою про метод вирішення завдання і викладом отриманих результатів; якщо на обсяг статті немає суворих обмежень, то доцільно описати методику дослідження повніше.

5. У закінченні наводяться висновки з дослідження і стисло подаються перспективи подальших розвідок у цьому напрямку.

Оформлення рукопису:

Електронний варіант статті слід виконувати в редакторі Word for Windows 6.0 і вище, шрифтом Times New Roman, розмір 14. Розмір полів:

ліве – 30 мм;

праве – 15 мм;

верхне – 20 мм;

нижнє 20 мм;

інтервал – 1,5, формат А4.

Загальні правила цитування та посилання на використані джерела

При написанні статті автор повинен давати посилання на джерела, матеріали або окремі результати, які наводяться в тексті. Посилатися слід на останні видання публікацій.

Якщо використовують відомості, матеріали з монографій, оглядових статей, інших джерел з великою кількістю сторінок, тоді в посиланні необхідно точно вказати номери сторінок, ілюстрацій, таблиць, формул з джерела, на яке є посилання.

Посилання в тексті на джерела слід зазначати порядковим номером за переліком посилань, виділеним двома квадратними дужками, наприклад, "...у працях [1–7]...".

Якщо в тексті необхідно зробити посилання на складову частину або на конкретні сторінки відповідного джерела, можна наводити посилання у виносках, при цьому номер посилання має відповідати його бібліографічному опису за переліком посилань.

Приклад:

Цитата в тексті: "...незважаючи на пріоритетне значення мовних каналів зв'язку між діловими партнерами, ні в якому разі не можна ігнорувати найбільші канали передачі інформації" [6, с. 23].

Відповідний опис у переліку посилань:

6. Дороніна М. С. Культура спілкування ділових людей : навчальний посібник. Київ : КМ Academia, 2018. 192 с.

Для підтвердження власних аргументів посиланням на авторитетне джерело або для критичного аналізу того чи іншого друкованого твору слід наводити *цитати*. Науковий етикет вимагає точно відтворювати цитований текст, бо найменше скорочення тексту може спотворити зміст.

Загальні вимоги до цитування такі:

а) текст цитати слід починати і закінчувати лапками, наводити її у тій граматичній формі, в якій її подано у джерелі, зі збереженням особливостей авторського написання. Наукові терміни, запропоновані іншими авторами, не треба виділяти лапками, за винятком тих, що викликали загальну полеміку. У цих випадках доречно використовувати вираз "так званий".

б) цитування повинно бути повним, без довільного скорочення авторського тексту і без перекручень думок автора. Пропуск слів, речень, абзаців при цитуванні допускається без перекручення авторського тексту. Пропуск слід позначати трьома крапками. Їх треба ставити у будь-якому місці цитати (на початку, всередині, на кінці). Якщо перед пропущеним текстом або за ним стояв розділовий знак, то він не зберігається;

в) кожна цитата обов'язково супроводжується посиланням на джерело;

г) за непрямого цитування (переказу, викладу думок інших авторів своїми словами), слід давати відповідні посилання на джерело;

д) якщо виявляється ставлення автора статті до окремих слів або думок з цитованого тексту, то після них у круглих дужках треба ставити знак оклику або знак питання;

е) якщо автор статті, наводячи цитату, виділяє в ній деякі слова, треба робити спеціальне застереження, тобто після тексту, який пояснює виділення, слід ставити крапку, потім дефіс і вказувати ініціали автора статті, а весь текст застереження вміщувати у круглі дужки. Варіантами таких застережень є: (курсив наш. – М.Х.), (підкреслено мною. – М.Х.), (розрядка моя. – М.Х.).

Нумерація:

Ілюстрації (фотографії, креслення, схеми, графіки, карти) і таблиці необхідно подавати безпосередньо після тексту, де про них згадано вперше, або на наступній сторінці. Ілюстрації і таблиці, які розміщені на окремих сторінках дисертації, включають до загальної нумерації сторінок. Таблицю, малюнок або креслення, розміри якого більше формату А4, ураховують як одну сторінку і розміщують у відповідних місцях після згадування в тексті.

Ілюстрації позначають словом “Рис.” і нумерують послідовно, за винятком ілюстрацій, поданих у додатках.

Таблиці нумерують послідовно. У правому верхньому куті над відповідним заголовком таблиці розміщують напис “Таблиця” із зазначенням її номера, наприклад: “Таблиця 1”.

При перенесенні частини таблиці на інший аркуш (сторінку) слово “Таблиця” і номер її вказують один раз справа над першою частиною таблиці, над іншими частинами пишуть слова “Продовження табл. 1”.

Номери формул пишуть біля правою берега аркуша на рівні відповідної формули в круглих дужках.

Примітки до тексту і таблиць, у яких вказують довідкові та пояснювальні дані, нумерують послідовно в межах однієї сторінки. Якщо приміток на одному аркуші декілька, то після слова “Примітки” треба ставити двокрапку, наприклад:

Примітки:

1. ...

2. ...

Якщо є одна примітка, то її не нумерують і після слова “Примітка” ставлять крапку.

Ілюстрації:

Назви ілюстрацій розміщують після їхніх номерів. За необхідності ілюстрації доповнюють пояснювальними даними (підписувальний підпис).

Підпис під ілюстрацією зазвичай має чотири основні елементи:

найменування графічного сюжету, що позначається скороченим словом “Рис.”;

порядковий номер ілюстрації, який треба вказувати без знаку номера арабськими цифрами;

тематичний заголовок ілюстрації, що містить текст із якомога стислою характеристикою зображеного;

експлікацію, яку слід будувати так: деталі сюжету позначати цифрами, які виносити у підпис, супроводжуючи їх текстом. (Треба зазначити, що експлікація не замінює загального найменування сюжету, а лише пояснює його).

Приклад:

Рис. 1. Схема розміщення елементів касети:

1 – розмотувач плівки,

2 – сталеві ролики;

3 – привідний валик;

4 – опорні стояки.

Основними видами ілюстративного матеріалу в наукових працях є: креслення, технічний рисунок, схема, фотографія, діаграма і графік.

Таблиці:

Цифровий матеріал, як правило, потрібно оформляти у вигляді таблиць.

Кожна таблиця повинна мати назву, яку розміщують над таблицею і друкують симетрично до тексту. Назву і слово “Таблиця” починають з великої літери. Назву не підкреслюють.

Таблицю розміщують після першого згадування про неї в тексті. Таблицю з великою кількістю рядків можна переносити на інший аркуш. При перенесенні таблиці на інший аркуш (сторінку) назву вміщують тільки над її першою частиною. Таблицю з великою кількістю граф можна ділити на частини і розміщувати одну частину під іншою в межах одної сторінки.

Якщо текст, який повторюється в графі таблиці, складається з одного слова, його можна замінити лапками; якщо з двох або більше слів, то при першому повторенні його замінюють словами “Те ж”, а далі лапками. Ставити лапки замість цифр, марок, знаків, математичних і хімічних символів, які повторюються, не слід. Якщо цифрові або інші дані в якому-небудь рядку таблиці не подають, то в ньому ставлять прочерк.

Формули:

При використанні формул необхідно дотримуватися певних техніко-орфографічних правил.

Найбільші, а також довгі і громіздкі формули, котрі мають у складі знаки суми, добутку, диференціювання, інтегрування, розмішують на окремих рядках. Це стосується також і всіх нумерованих формул. Для економії місця кілька коротких однотипних формул, відокремлених від тексту, можна подати в одному рядку, а не одну під одною. Невеликі й нескладні формули, що не мають самостійного значення, треба вписувати всередині рядків тексту.

Пояснення значень символів і числових коефіцієнтів треба подавати безпосередньо під формулою в тій послідовності, в якій їх подано у формулі. Значення кожного символа і число-

вого коефіцієнта треба подавати з нового рядка. Перший рядок пояснення починають зі слова “де” без двокрапки.

Рівняння і формули треба виділяти з тексту вільними рядками. Вище і нижче кожної формули потрібно залишити не менше одного вільного рядка. Якщо рівняння не вміщується в один рядок, його слід перенести після знака рівності (=) або після знаків плюс (+), мінус (–), множення (·) і ділення (:).

Нумерувати слід лише ті формули, на які є посилання у подальшому тексті. Інші нумерувати не рекомендується.

Порядкові номери позначають арабськими цифрами в круглих дужках біля правого берега сторінки без крапок від формули до її номера. Номер, який не вміщується у рядку з формулою, переносять у наступний нижче формули. Номер формули після її перенесення вмішують на рівні останнього рядка. Якщо формула знаходиться у рамці, то номер такої формули записують зовні рамки з правого боку навпроти основного рядка формули. Номер формули-дробу подають на рівні основної горизонтальної риски формули.

Номер групи формул, розміщених на окремих рядках і об'єднаних фігурною дужкою (парантезом), треба ставити справа від вістря парантеза, яке знаходиться в середині групи формул і звернене в сторону номера.

Загальне правило пунктуації в тексті з формулами таке: формула входить до речення як його рівноправний елемент. З огляду на це в кінці формул і в тексті перед ними розділові знаки ставлять відповідно до правил пунктуації.

Двокрапку перед формулою ставлять лише у випадках, передбачених правилами пунктуації: а) у тексті перед формулою є узагальнювальне слово; б) цього вимагає побудова тексту, що передує формулі.

Розділовими знаками між формулами, котрі йдуть одна за одною і не відокремлені текстом, можуть бути кома або крапка з комою безпосередньо за формулою до її номера.

**Алгоритмічний припис до підготовки та написання
наукової статті (за Г. Онуфрієнко)**

1. Сформулюйте, ретельно обдумавши, основну мету статті.
2. Визначте цілі-сателіти (від лат. *satelles* – супутник, служник, спільність).
3. Чітко сформулюйте та усвідомте завдання статті.
4. Визначте основну проблему (тему).
5. Установіть коло підтем з урахуванням їх ієрархії за ступенем важливості.
6. Сформулюйте робочу назву статті за її основною темою (проблемою), визначивши межі теми та обсяги наукової інформації, яку треба висвітлити в ній.
Пам'ятайте! Заголовок статті може називати тему в узагальненому вигляді (а через двокрапку – частину теми, її аспекти, підтеми) та рему.
7. Складіть і запишіть деталізований план (наприклад, питальний) статті.
8. Сформулюйте і запишіть основні тези (як відповіді на пункти питального плану) статті.
9. Сформулюйте і запишіть очікувані (передбачувані) висновки.
10. Продумайте вступну частину статті як обґрунтований виклад актуальності теми (проблеми) дослідження, науково-практичної значущості того, що висвітлюватиметься у центральній частині статті, та визначення об'єкта, предмета, методів (методики) дослідження і джерельної бази.
11. Викладіть стисло й адекватно історію вивчення проблеми (питання) у науковій вітчизняній та зарубіжній літературі, проаналізувавши та скласифікувавши ці джерела за ознаками спільних і відмінних поглядів науковців щодо розв'язання цієї проблеми.
12. Визначте та запишіть дефініції (означення) використаних у статті термінів.

13. Складіть і запишіть основний текст статті, спираючись на головні принципи “від відомого до невідомого”, “від простого до складного”.

14. Перевірте узгодженість між планом та змістом статті, між назвою, метою, завданнями та висновками, між тезами та їх обґрунтуванням, ілюструванням, між змістом та мовною/мовленнєвою формою.

15. Здійсніть самоконтроль виконаної роботи на мовному/мовленнєвому рівні та внесіть відповідні корективи:

перевірте правильність і точність мовного оформлення заголовка статті;

перевірте текст статті на відповідність вимогам наукового стилю української мови при вербалізації думок;

перевірте текст статті на відповідність чинним правописним нормам сучасної української літературної мови.

16. Перевірте точність і правильність оформлення цитат – буквальних витягів із відповідних наукових джерел.

17. Оформіть бібліографічний апарат статті за обраним/визначеним принципом (внутрішньотекстові, підрядкові, післятекстові посилання) та чинним ДЕСТом.

18. Здійсніть самоконтроль виконаної роботи на всіх її рівнях (змістовому, логічному, мовностилістичному) та, за потреби, внесіть необхідні корективи і відредагуйте статтю.

**Алгоритмічний припис
до анотування наукового джерела (за Г. Онуфрієнко)**

1. Ознайомтеся з вихідними даними наукового джерела (назва, жанр наукової продукції, автор, рік і місце видання, структура, обсяг, ілюстрації тощо).
2. Прочитайте текст, з'ясовуючи його загальний зміст.
3. Визначте логічний суб'єкт (те, про що розповідається в тексті) і логічний предикат (те, що про це говориться).
4. З'ясуйте актуальність і адресат джерела (статті, книги тощо).
5. Проаналізуйте структуру тексту (книги), визначивши вступну, основну та завершальну частини.
6. Визначте головну інформацію основної частини тексту, відповівши для цього на такі питання:
Які проблеми висвітлюються?
Що констатує автор?
Як розглядаються і розв'язуються поставлені проблеми?
Яких висновків доходить автор?
7. Оформіть письмово текст анотації, використовуючи необхідні лексико-граматичні конструкції.
8. Здійсніть самоконтроль виконаної роботи.
9. Відредагуйте текст анотації, зіставивши його з науковим джерелом і перевіривши за правописними нормами. Зверніть увагу на обсяг анотації (не більше 8 % тексту-джерела), її структурну організацію і логіко-граматичні зв'язки між реченнями та їх частинами.

Примітка. Найпоширенішою є така модель довідково-рекомендаційної анотації наукового джерела:

1. *Вступна частина*: вихідні дані джерела (назва, жанр, автор, місце і рік видання, структура, обсяг, ілюстрації).
2. *Основна частина*: перелік основних проблем та/або висновків тексту-джерела (можна за розділами, главами, параграфами).
3. *Завершальна частина*: актуальність, адресат джерела.

Показниками рівня анотації є:
якість і точність інформації про першоджерело;
логічність оформлення;
відповідність чинним мовним нормам;
обмежений обсяг.

**Алгоритмічний припис до рецензування
наукового джерела (за Г. Онуфрієнко)**

1. Визначте предмет наукового аналізу (доповідь, реферат, журнальна стаття, твір-есе, автореферат, дисертація тощо).
2. З'ясуйте ступінь актуальності теми дослідження (для науки загалом, певної галузі знань, розв'язання практичних завдань тощо).
3. Проаналізуйте зміст наукової роботи і з'ясуйте ступінь її новизни й оригінальності у розв'язанні певних питань, проблем тощо.
4. Установіть переваги рецензованої роботи в контексті її теоретичного й практичного значення та зазначте конкретні сфери доцільного використання її матеріалів і результатів.
5. Схарактеризуйте виявлені недоліки та прорахунки в рецензованій роботі, аргументуйте свої зауваження.
6. Дайте об'єктивно, лаконічно, ясно й чітко загальну оцінку роботи.
7. Сформулюйте висновки з урахуванням виду та жанру рецензованого наукового джерела, його мети й визначених автором завдань.
8. Перевірте записаний текст рецензії щодо узгодженості між змістом і формою та щодо відповідності чинним мовним/мовленнєвим нормам.
9. Здійсніть самоконтроль виконаної роботи.
10. Відредагуйте (за потреби) текст рецензії.

**Алгоритмічний припис до складання
наукової доповіді (за Г. Онуфрієнко)**

1. З'ясуйте мету і завдання свого монологу з урахуванням складу слухацької аудиторії.
2. Уточніть його тему та визначте її змістові межі.
3. Доберіть і ретельно опрацюйте різними видами читання (оглядовим, пошуковим, суцільним) наукову літературу.
4. Складіть деталізований план доповіді (монологу).
5. Визначте проблеми дискусійного характеру та принципи їх презентації.
6. Доберіть фактичний матеріал (у т. ч. можливі таблиці, діаграми, графіки, схеми тощо) до кожного пункту розробленого плану.
7. Спрогнозуйте можливі запитання слухачів і підготуйтеся до їх висвітлення під час доповіді чи обговорення.
8. Лаконічно й однозначно та відповідно до мети доповіді сформулюйте висновки.
9. Продумайте оригінальну вступну частину доповіді (наприклад, несподівану для слухачів інформацію, що може вразити їх).
10. Визначте місця для риторичних і проблемних запитань, логічних пауз тощо.
11. Оформіть у письмовому вигляді матеріали доповіді.
12. Перевірте матеріали доповіді на відповідність основним вимогам: логіці викладу, точності інформації, чинним мовним/мовленнєвим нормам.
13. Виголосіть, не опираючись на текст, окрім плану і цитат, доповідь вдома перед уявними (у цьому разі запишіть монолог на телефон або диктофон) чи реальними слухачами.
14. Здійсніть самоконтроль виконаної роботи після перегляду запису.
15. Відредагуйте (за потреби) текст підготовленої доповіді.

**Приклади оформлення списку використаних джерел
відповідно до ДСТУ 8302:2015**

	КНИГИ
Приклади	Однотомні видання
1	2
Один автор	Битяк Ю. П. Державна служба в Україні: організаційно-правові засади : монографія. Харків : Право, 2005. 304 с. Краснова М. В. Договори в екологічному праві України : навч. посіб. / Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. Київ : Алерта, 2012. 216 с. Кузніченко С. О. Закон України “Про правовий режим надзвичайного стану” : наук.-практ. комент. / Одес. держ. ун-т внутр. справ. Харків : Право, 2015. 164 с. Тертишник В. М. Науково-практичний коментар Кримінального процесуального кодексу України: із змін. та допов. на 12 берез. 2016 р. 12-те вид., допов. і переробл. Київ : Правова єдність, 2016. 810 с. Johnson L. K. Bombs, bugs, drugs and thugs: intelligence and America’s quest for security. New York ; London : New York University Press, 2000. 326 p.
Два автори	Васильєв С. В., Ніколенко Л. М. Доказування та докази у господарському процесі України : монографія. Харків : Еспада, 2004. 192 с. Каткова Т. В., Каткова А. Г. Закінчення досудового слідства у кримінальних справах : практ. посіб. Харків : Право, 2011. 136 с. Петришина М. О., Петришин О. А. Міжнародно-правові стандарти у сфері місцевого самоврядування : наук. доп. / Нац. акад. прав. наук України, НДІ держ. буд-ва та місц. самоврядування. Харків : Право, 2016. 44 с. (Наукові доповіді).

1	2
	Сташис В. В., Бажанов М. И. Преступления против личности в УК УССР и судебной практике. Изд. 2-е, испр. и доп. Харьков : Вища шк., 1987. 216 с.
Три автори	Комаров В. В., Світлична Г. О., Удальцова І. В. Окреме провадження : монографія / за ред. В. В. Комарова. Харків : Право, 2011. 312 с. Сичевський В. В., Харитонов Є. І., Олейніков Д. О. Науково-практичний коментар до розділу І Особливої частини Кримінального кодексу України (Злочини проти основ національної безпеки України) / Служба безпеки України. Харків : Право, 2016. 232 с. (Бібліотека слідчого). Helfer M. E., Kempe R. S., Krugman R. D. The battered child. 5th ed. Chicago, IL: University of Chicago Press, 1997. 700 p.
Чотири і більше авторів	Прилипко С. М., Ярошенко О. М., Мороз С. В., Малиновська К. А. Укладення трудового договору: теоретико-прикладне дослідження : монографія. Харків : Юрайт, 2013. 288 с. Колективні політичні права і свободи людини та громадянина в Україні: проблеми теорії та практики : монографія / Є. І. Григоренко та ін. ; Харків. нац. ун-т ім. Н. Каразіна. Харків : [б. в.], 2013. 352 с. Постклассическая онтология права : монография / С. И. Максимов и др.; С.-Петерб. гос. ун-т ; общ. ред. И. Л. Честнов. Санкт-Петербург : Алетейя, 2016. 688 с. (Толкование источников права). The mutual fund industry: Competition and investor welfare / R. G. Hubbard et. al. New York, NY : Columbia University Press, 2010. 256 p.
Автор(и) та редактор(и)/упорядник(и)	Гель А. П., Семаков Г. С., Яковець І. С. Кримінально-виконавче право України : навч. посіб. / ред. А. Х. Степанюк. Київ : Юрінком Інтер, 2008. 624 с. Грошевий Ю. М. Вибрані праці / упоряд.: О. В. Капліна, В. І. Маринів. Харків : Право, 2011. 656 с.

1	2
	Петрик О. І. Шлях до цінової стабільності: світовий досвід і перспективи для України : монографія / відп. ред. В. М. Геєць. Київ : УБС НБУ, 2008. 369 с. Plath S. The unabridged journals / ed. K. V. Kukil. New York, NY: Anchor, 2000. 680 p.
Автор(и) та перекладач(і)	Беккариа Ч. О преступлениях и наказаниях / вступ. ст. Н. И. Панова ; пер. с итал. М. М. Исаев. Киев : Ин Юре, 2014. 240 с. (Памятники правовой мысли). Питерс Т., Уотермен Р. В поисках эффективного управления (опыт лучших компаний) / ред. Л. И. Евенко ; пер. : Д. Васильев, В. Зотов. Москва : Прогресс, 1986. 424 с. Laplace P. S. A philosophical essay on probabilities / trans. : F. W. Truscott, F. L. Emory. Original work published 1814. New York, NY : Dover, 1951. 196 p.
Без автора	Галузева економічна політика держави: проблеми правового забезпечення: колект. моногр. / за наук. ред. Д. В. Задихайла. Харків : Юрайт, 2013. 520 с. (Наукові праці кафедри господарського права Національного університету “Юридична академія України імені Ярослава Мудрого”; т. 1). Конституція України : наук.-практ. комент. / редкол. : В. Я. Тацій (голова) та ін. 2-ге вид., переробл. і допов. Харків : Право, 2012. 1128 с. Настільна книга детектива, прокурора, судді: коментар антикорупційного законодавства / ред. М. І. Хавронюк. Київ : Дакор, 2016. 496 с. Політологічний енциклопедичний словник / упоряд. В. П. Горбатенко. 2-ге вид., переробл. і допов. Київ : Генеза, 2004. 736 с. Правове виховання в сучасній Україні : монографія / за заг. ред. : В. Я. Тацій, А. П. Гетьман, О. Г. Данильян. 2-ге вид., переробл. і допов. Харків : Право, 2013. 440 с.

1	2
	Протидія терористичній діяльності: міжнародний досвід і його актуальність для України : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 30 верес. 2016 р. Київ : Нац. акад. прокуратури України. 2016. 432 с. Twenty-four hours a day. Miami, FL: BN Publishing, 2010. 400 p.
Приклади	БАГАТОТОМНІ ВИДАННЯ
	Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т. / Нац. акад. прав. наук України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків : Право, 2016. Т. 1 : Історія держави і права України. 848 с. Енциклопедія історії України: у 10 т. / НАН України, Ін-т історії України. Київ : Наук. думка, 2005. Т. 9. 944 с. Кримінальне право України. Загальна частина: підручник : у 2 т. / за ред. : В. В. Сташис, В. Я. Тацій. 4-те вид., переробл. і допов. Харків : Право, 2010. Т. 1. 456 с. Кучерявенко Н. П. Курс налогового права : в 6 т. Харьков : Право, 2007. Т. 4 : Особенная часть. Косвенные налоги. 536 с. Науково-практичний коментар Кримінального процесуального кодексу України : у 4 т. / ред. О. В. Стовба. Харків : Апостиль, 2015. Т. 2. 329 с. Правова система України: історія, стан та перспективи : у 5 т. / Акад. прав. наук України. Харків : Право, 2009. Т. 2 : Конституційні засади правової системи України і проблеми її вдосконалення / заг. ред. Ю. П. Битяк. 576 с.
	ІНШІ ВИДАННЯ
Автореферати дисертацій	Кравчук В. М. Припинення корпоративних правовідносин в господарських товариствах: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.03. Харків, 2010. 36 с.

1	2
	Лісов О. С. Новітня вітчизняна історіографія створення та діяльності розвідки і контррозвідки України у 1917–1991 роках : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 20.02.22. Київ, 2017. 20 с.
Дисертації	Сокурено В. В. Публічне адміністрування сферою оборони в Україні : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07 / Нац. акад. внутр. справ. Київ, 2016. 573 с. Костенко В. О. Економіко-правове забезпечення використання та охорони земель : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.06 / Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2015. 183 с. Bryant B. D. A sequentially articulated experiment to compare two instructional software input infrastructures: Doctoral dissertation / University at Albany. Albany, NY, 1998. 150 p.
Архівні документи	Лист Голови Спілки “Чорнобиль” Г. Ф. Лепіна на ім’я Голови Ради Міністрів УРСР В. А. Масола щодо реєстрації Статуту Спілки та сторінки Статуту. 14 грудня 1989 р. ЦДАГО України (Центр. держ. архів громад. об’єднань України). Ф. 1. Оп. 32. Спр. 2612. Арк. 63, 64, 64 зв., 71. Матеріали Ради Народних комісарів Української Народної Республіки. ЦДАВО України (Центр. держ. архів вищ. органів влади та упр. України). Ф. 1061. Оп. 1. Спр. 8–12. Копія; Ф. 1063. Оп. 3. Спр. 1–3. Наукове товариство ім. Шевченка. Львів. наук. б-ка ім. В. Стефаника НАН України. Ф. 1. Оп. 1. Спр. 78. Арк. 1–7.
Патенти	Люмінісцентний матеріал: пат. 25742 Україна: МПК6 C09K11/00, G0M1/28, G21H3/00. № 200701472; заявл. 12.02.07; опубл. 27.08.07, Бюл. № 13. 4 с. Спосіб лікування синдрому дефіциту уваги та гіперактивності у дітей: пат. 76509 Україна. № 2004042416; заявл. 01.04.2004; опубл. 01.08.2006, Бюл. № 8 (кн. 1). 120 с.

1	2
Препринти	Панасюк М. І., Скорбун А. Д., Сплошной Б. М. Про точність визначення активності твердих радіоактивних відходів гамма-методами. Чорнобиль : Ін-т з проблем безпеки АЕС НАН України, 2006. 7, [1] с. (Препринт. НАН України, Ін-т проблем безпеки АЕС; 06-1). Шиляев Б. А., Воеводин В. Н. Расчеты параметров радиационного повреждения материалов нейтронами источника ННЦ ХФТИ / ANL USA с подкритической сборкой, управляемой ускорителем электронов. Харьков : ННЦ ХФТИ, 2006. 19 с.: ил., табл. (Препринт / НАН Украины, Нац. науч. центр “Харьк. физ.-техн. ин-т”; ХФТИ 2006-4).
Стандарти	ДСТУ 7152:2010. Видання. Оформлення публікацій у журналах і збірниках. [Чинний від 2010-02-18]. Вид. офіц. Київ, 2010. 16 с. (Інформація та документація). ДСТУ ISO 6107-1:2004. Якість води. Словник термінів. Частина 1 (ISO 61071:1996, ГОТ). [Чинний від 2005-04-01]. Вид. офіц. Київ : Держспоживстандарт України, 2006. 181 с. ДСТУ 3582:2013. Бібліографічний опис. Скорочення слів і словосполучень українською мовою. Загальні вимоги та правила (ISO 4:1984, NEQ; ISO 832:1994, NEQ). [На заміну ДСТУ 3582-97; чинний від 2013-08-22]. Вид. офіц. Київ : Мінекономрозвитку України, 2014. 15 с. (Інформація та документація).
Бібліографічні покажчики	Володимир Володимирович Сташис: (до 85-річчя від дня народж. та 60-річчя наук.-пед. і громад. діяльності) / Нац. акад. прав. наук України; упоряд. : В. І. Борисов, В. І. Тютюгін, Л. М. Демидова. Харків : Право, 2010. 108 с. (Біографія і бібліографія вчених-правознавців). Лисодед О. В. Бібліографічний довідник з кримінології (1992–2002) / ред. О. Г. Кальман. Харків : Одиссей, 2003. 128 с.

1	2
	Систематизований покажчик матеріалів з питань адміністративної реформи, опублікованих у Віснику Національної академії державного управління за 1997–2005 роки / Нац. акад. держ. упр. при Президентові України ; уклад. : О. О. Бабінова, О. Г. Белінська. Київ : Вид-во НАДУ, 2006. 11 с.
Каталоги	Горницкая И. П. Каталог растений для работ по фитоделайну / Донец. ботан. сад НАН Украины. Донецк : Лебедь, 2005. 228 с. Історико-правова спадщина України : кат. вист. / Харків. держ. наук. б-ка ім. В. Г. Короленка ; уклад. : Л. І. Романова, О. В. Земляніщина. Харків, 1996. 64 с. Пам'ятки історії та мистецтва Львівської області : кат.-довід. / авт.-упоряд. : М. Зобків та ін.; Упр. культури Львів. облдержадмін., Львів. іст. музей. Львів : Новий час, 2003. 160 с.
	ЧАСТИНА ВИДАННЯ
Розділ книги	Борисова В. И. Право частной собственности в системе социально-экономических прав и свобод граждан и пути его реализации. Харьковская цивилистическая школа: право собственности: монография / ред. И. В. Спасибо-Фатеева. Харьков : Право, 2012. Разд. 3, гл. 1. С. 87–99. Даньшин І. М. Злочини проти громадського порядку та моральності. Кримінологія. Загальна та Особлива частини : підручник / ред. В. В. Голіна. 2-ге вид., переробл. і допов. Харків : Право, 2009. Розд. 15. С. 138–145. Тацій В. Я. Повертаючись до питання боротьби зі злочинами у сфері приватизації. Тацій В. Я. Вибрані статті, виступи, інтерв'ю. Харків : Право, 2010. С. 221–229. Хряпінський П. Кримінально-правові засоби заохочення у публічному праві України. Правовий вплив на неправомірну поведінку: актуальні грані : монографія / за ред. : О. В. Козаченко, Є. Л. Стрельцов. Миколаїв : Іліон, 2016. С. 87–109.

1	2
	O'Neil J. M., Egan J. Men's and women's gender role journeys: A metaphor for healing, transition, and transformation. Gender issues across the life cycle / Ed. B. R. Wainrib. New York, NY : Springer, 1992. P. 107–123.
Тези, доповідь	Боднар Т. В. Договір про закупівлю: особливості укладання і забезпечення. Актуальні проблеми приватного права: договір як правова форма регулювання приватних відносин : матеріали наук.-практ. конф., присвяч. 95-й річниці з дня народж. В. П. Маслова (Харків, 17 лют. 2017 р.). Харків : Право, 2017. С. 7–9. Данильян О. Г., Дьобань О. П. Досвід удосконалення органів державної влади в європейських країнах та можливості його використання в Україні. Проблеми розбудови державності та народовладдя в Україні : матеріали XXII Харків. політолог. читань (м. Харків, 21 трав. 2009 р.). Харків, 2009. С. 47–49. Шаповал В. Свобода та “природні права” людини як основа людського виміру права. Антропологія права: філософський та юридичний виміри (стан, проблеми, перспективи) : матеріали першого всеукр. круглого столу, м. Львів, 16–17 верес. 2005 р. Львів : Край, 2006. С. 286–295. Wu C. K., Makhoulouf M. M. Predicting the response of Aluminium casting alloys to heat treatment. Light Metals 2011: Proceedings of the technical sessions presented by the TMS Aluminium Committee at the TMS 2011 Annual Meeting & Exhibition, San Diego, California, USA, 27 February – 3 March, 2011. Hoboken, NJ : Wiley, 2011. P. 834–836.
Стаття з довідкового видання	Баулін Ю. В. Обставини, що виключають злочинність діяння. Великий енциклопедичний юридичний словник / ред. Ю. С. Шемшученко. Київ: Юрид. думка, 2007. С. 550. Гончаренко В. Д. Повне зібрання законів Російської імперії. Велика українська юридична

1	2
	енциклопедія. Харків : Право, 2016. Т. 1: Історія держави і права України. С. 573–574. Ріяка В. О. Декларація митна. Юридична енциклопедія. Київ : Укр. енцикл., 1998. Т. 2. С. 29. Bergmann P. G. Relativity. The New Encyclopedia Britannica. Chicago, IL: Encyclopedia Britannica, 1993. Vol. 26. P. 501–508.
Стаття з продовжуваного видання	Гетьман А. П., Лозо В. І. Державно-правові проблеми подолання екологічної кризи в епоху глобалізації. <i>Проблеми законності</i>. Харків. 2013. Вип. 123. С. 65–77. Данильян О. Г., Петришин О. В. Проблема взаємовпливу правового виховання державотворчого процесу: українські реалії. <i>Вісник Національної академії правових наук України</i>. Харків, 2010. № 2. С. 28–39. Семенюк О. Г. Заходи безпеки в системі охорони державної таємниці. <i>Держава і право. Юридичні науки</i>. Київ, 2016. Вип. 72. С. 152–166.
Стаття з періодичного видання (журнал, газета)	Кулак Н. В. Актуальні питання правового статусу добровольчих формувань в Україні. <i>Часопис Київського університету права</i>. 2016. № 4. С. 84–88. Петришин О., Серьогіна С. Змішана республіканська форма державного правління: питання теорії та практики. <i>Право України</i>. 2009. № 10. С. 57–60. Benjamin A. C. The ethics of scholarship: A discussion of problems that arise in its application. <i>Journal of Higher Education</i>. 1960. Vol. 31, No. 9. P. 471–480. Середа М. Мирні зібрання: практика адмін. судів 2015 р. <i>Юридичний вісник України</i>. 2016. 12–18 лют. (№ 6). С. 5. Татій В. Я., Тютюгін В. І., Пономаренко Ю. А. Виклики сучасності і кримінальне право. <i>Голос України</i>. 2016. 29 січ. (№ 16). С. 6–7. Itzkoff D. A touch for funny bones and earlobes. <i>New York Times</i>. 2010. March 31. P. C1.

1	2
Рецензії	Биков О. Нагальність оптимального міжнародно-правового врегулювання глобальних біоетичних проблем сучасності. Віче. 2016. № 1/2. С. 20–21. Рец. на кн.: Третьякова В. Г. Міжнародно-правове регулювання глобальних біоетичних проблем : монографія. Київ : Кондор, 2013. 407 с. Драч О. О. [Рецензія]. Український історичний журнал, 2016. № 1. С. 217–219. Рец. на кн.: Темченко А. І. Традиційні мантичні практики: архаїка знакової системи. Черкаси : Інтралігатор, 2015. 112 с. Csikos R., Garcia E., Worley R. Book Reviews. Journal of Criminal Justice Education. 2010. Vol. 21, No. 1. P. 93-99. Review of the book: Beck E., Britto S., Andrews A. In the shadow of death: Restorative justice and death row families. Oxford, NY: Oxford University Press, 2007. 336 p.
	ЕЛЕКТРОННІ РЕСУРСИ
Приклади	Аналіз стану здійснення судочинства в 2015 році (за даними судової статистики). URL: http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/(documents)/D7F9F72E78DA88ECC2257F730036F282 (дата звернення: 17.03.2017). Гетьман Є. А. Підзаконні нормативно-правові акти органів виконавчої влади України та іноземних держав: порівняльна характеристика. Теорія і практика правознавства: електрон. наук. фахове вид. 2016. Вип. 1 (9). URL: http://tlaw.nlu.edu.ua/article/view/66302 (дата звернення: 17.06.2016). Карнаух Б. П. Тлумачення договору: короткий нарис із наднаціональної і транснаціональної точок зору. Проблеми законності. 2016. Вип. 135. С. 39–51. DOI: http://dx.doi.org/10.21564/2414-990x.135.83852. Оболенцев В. Ф. Базові засади системного аналізу злочинності та віктимізації в Україні : монографія. Харків ; Костянтинівка, Сектор “С”

1	2
	АТО: Юрайт, 2016. 116 с. URL: http://dspace.nulau.edu.ua/bitstream/123456789/12015/1/Obolencev_2016_mon.pdf (дата звернення: 17.03.2017). Colletta L. Political satire and postmodern irony in the age of Stephen Colbert and Jon Stewart. <i>Journal of Popular Culture</i>. 2009. Vol. 42, No. 5. P. 856–874. DOI: 10.1111/j.1540-5931.2009.00711.x. Feminism. Encyclopedia Britannica online. URL: http://www.britannica.com/EBchecked/topic/724633/feminism. Trammell A. Magic: The gathering in material and virtual space: An ethnographic approach toward understanding players who dislike online play. <i>Meaningful Play 2010: October 21–23, 2010, East Lansing, MI</i>. URL: http://meaningfulplay.msu.edu/proceedings2010/mp2010_paper_42.pdf (Last accessed: 17.03.2017).
	ЗАКОНОДАВЧИ ТА НОРМАТИВНІ ДОКУМЕНТИ
Приклади	Конституція України: станом на 1 верес. 2016 р.: відповідає офіц. тексту. Харків : Право, 2016. 82 с. Конституційний Суд України: рішення, висновки / відп. ред. А. С. Головін ; уклад. : К. О. Пігнаста, О. І. Кравченко. Київ : Логос, 2011. Кн. 10. 431 с. Правова основа діяльності органів державної влади : зб. нормат. актів / упоряд. П. М. Любченко. Харків : ФІНН, 2010. 303 с. Національна доктрина розвитку освіти : затв. Указом Президента України від 17.04.2002 № 347. <i>Освіта</i>. 2002. 24 квіт. (№ 14). С. 2–4. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII. <i>Голос України</i>. 2015. 10 черв. (№ 101). С. 4. Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень : затв. наказом М-ва юстиції України від 08.10.1998 № 53/5 (у ред. наказу від 26.12.2012 № 1950/5). <i>Офіційний вісник України</i>. 2013. № 3. Ст. 91.

1	2
	Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. Відомості Верховної Ради України. 2001. № 25–26. Ст. 131. Про порядок класифікації надзвичайних ситуацій : постанова Каб. Міністрів України від 15.06.1998 № 1099. <i>Офіційний вісник України</i>. 1998. № 28. Ст. 1062. Про запобігання корупції : Закон України від 14.10.2014 № 1700-VII. Дата оновлення: 12.03.2017. URL: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1700-18/page (дата звернення: 17.03.2017). Про ратифікацію Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони : Закон України від 16.09.2014 № 1678-VII. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1678-18 (дата звернення: 17.03.2017). Проект Закону про внесення змін до Податкового кодексу України щодо забезпечення збалансованості бюджетних надходжень у 2017 році від 15.09.2016 № 5132. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=60035 (дата звернення: 17.03.2017). Ухвала апеляційного суду Полтавської області від 27 серпня 2014 р., судова справа № 551/818/14-к. URL: http://www.reyestr.court.gov.Ua/Review/41131992# (дата звернення: 17.06.2016). Case of Benham v. The United Kingdom (Application no. 19380/92): Judgment European Court of Human Rights, 10 June 1996. URL: http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57990 (Last accessed: 17.03.2017).

Укладач Самофал О. І.

**Приклад тестових завдань з теми
“Точність наукового мовлення”**

Варіант 1

1	У котрому рядку правильно вжито пароніми	А. Музикальний слух, музична крамниця. Б. Громадянський транспорт, громадський порядок. В. Ефектний засіб, ефективний вигляд
2	Виберіть правильний варіант слововживання	А. Звідси випливають слідуючі висновки. Б. Звідси випливають такі висновки. В. Звідси витікають наступні висновки
3	Виберіть правильний варіант слововживання	А. Комісія у справах переселенців. Б. Комісія по справах переселенців. В. Комісія по справам переселенців
4	Виберіть правильний варіант слововживання	А. Одним із завдань школи є пошук мелодійно обдарованих дітей. Б. Одним із завдань школи є пошук музично обдарованих дітей. В. Одним із завдань школи є пошук музикально обдарованих дітей
5	У котрому рядку правильно вжито пароніми	А. Тактичні рукавиці, тактичний вчинок. Б. Тактичний хід, тактовна людина. В. Відносини між людьми, стосунки між державами
6	У котрому рядку правильно вжито пароніми	А. Прозаїчний твір, прозове життя. Б. Прозаїчна робота, прозовий твір. В. Робітничий стіл, робочий комітет
7	Виберіть правильний варіант слововживання	А. Надати чергове звання. Б. Привласнити чергове звання. В. Присвоїти чергове звання

8	Виберіть правильний варіант слововживання	А. Заходи щодо поліпшення. Б. Заходи по поліпшенню. В. Міроприємства щодо поліпшення
9	Виберіть правильний варіант слововживання	А. Це заважатиме запровадженню в підрозділі товариських стосунків. Б. Це заважатиме встановленню в підрозділі товариських стосунків. В. Це заважатиме встановленню в підрозділі товариських відносин
10	Виберіть правильний варіант слововживання	А. Ця людина дуже освідчена. Б. Ця людина дуже освічена. В. Ця людина дуже посвідчена
11	Виберіть правильний варіант слововживання	А. Це відіграє провідну роль у становленні особистості. Б. Це відіграє ведучу роль у становленні особистості. В. Це має провідну роль у становленні особистості
12	Назвіть рядок, у якому порушено точність мовлення в словосполученні	А. Громадянський шлюб. Б. Показник зрілості. В. Наступний курсант. Г. Особове життя
13	У котрому рядку є слово, яке не можна поєднати зі словом піднімати	А. Стіл. Б. Питання. В. Відро
14	У котрому рядку всі словосполучення правильні	А. Взяти участь, згідно до постанови. Б. Прийняти участь, за постановою. В. Брати участь, згідно з постановою
15	Виберіть правильний варіант слововживання	А. З використанням існуючої програми. Б. З використанням даної програми. В. З використанням цієї програми
16	Ефективним може бути	А. Малюнок. Б. Танець. В. Стрибок. Г. Вихід. Д. Порошок

17	Виберіть правильний варіант слововживання	А. Керівництво комітет у цьому році провело ряд корисних заходів. Б. Керівництво у цьому році здійснило ряд корисних міроприємств. В. Керівництво комітет у цьому році вчинило ряд корисних заходів
18	Визначте рядок, у якому рядку допущено стилістичну помилку	А. Виняток із правил. Б. Об'єм волосся. В. Виключення зі списків. Г. Об'єм роботи
19	У якому реченні немає стилістичних помилок	А. Курсант здійснив вірний переклад з польської мови. Б. Ми віддали конфіскат на експертизу у ювілейну майстерню. В. Ми до цього часу не сформуваали єдиного виборчого блоку. Г. Не дивлячись на погіршення стану здоров'я, курсант не звернувся до лікаря
20	Виділене слово вжито в невластивому йому значенні у реченні	А. Два примірники словника присутні в кабінеті. Б. Вантажне відділення розташоване на першому поверсі. В. Ялту вважають одним з найпопулярніших курортів. Г. Директор банку перебуває за кордоном

Зміст

ВСТУП	3
Тема 1. СТИЛІСТИЧНА НОРМА І НАУКОВИЙ СТИЛЬ	5
1.1. Науковий стиль сучасної української літературної мови	5
1.2. Історія становлення наукового стилю української мови	15
Завдання для аудиторної та самостійної роботи	19
Питання для самоконтролю	23
Тема 2. ТОЧНІСТЬ НАУКОВОГО МОВЛЕННЯ	24
2.1. Синоніми у науковому мовленні	24
Завдання для аудиторної та самостійної роботи	26
2.2. Вживання паронімів у наукових текстах	32
Завдання для аудиторної та самостійної роботи	34
2.3. Труднощі слововживання у наукових текстах	40
Завдання для аудиторної та самостійної роботи	43
Питання для самоконтролю	50
Тема 3. ЛОГІЧНІСТЬ І ДОРЕЧНІСТЬ НАУКОВОГО МОВЛЕННЯ	52
3.1. Логічність наукового мовлення	52
Завдання для аудиторної та самостійної роботи	56
3.2. Доречність у науковому тексті	64
Завдання для аудиторної та самостійної роботи	67
Питання для самоконтролю	73
Тема 4. СИНТАКСИЧНІ НОРМИ У НАУКОВОМУ МОВЛЕННІ	74
4.1. Синтаксис писемного наукового мовлення	74
Завдання для аудиторної та самостійної роботи	80
4.2. Активні конструкції у наукових текстах	87
Завдання для аудиторної та самостійної роботи	91
4.3. Дієслівні форми у науковому мовленні	96
Завдання для аудиторної та самостійної роботи	99
Питання для самоконтролю	104

Тема 5. ПУНКТУАЦІЙНІ НОРМИ У НАУКОВОМУ МОВЛЕННІ	105
5.1. Основні пунктуаційні правила	105
5.2. Пунктуаційне оформлення рубрик у наукових роботах	110
Завдання для аудиторної та самостійної роботи	113
Питання для самоконтролю	119
Тема 6. НАУКОВИЙ ТЕКСТ	120
6.1. Нормативні параметри наукового тексту	120
Завдання для аудиторної та самостійної роботи	125
6.2. Жанрові різновиди наукових текстів.....	146
Завдання для аудиторної та самостійної роботи	152
6.3. Редагування наукових текстів.....	166
Завдання для аудиторної та самостійної роботи	169
6.4. Цитування та упорядкування бібліографії у наукових працях.....	188
Завдання для аудиторної та самостійної роботи	191
Питання для самоконтролю	194
Тема 7. УСНЕ НАУКОВЕ МОВЛЕННЯ	196
7.1. Наукова доповідь	196
Завдання для аудиторної та самостійної роботи	199
7.2. Наукова дискусія	202
Завдання для аудиторної та самостійної роботи	207
7.3. Електронна презентація наукового виступу	210
Завдання для аудиторної та самостійної роботи	213
Питання для самоконтролю	213
ЛІТЕРАТУРА	214
Додатки	
1. Вимоги до написання та оформлення наукової статті	218
2. Алгоритмічний припис до підготовки та написання наукової статті (за Г. Онуфрієнко)	224
3. Алгоритмічний припис до анотування наукового джерела (за Г. Онуфрієнко)	226
4. Алгоритмічний припис до рецензування наукового джерела (за Г. Онуфрієнко)	228
5. Алгоритмічний припис до складання наукової доповіді (за Г. Онуфрієнко).....	229

6. Приклади оформлення списку використаних джерел відповідно до ДСТУ 8302:2015	230
7. Приклад тестових завдань з теми “Точність наукового мовлення”	242

**Олександр Васильович Діденко
Вадим Валерійович Дияк
Наталія Анатоліївна Голярдик та ін.**

**КУЛЬТУРА
НАУКОВОГО МОВЛЕННЯ**

Навчальний посібник

Редактор В. В. Завидович
Коректор І. М. Бабина
Комп'ютерна верстка С. І. Мороз

Здано до набору 03.12.2018. Підписано до друку 05.08.2019
Формат 60×84/16. Гарнітура SchoolBook. Тираж 20 прим.
Друк оперативний. Ум. друк. арк. 14,42. Обл.-вид. арк. 14,88

Видавництво Національної академії
Державної прикордонної служби України імені Б. Хмельницького
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 3010 від 22.10.2007
Зам. № 153